

**2001 YILI SONRASI İKTİSAT POLİTİKALARI VE TASARRUF AÇIĞI-
İMALAT SANAYİ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE'DE İTHALAT BAĞIMLILIK ORANI
İLE PANEL VERİ ANALİZİ**

DOKTORA TEZİ

Sevim KÜÇÜK KARAMAN

ESKİŞEHİR 2022

**2001 YILI SONRASI İKTİSAT POLİTİKALARI VE TASARRUF AÇIĞI-
İMALAT SANAYİ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE’DE İTHALAT BAĞIMLILIK ORANI
İLE PANEL VERİ ANALİZİ**

SEVİM KÜÇÜK KARAMAN

DOKTORA TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Meriç SUBAŞI ERTEKİN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2022

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Sevim KÜÇÜK KARAMAN'ın "2001 Yılı Sonrası İktisat Politikaları ve Tasarruf Açığı İmalat Sanayi İlişkisi: İthalat Bağımlılık Oranı ile Panel Veri Analizi" başlıklı tezi 06 Haziran 2022 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 37. Maddesi uyarınca ilgili maddeleri uyarınca İktisat Anabilim Dalında, Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : **Prof. Dr. Meriç SUBAŞI ERTEKİN**

Üye : **Prof. Dr. Necdet SAĞLAM**

Üye : **Prof. Dr. Erol KUTLU**

Üye : **Doç. Dr. Mustafa KIRCA**

Üye : **Dr.Öğr.Üy. Zeki YILMAZ**

Prof. Dr. Saime ÖNCE
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

2001 YILI SONRASI İKTİSAT POLİTİKALARI VE TASARRUF AÇIĞI-İMALAT SANAYİ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE'DE İTHALAT BAĞIMLILIK ORANI İLE PANEL VERİ ANALİZİ

Sevim KÜÇÜK KARAMAN

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2022

Danışman: Prof. Dr. Meriç SUBAŞI ERTEKİN

Türkiye’de toplam ithalatın büyük bölümünün sermaye malları ile ara mallardan oluşması, imalat sanayi üretiminin sermaye ve ara malları ithalatıyla gerçekleştirilmesi, imalat sanayisini ithalata bağımlı kılmaktadır. İmalat sanayinin ithalata bağımlı olması da tasarruf açıklarına neden olmaktadır. Çalışmada imalat sanayi ve tasarruf açığı ilişkisinin araştırılması temel amaç olarak belirlenmiştir. Alt sektörlere ait ithalat bağımlılık oranlarından yola çıkılarak dolaylı bir bağlantı kurulmuştur. Bu kapsamda çalışmada T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak, 2006-2019 döneminde imalat sanayisinde NACE 2 ve NACE 3 düzeyinde ithalat bağımlılık oranları hesaplanmış ve imalat sanayisinin NACE 2 düzeyinde ithalata bağımlılığı etkileyen faktörlerin geçerliliği test edilmiştir. Çalışmada dinamik panel veri yöntemlerinden biri olan Arellano-Bond tarafından önerilen Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) kullanılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular 2006-2019 döneminde göreceli fiyatlar, ihracat, büyüme oranı, sanayi üretim endeksi, kapasite kullanım oranları, sabit sermaye yatırımları, orta ve yüksek teknoloji sanayi katma değerinin toplam imalat katma değerine oranı ve ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ortalama ücretler modeli açıklamada anlamsız kalmıştır. Döviz kuru değişkeni de ithalat ve ihracatla asimetrik bir özellik gösterdiği için istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Çalışmaya göre son olarak ithalat bağımlılık oranının artışının tasarruf açıklarını artırdığı söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Dinamik panel veri analizi, Arellano-Bond, İmalat sanayi, Tasarruf açığı, İthalat bağımlılık oranı

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC POLICIES AND SAVING GAP- MANUFACTURING INDUSTRY AFTER 2001: A PANEL DATA ANALYSIS WITH IMPORT DEPENDENCY RATIO IN TURKEY

Sevim KÜÇÜK KARAMAN

Department of Economics

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, June 2022

Supervisor: Meriç SUBAŞI ERTEKİN

The fact that most of the total imports in Turkey consist of capital goods and intermediate goods, and that manufacturing industry production is carried out by importing capital and intermediate goods makes the manufacturing industry dependent on imports. The dependency of the manufacturing industry on imports also causes savings deficits. In this study, investigating the relationship between the manufacturing industry and the savings gap was determined as the main purpose. An indirect link was established based on the import dependency ratios of the sub-sectors. In this context, using the data of the T.R. Ministry of Industry and Technology, import dependency ratios at NACE 2 and NACE 3 levels in the manufacturing industry were calculated in the 2006-2019 period, and the validity of the factors affecting the import dependency of the manufacturing industry at the NACE 2 level was tested. In this study, Generalized Method of Moments (GMM), which is one of the dynamic panel data methods, proposed by Arellano-Bond was used. The empirical findings show that there is a positive relationship between relative prices, exports, growth rate, industrial production index, rates of capacity utilization, fixed capital investments, the ratio of value added medium and high technology industry to value added total manufacturing and import dependency ratio in the 2006-2019 period. The average wages remained incapable in the explanation of this model. The exchange rate variable was not statistically significant as it showed an asymmetrical feature with imports and exports. According to the study, it can be concluded that the increase in the import dependency ratio increases the savings gaps.

Keywords: Dynamic panel data analysis, Arellano-Bond, Manufacturing industry, Saving gaps, Import dependency ratio.

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında 2001 yılı sonrası iktisat politikalarının imalat sanayi ve tasarruf açıklarına etkileri araştırılmış, Türkiye’de tasarruf açıkları ile imalat sanayi arasında bağlantı kurulmuştur. Bu kapsamda tasarruf açığının gelişimi incelenmiş, alt sektörlerle ait ithalat bağımlılık oranları hesaplanmış, ithalat bağımlılığını etkileyen değişkenler test edilmiş ve tasarruf açıkları ile imalat sanayi arasında bağlantı kurulmuştur.

Tez çalışmamın planlanmasında, araştırılmasında yürütülmesinde ve tamamlanmasında sağladığı rehberlik, gösterdiği ilgi ve sabırla bana her zaman destek olan çok değerli tez danışmanım Prof. Dr. Meriç Subaşı Ertekin’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yaptıkları olumlu eleştirilerle tezimin gelişmesine destek olan değerli jüri üyesi hocalarım Prof. Dr. Erol Kutlu ve Prof. Dr. Nejdet Sağlam’a da çok teşekkür ederim.

Tez hazırlama sürecimde vermiş olduğu kıymetli katkılarla desteğini her zaman hissettiğim saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa Özer’e de teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Özellikle tezimin son dönemlerinde tüm özverisiyle koşulsuz yanımda olan, inancıyla motivasyonumu yükselten arkadaşım Esin Güleç’e teşekkürlerimi sunarım.

Bu uzun süreci yönetmemde yaptığı fedakarlıklar, gösterdiği anlayış ve inancı için sevgili eşim Burak Karaman’a ve oyun oynama vaktinden çaldığım canım oğlum Bulut Atlas’a da çok teşekkür ederim.

En büyük teşekkür de bugünlere gelmemde en büyük payı olan “Sen oku, ben desteklerim” sözünü kulağıma küpe yaptığım canım babama, annemin emaneti canım kardeşime ve artık aramızda olmasa da her daim varlığını hissettiğim biricik anneme ...

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
TABLolar DİZİNİ	x
GÖRSELLER DİZİNİ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TASARRUF AÇIĞI SORUNU VE TÜRKİYE'DE İKTİSAT POLİTİKALARI	5
1.1. Tasarruf Sorununun Kavramsal Çerçevesi	5
1.2. Tüketim Modelleri Çerçevesinde Tasarruf Kavramı	5
1.3. Tasarruflar Üzerine Yapılan Çalışmaların İncelenmesi	9
1.4. Tasarruf Açığı Kavramı	19
1.5. Tasarruf -Yatırım Dengesi	22
1.5.1. Tasarruf dengesi	22
1.5.1.1. İç tasarruflar	23
1.5.1.2. Dış tasarruflar	23
1.6. Tasarruf-Yatırım Dengesizliği	25
1.6.1. Yurt içi tasarruf-yatırım dengesizliği	25
1.6.2. Kamu ve özel kesim tasarruf dengesizliği	26
1.6.3. Bireysel tasarruflarda ortaya çıkan dengesizlikler	27
1.7. Tasarrufların Yatırımlara Dönüştürülmesinde Etkili Olan Politikalar .	27
1.7.1. Para politikasının gelişimi ve değerlendirilmesi	29
1.7.1.1. Serbest faiz politikası	29
1.7.1.2. Açık piyasa işlemleri	30

1.7.1.3. Enflasyon hedeflemesi	30
1.7.1.4. Zorunlu karşılıklar	31
1.7.1.5. Reeskont oranları uygulaması	32
1.7.2. Maliye politikasının gelişimi ve değerlendirilmesi	33
1.7.2.1. Kamu harcama politikası	33
1.7.2.2. Kamu gelir politikası.....	34
1.7.2.2.1. Vergi politikası	34
1.7.2.2.2. Borçlanma politikası.....	36
1.7.2.2.3. Özelleştirme politikası.....	36
1.8. Türkiye’de 2001 ve 2008 Krizi Sonrası Uygulanan İktisat Politikaları ..	37
1.8.1. Türkiye’de 2001 krizi sonrası uygulanan para ve maliye politikaları	38
1.8.2. Türkiye’de 2008 krizi sonrası uygulanan para ve maliye politikaları	41

İKİNCİ BÖLÜM

2.TÜRKİYE’DE TASARRUF AÇIĞI, İMALAT SANAYİ VE BÜYÜME İLİŞKİSİ.....	43
2.1.Türkiye’de Tasarruf-Yatırım Dengesinin Oluşumu	43
2.1.1. 1998-2022 Kamu ve özel harcanabilir gelirin toplam gayrisafi harcanabilir gelir içindeki payı	47
2.1.2. 1998-2022 Kamu ve özel tüketiminin toplam gayrisafi harcanabilir gelir içindeki payı.....	49
2.1.3. 1998-2022 Toplam tasarrufların toplam gayrisafi harcanabilir gelir içindeki payı.....	50
2.1.4. 1998-2022 Toplam yatırımların toplam gayrisafi harcanabilir gelir içindeki payı.....	51
2.1.5. Türkiye’de dış tasarrufların oluşumu	52
2.2. 2001 ve 2008 Krizleri Çerçevesinde Tasarruf Açığının Dış Tasarruf, Cari İşlemler Açığı ve Ekonomik Büyüme ile İlişkisi.....	56
2.2.1. 2001 ve 2008 Krizleri çerçevesinde tasarruf açığı- dış tasarruf ilişkisi	56

2.2.2. 2001 ve 2008 Krizleri çerçevesinde tasarruf açığı- cari işlemler açığı ilişkisi.....	58
2.2.3. 2001 ve 2008 Krizleri çerçevesinde tasarruf açığı, ekonomik büyüme ilişkisi.....	61
2.3. Türkiye İmalat Sanayisinin Ekonomideki Yeri.....	64
2.3.1. İmalat sanayi gayrisafi yurt içi hâsıla ilişkisi.....	68
2.3.2. İmalat sanayi çalışan sayısı.....	72
2.3.3. İmalat sanayi girişim sayısı.....	73
2.3.4. İmalat sanayi ciro	74
2.3.4. İmalat sanayi üretim ve katma değer	75
2.3.5. İmalat sanayi sabit sermaye yatırımları.....	78
2.3.6. İmalat sanayi dış ticaret	79
2.4. Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörler Yapısal Değerlendirme.....	81
2.4.1. Nace 2 düzeyinde ortalama çalışan sayısı.....	81
2.4.2. Nace 2 düzeyinde faktör maliyetleriyle katma değer	82
2.4.3. Nace 2 düzeyinde kapasite kullanım oranları	84
2.4.4. Nace 2 düzeyinde yurt içi satışlar yurt dışı satışlar ve net satışlar ..	85
2.4.5. Nace 2 düzeyinde ücretler	90
2.4.6. Nace 2 düzeyinde dış ticaret	92
2.5. 2001 ve 2008 Krizleri Çerçevesinde Tasarruf Açığı, İmalat Sanayi ve Büyüme İlişkisi	94
2.5.1. 2001 ve 2008 krizleri çerçevesinde imalat sanayisinin gelişimi	95
2.5.1.1. 2001 krizi çerçevesinde imalat sanayi kapasite kullanım oranı ve sanayi üretim endeksi	95
2.5.1.2. 2008 krizi çerçevesinde imalat sanayi kapasite kullanım oranı ve sanayi üretim endeksi	98
2.5.1.3. 2018-2020 dönemi imalat sanayi kapasite kullanım oranı ve sanayi üretim endeksi	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE TASARRUF AÇIĞI İMALAT SANAYİ İLİŞKİSİNİN İTHALAT BAĞIMLILIK ORANI İLE PANEL VERİ ANALİZİ	105
3.1. Uygulamanın Amacı.....	106

3.2. Ampirik Literatür Özeti	106
3.3. Tasarruf Açığı-İthalat Bağımlılık Oranı.....	118
3.4. İthalat Bağımlılık Oranının Hesaplanması.....	118
3.5. Ekonometrik Yöntem.....	125
3.5.1. Statik (doğrusal) panel veri modellerinin tahmin yöntemleri.....	127
3.5.2. Dinamik panel veri modellerinin tahmin yöntemleri.....	131
3.5.2.1. Arellano ve Bond genelleştirilmiş momentler tahmincisi.....	133
3.5.2.1.1. Sargan ve otokorelasyon testleri	137
3.6. Veri Seti ve Model	140
3.6.1. Veri seti.....	140
3.6.2. Model	152
3.6.3. Modelde kullanılan değişkenlerin test edilmesi	154
3.6.4. Çalışma bulguları	156
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	162
KAYNAKÇA.....	168
ÖZGEÇMİŞ	

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2. 1. 1998-2022 Kamu ve Özel Harcanabilir Gelir/GSMHG (2009=100)(%).....	48
Şekil 2. 2. 1998-2022 Kamu ve Özel Tüketim/GSMHG (2009=100)(%).....	49
Şekil 2. 3. 1998-2022 Kamu, Özel ve Toplam Yurt İçi Tasarruflar/GSMHG (2009=100)(%).....	50
Şekil 2. 4. 1998-2022 Kamu, Özel ve Toplam Yatırımlar/GSMHG (2009=100) (%) ...	51
Şekil 2. 5. 1998-2022 Toplam Yatırım-Sabit Sermaye İlişkisi (%)	52
Şekil 2. 6. 1998-2022 Kamu ve Özel Tasarruflar/Toplam Yurt İçi Tasarruflar ile Kamu ve Özel Tasarruf Açıklarının GSMHG İçindeki Payı (2009=100)(%).....	55
Şekil 2. 7. 1998-2022 Toplam Tasarruf Açıkları ve Dış Tasarruflar/GSMHG (2009=100) (%).....	57
Şekil 2. 8. 2000-2020 Büyüme Oranları (2009=100) (%).....	62
Şekil 2. 9. 2008-2020 İmalat Sanayi GSYH (Cari Fiyatlarla TL)	68
Şekil 2. 10. 2000-2019 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH İçindeki Pay (%).....	69
Şekil 2. 11. İmalat Sanayinin GSMH İçindeki Payı % (1980-2001) (1987=100).....	70
Şekil 2. 12. 2000-2019 İmalat Sanayinin GSYH İçindeki Payı % (2009=100)	71
Şekil 2. 13. Üretim Yöntemine Göre GSYH Hesabında Sektörlerin Payları, Cari Fiyatlarla, 2018, 2019	72
Şekil 2. 14. 2009-2019 İmalat Sanayi Çalışan Sayısı.....	73
Şekil 2. 15. 2006-2019 İmalat Sanayi Girişim Sayısı (Adet)	74
Şekil 2. 17. 2009-2019 İmalat Sanayi Ciro Değeri (TL)	74
Şekil 2. 18. 2009-2019 İmalat Sanayi Üretim Değerleri (TL).....	76
Şekil 2. 19. 2009-2018 İmalat Sanayi Faktör Maliyetleriyle Katma Değer (TL)	76
Şekil 2. 20. 2009-2018 Katma Değer/GSYH (%)	77
Şekil 2. 21. 2006-2019 Özel Sektör İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları/Özel Sektör Toplam Sabit Sermaye Yatırımları (%).....	78
Şekil 2. 22. 2006-2019 İmalat Sanayi Dış Ticaret (\$)	79
Şekil 2. 23. 2006-2019 İmalat Sanayi İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	80
Şekil 2. 24. 2006-2019 İmalat Sanayi Alt Sektörler Ortalama Çalışan Sayısı	82
Şekil 2. 25. 2007-2020 NACE 2 Düzeyinde Ortalama Kapasite Kullanım Oranları (%)	85
Şekil 2. 26. 2006-2019 NACE 2 Düzeyinde Ortalama Yurt İçi Satışlar (%).....	87
Şekil 2. 27. 2006-2019 NACE 2 Düzeyinde Ortalama Yurt İçi Satışlar (%).....	88

Şekil 2. 28. 2006-2019 NACE 2 Düzeyinde Ortalama Net Satışlar (%).....	89
Şekil 2. 29. 2006-2019 NACE 2 Düzeyinde Ortalama Ücretler (%)	91
Şekil 2. 30. 2006-2019 NACE 2 Düzeyinde Ortalama İhracat (%)	92
Şekil 2. 31. 2006-2019 NACE 2 Düzeyinde Ortalama İthalat (%)	93
Şekil 2. 32. 2000-2001 İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (%)	96
Şekil 2. 33. 2000-2001 İmalat Sanayi Üretim Endeksi (%)	97
Şekil 2. 34. 2008-2009 İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (%)	99
Şekil 2. 35. 2008-2009 İmalat Sanayi Üretim Endeksi (%)	100
Şekil 2. 36. 2018-2019-2020 İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (%).....	101
Şekil 2. 37. 2018-2019-2020 İmalat Sanayi Üretim Endeksleri (%).....	102
Şekil 3. 1. 2006-2019 Toplam İmalat Sanayi İthalat Bağımlılık Oranları	122
Şekil 3. 2. 2006-2019 Toplam İmalat Sanayi Ortalama İthalat Bağımlılık Oranı (%) İle NACE 2 Düzeyinde Ortalama İthalat Bağımlılık Oranı (%) Arasındaki Fark	123
Şekil 3. 3. 2006-2019 NACE 2 Düzeyinde Ortalama İthalat Bağımlılık Oranları (%)	124
Şekil 3. 4. 2006-2019 NACE 3 Düzeyinde Ortalama İthalat Bağımlılık Oranları (%)	124
Şekil 3. 5. TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	142
Şekil 3. 6. Birim İş Gücü Maliyeti Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100).....	143
Şekil 3. 7. Türkiye’de İhracat-İthalat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi.....	144
Şekil 3. 8. 2006-2019 İthalat - Sanayi Üretim Endeksi İlişkisi	158

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2. 1. Eski ve Yeni Seri Yurt İçi Tasarruflar/GSYH (%)	44
Tablo 2. 2. 1998-2022 Dönemi Tasarruf-Yatırım Dengesi ve Dış Tasarrufların Oluşumu % (2009=100)	53
Tablo 2. 3. 2000-2020 Tasarruf-Yatırım-Büyüme İlişkisi	63
Tablo 2. 4. İmalat Sanayinin Kapsamı NACE 2 Düzeyi.....	66
Tablo 2. 5. İmalat Sanayinin Kapsamı NACE 3 Düzeyi.....	67
Tablo 2. 6. NACE 2 Düzeyinde Faktör Maliyetleriyle Katma Değer (TL)	83
Tablo 3. 1. Panel Veri Tablosu Hazırlanışı	128
Tablo 3. 2. Teknoloji Yoğunluğuna Göre NACE 2 Düzeyinde İmalat Sanayi.....	151
Tablo 3. 3. İthalat Bağımlılık Oranını Etkileyen Faktörlerin Arellano-Bond GMM Yöntemiyle Sınanması	155
Tablo 3. 4. Sargan Testi Sonuçları	160
Tablo 3. 5. Wald Testi Sonuçları	160
Tablo 3. 6. AR Testi Sonuçları.....	161

KISALTMALAR DİZİNİ

GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Metodu
GSMH	: Gayri Safi Millî Hâsıla
GSMHG	: Gayri Safi Millî Harcanabilir Gelir
KKO	: Kapasite Kullanım Oranı
NACE 2	: Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflaması, Rev.2
NACE 3	: Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistiki Sınıflaması, Rev.3
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SSY	: Sabit Sermaye Yatırımları
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Küreselleşen dünyada ülke ekonomileri incelendiğinde birçok sorunla karşılaşmaktadır. Ülkelerdeki tasarruf ve yatırımların düşük olması; enflasyonun yüksekliği, dış finansmana ihtiyaç duyulması, cari açığın büyümesi, ekonomik büyümenin istenilenin altında kalması gibi sorunlara yol açmaktadır.

Bir ülkede makroekonomik genel dengenin en önemli kalemlerinden biri de dengeli bir tasarruf-yatırım ilişkisinin kurulmasıdır. Ülkedeki tasarruflarla fonlar birikir ve bu fonlar yatırımlara aktarılır. Ulusal yatırımların ulusal tasarruflardan fazla olduğu durumlarda dış tasarruf gerekliliği ortaya çıkar.

Yerli tasarrufların dış tasarruflarla ikame edilmesi, özel tasarrufları düşürücü bir etki yaratır. Ekonomide bu durum, ülkeye sermaye girişiyle dış tasarrufların artırılması ya da cari işlemler açığı ile kendini gösterir. Görüldüğü gibi tasarruf - yatırım dengesi, cari işlemler hesabında yaşanan dengesizliklerin temelinde yer almaktadır. Bu nedenle; ekonomik politikalarla cari işlemler açığının kapatılması hedeflendiğinde bütçe açığının kapatılması ile birlikte tasarruf-yatırım açığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Tasarruf-yatırım dengesinde oluşan diğer bir durum ise ulusal tasarrufların ulusal yatırımlardan büyük olması durumunda ortaya çıkacaktır. Bu da ekonomide ihracatın ithalattan büyük olması durumunu ifade eder ve bu durumda oluşan tasarruflar da dış yatırımlarda değerlendirilir.

Gelişmekte olan ülkelerin temel makroekonomik hedefleri arasında kaynakların etkin kullanılmasıyla millî gelir düzeyinin artırılması, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması bulunmaktadır. Uluslararası rekabet gücünün sağlanması ve kalkınmanın hızlanmasında sanayi sektörü önemli rol üstlenmektedir. Sanayi sektörünün en önemli kalemlerinden olan imalat sanayi de kalkınmanın ve refah düzeyini artırmanın itici güçlerinden biridir.

İmalat sanayi; yüksek büyüme hızının sağlanmasında, iş olanaklarının artırılmasında, teknolojik ve inovatif politikaların belirlenmesinde ve uluslararası rekabet gücünün elde edilmesinde stratejik öneme sahiptir. İmalat sanayisinde yer alan sektörlerin talep ve üretim etkilerinin yüksek olması ve imalat sanayisinin güçlü ileri geri bağlantıları nedeniyle imalat sanayi sektörleri, ekonomi üzerinde en fazla etki gösteren sektörler olarak kabul edilir.

Gelişmekte olan ülkelerin ithalata bağımlılığı, dış ticaret açığını artırarak cari işlemler dengesinin açık vermesine ve ülkelerin uluslararası rekabet gücünün zayıflamasına neden olacaktır. Bu ülkeler global ya da yerel bazda yaşanan krizlerin olumsuz etkileriyle de karşılaşacaktır. Bu etkiler; tasarruf-yatırım dengesizliği, üretim düşüşü, iş olanaklarının azalması, işsizlik, enflasyon, dış ticaret açıklarında artış, gelir dağılımında eşitsizlikler gibi birçok makroekonomik göstergede kendini gösterecek ve bu süreçlerde iktisat politikalarının önemi bir kez daha anlaşılacaktır. Ülkelerde para ve maliye politikalarının birbirini destekleyici şekilde uygulanabilmesi hem kriz sürecindeki olumsuz etkilerin giderilmesine hem de iç ve dış dengenin sağlanabilmesine kolaylık sağlayacaktır.

Gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye’de de toplam ithalatın büyük bölümü, sermaye malları ile ara mallardan oluşmaktadır. Bu durum Türkiye imalat sanayisini ithalata bağımlı kılmaktadır. 1980 dönemi sonrasında yaşanan dışa açılma ve sanayi politikalarında, imalat sanayi üretiminin geleneksel sektörlerde kalmaya devam ettiği görülmektedir. Türkiye’nin tüketim malları ihraç edip ara malları ithal ettiği bu dönemde, Türkiye’de düşük teknoloji malların üretilmesi ön planda olmuştur. Bu durum ülkenin uluslararası rekabet gücünün istenilen seviyeye çıkartılamamasına ve imalat sanayi üretiminde ithalat bağımlılığına neden olmuştur (Dineri ve Işık, 2021, s. 70).

Sanayi sektörünün ithalata bağımlı olmasının yarattığı sorunların yanı sıra global ya da yerel bazda yaşanan ekonomik krizler de ülke ekonomisinde olumsuzluklara sebep olmuştur. 2000-2001 krizlerinde Türkiye’de oluşan temel makroekonomik sorunları gidermek ve istikrar sağlamak amacıyla ilk olarak “Enflasyonla Mücadele Programı” uygulanmaya başlanmış ve ardından da “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)” yürürlüğe girmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve 2002 seçimleri sonrası IMF ile düzenlenen yeni Stand-by programları, Türkiye ekonomisinin makroekonomik politikaları üzerindeki temel kriterlerde belirleyici olmuştur. Bu kriterlerden birincisi, sıkı para ve enflasyon hedeflerine dayalı Merkez Bankası politikasıdır. İkincisi de sıkı maliye politikası ve kamu borç stokunun azaltılmasıdır. Ayrıca bankacılık alanında finansal istikrarın sağlanması ve diğer alanlarda yapısal reformların gerçekleştirilmesi de programların amaçları arasında yer almaktadır.

2002-2008 dönemi değerlendirildiğinde, bu dönem dünya genelinde olumlu gelişmelerin yaşandığı dönem olarak kabul edilmiştir. Ancak 2008 yılında ABD’de başlayan ve bir likidite krizi olan 2008 krizinin diğer ülkelere yayılmasıyla, sıcak paraya

gereksinim duyan gelişmekte olan ÷lkeler de krizden olumsuz etkilenme sürecine girmiştir.

2008 krizi, T÷rkiye'nin dışa bağlılığı nedeniyle son çeyrekte kendini hissettirmiştir. ABD'de t÷rev piyasalara bağlı olarak gerçekteşen kriz, T÷rkiye'de t÷rev piyasaların bulunmaması nedeniyle daha çok reel kesim üzerinde etki göstermiştir. T÷rkiye'de 2001 krizi sonrası bankacılık kesiminin yeniden yapılanması ve alınan tedbirler de krizin etkilerinin finansal sektörden çok reel sektör üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. 2008 krizinin T÷rkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini azaltmak amacıyla harcama önlemleri, gelir önlemleri ve bütçe üzerinde doğrudan ya da zamana bağlı etki gösteren önlemler alınmıştır. Krizler sonrası alınan önlemlerden biri de tasarruf açıklarının kapatılması için uygulanan politikalar dır.

T÷rkiye'de tasarrufların düşük olması, planlanan yatırım seviyelerine ulaşmak için dış tasarruflara olan bağımlılığı artırmaktadır. 2001 yılındaki krizle birlikte düşen tasarruf oranları, cari işlemler dengesindeki bozulmanın ve yüksek tasarruf açıklarının temel nedenini oluşturmaktadır. Bu kapsamda T÷rkiye'deki tasarruf açığına değeriendirilmesi, kriz dönemlerinde uygulanan politikalar, bunların sanayi sektörüne etkisi ve sanayi sektörünün en önemli kalemi olan imalat sanayisinin gelişimi ekonomik açıdan büyük önem arz etmektedir. Bu tez çalışmasının temel amacı, imalat sanayi ve tasarruf açığı ilişkisinin araştırılmasıdır. Bu amaçla ele alınan ve üç bölümden oluşan tez çalışmasında, alt sektörlerle ait ithalat bağımlılık oranlarından yola çıkılarak dolaylı bir bağlantı kurulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde, tasarruf sorunu teorik olarak ele alındıktan sonra tüketim modelleri çerçevesinde tasarruf kavramı açıklanmıştır. Yapılan literatür taramasında tasarruf açıkları, tasarruf-ekonomik büyüme ilişkisi ve tasarrufların belirleyicilerini ele alan çalışmalar üzerinde durulmuştur. Bu bölümde; yatırımların tasarruflara dönüştürülmesinde etkili olan para ve maliye politikaları teorik olarak açıklandıktan sonra T÷rkiye'deki 2001 ve 2008 krizi süreci incelenmiş, bu dönemlerde uygulanan iktisat politikaları değeriendirilmiştir.

İkinci bölümde; ilk olarak T÷rkiye'de tasarruf-yatırım dengesi çerçevesinde kamu ve özel tasarrufların oluşumu, tasarruf yatırım ilişkisinin değeriendirilmesi ve dış tasarrufların elde edilmesi üzerinde durulmuştur. 2001 ve 2008 krizleri çerçevesinde tasarruf açıklarının dış tasarruflar, cari açıklar ve ekonomik büyümeyle ilişkisi açıklanmıştır. Daha sonra T÷rkiye'de imalat sanayisinin ekonomideki yeri

değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede, imalat sanayisinin gayri safi yurt içi hâsıla içindeki payı, imalat sanayi sektöründeki çalışan sayısı, girişim sayısı, sabit sermaye yatırımları, ciro, üretim ve katma değerleri ile imalat sanayi dış ticaret değerleri tablolar hâlinde sunulmuş ve dönem değerlendirmeleri yapılmıştır. Daha sonra, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığında elde edilen veriler toplulaştırılarak imalat sanayi alt sektörlerine ait tablolar oluşturulmuştur. Son aşamada ise 2001 ve 2008 krizleri çerçevesinde imalat sanayi, tasarruf açığı ve büyüme ilişkileri açıklanmıştır.

Çalışmanın uygulama bölümünü içeren üçüncü bölümde ise, imalat sanayi alt sektörlerinin ithalat bağımlılığı üzerinden imalat sanayi ile tasarruf açığı ilişkisi kurulmuştur. Türkiye’de özel kesim tasarruf açığının ana nedenlerinden biri olan ara malı ithalatının artmasından ve sanayi üretim yapısının ithalata bağımlılığından yola çıkılmıştır. Bu kapsamda NACE 2 ve NACE 3 düzeyinde imalat sanayi alt sektörlerinin ithalata bağımlılık oranları hesaplanarak karşılaştırma yapılmıştır. Ayrıca NACE 2 düzeyinde hesaplanan ithalat bağımlılık oranını etkileyen olası değişkenler belirlenmiştir. Çalışmada, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB), Dünya Bankası, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (TCMB EVDS) verileri esas alınmıştır. Bu bağlamda, ithalat bağımlılık oranını etkileyen değişkenlerin test edilmesi için panel veri analizi yöntemlerinden biri olan, dinamik panel veri analizi tercih edilmiştir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde dinamik panel veri analizlerinde en sık kullanılan modelin 1991’de Arellano-Bond tarafından önerilen Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) olduğu görülmüştür. Genelleştirilmiş momentler metodu, modeli moment koşullarından yola çıkarak tahmin ettiği için çok güçlü varsayımlar gerektirmemektedir. Bu nedenle, 2006-2019 yılları arası NACE 2 düzeyindeki 22 sektörden yola çıkarak sektörel ithalat bağımlılık oranını etkileyen değişkenlerin test edildiği modelde, genelleştirilmiş momentler yöntemi kullanılmıştır.

Sonuç olarak, imalat sanayisinin ithalat bağımlılık oranını etkileyen anlamlı değişkenler açıklanmış ve imalat sanayisinin ithalat bağımlılığı ile düşük tasarrufların yol açtığı tasarruf açıkları ilişkilendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TASARRUF AÇIĞI SORUNU VE TÜRKİYE'DE İKTİSAT POLİTİKALARI

1.1. Tasarruf Sorununun Kavramsal Çerçevesi

Tasarruf; harcanabilir gelirin tüketilmeyen kısmı olarak tanımlanabilir ve bir bireyin, bir firmanın ya da bir ülkenin cari gelirinden cari tüketiminin çıkarılmasıyla hesaplanır (Sancak ve Demirci, 2012, s. 161).

Tasarruf - yatırım dengesinin sağlanmasında bazı temel değişkenlerin bilinmesi gerekir. Bu değişkenlerden ilki olan toplam tasarruflar, ulusal tasarruflar ile yabancı tasarrufların toplanmasıyla elde edilir. Ulusal tasarruflar ise kamu ve özel sektör tasarruflarının toplanması şeklinde hesaplanır (TCMB, 2015, s. 2).

Yatırımlarda da benzer bir durum geçerlidir. Ulusal yatırımlar; kamu ve özel sektör yatırımlarının toplanmasıyla hesaplanır (Acar Balaylar ve Abuk Duygulu, 2011, s. 286). Yatırımların ekonomik büyümeyi desteklemesi sürecinde ulusal tasarrufların yatırımlara aktarılması önem arz etmektedir. Ulusal tasarrufların ulusal yatırımları karşılamada yetersiz kaldığı durumda tasarruf açıkları oluşur. Bu da ülkelerde hem sürdürülebilir büyümenin hem de kalkınmanın önünde bir engel yaratır. (Karagöl ve Özcan, 2014, s. 9). Bu kapsamda tasarruf sorunu; tüketim modelleri çerçevesinde tasarruf kavramı, tasarruf üzerine yapılan çalışmaların incelenmesi ve tasarruf açıkları başlıklarıyla incelenecektir.

1.2. Tüketim Modelleri Çerçevesinde Tasarruf Kavramı

Tüketim modellerinde tasarrufların önemini açıklayan temel teorik modeller; Mutlak Gelir Hipotezi, Tüketim Bulmacası, Nispi Gelir Hipotezi, Zamanlararası Tüketim Hipotezi, Sürekli Gelir Hipotezi, McKinnon Shaw - Hipotezi, Yaşam Boyu Gelir Hipotezi ve HLM Hipotezi başlıklarıyla açıklanacaktır.

Keynes'in Mutlak Gelir Hipotezine göre, (1936) tüketim ve tasarrufların temel belirleyicisi harcanabilir gelirdir. Harcanabilir gelir (Yd); tüketimle (C), tasarrufların (S) toplamına eşittir (Keynes, 1936, s. 63). Harcanabilir gelir denkleminin oluşturulabilmesi için tüketim ve tasarruf denklemlerinin bilinmesi gerekmektedir. Tüketim ve tasarruf fonksiyonlarına ilişkin denklemler aşağıdaki gibidir (Parasız, 2010, s 336-338):

$$\text{Tüketim (C)} = \text{Otonom Tüketim (C}_0\text{)} + \text{Uyarılmış Tüketim (cYd)} \quad (1.1)$$

$C = C_0 + cY_d$ şeklindeki tüketim denkleminde; C_0 gelirden bağımsız tüketimi (otonom tüketimi) göstermekteyken cY_d gelire bağlı tüketimi (uyarılmış tüketimi) göstermektedir. c marjinal tüketim eğilimi (MPC)dir.

$$\text{MPC} = \frac{\Delta C}{\Delta Y_d} \quad (1.2)$$

olarak hesaplanır ve sıfırla bir arasında yer alır. Ortalama Tüketim Eğilimi olan APC’de,

$$\text{APC} = \frac{C}{Y_d} \quad (1.3)$$

olarak hesaplanır ve sıfırla bir arasında yer alır. Tüketim denkleminde olduğu gibi tasarruf denkleminde de gelire bağlı ve otonom değerler vardır.

$$\text{Tasarruf denklemleri (S)} = \text{Otonom Tasarruf (S}_0\text{)} + \text{Uyarılmış Tasarruf (sYd)} \quad (1.4)$$

şeklinde. $S = S_0 + sY_d$ denkleminde; S_0 otonom tasarrufu (gelirden bağımsız tasarruf) göstermekteyken sY_d uyarılmış tasarrufu (gelire bağlı tasarruf) göstermektedir. s marjinal tasarruf eğilimi (MPS)dir.

$$\text{MPS} = \frac{\Delta S}{\Delta Y_d} \quad (1.5)$$

olarak hesaplanır ve marjinal tasarruf eğilimi sıfırla bir arasında yer alır. Ortalama Tasarruf Eğilimi,

$$\text{APS} = \frac{S}{Y_d} \quad (1.6)$$

olarak hesaplanır ve ortalama tasarruf eğilimi sıfırla bir arasında yer alır. Modele göre; hem ortalama tüketim eğilimi ile ortalama tasarruf eğiliminin toplamı hem de marjinal tüketim eğilimi ile marjinal tasarruf eğiliminin toplamı bire eşittir.

$$(\text{APC} + \text{APS} = 1)$$

$$(MPC+MPS = 1) \quad (1.7)$$

Yukarıdaki formüllerden de anlaşılacağı gibi Keynesyen modelde harcanabilir gelir düzeyinin artması bireyin tüketimini artıracaktır. Ancak Keynes'in psikolojik yasasına göre tüketimdeki artış gelirdeki artıştan küçük olacaktır (Keynes, 1936, s. 90). Ancak harcanabilir gelirdeki artış, ortalama tüketim eğilimini ve marjinal tüketim eğilimini azaltacaktır. Ortalama tüketim eğilimi ile ortalama tasarruf eğiliminin toplamı bire eşittir. Bu nedenle ortalama tüketim eğiliminin azalması, ortalama tasarruf eğilimini artıracaktır. Ayrıca Keynes, bireysel tasarrufların kişiler için oldukça faydalı olduğunu ancak ulusal tasarrufların toplam talebi azaltarak millî gelirden bir düşüş yaratacağını savunarak "tasarruf paradoksu" sorununa da dikkat çekmiştir (Çolak ve Öztürkler, 2012, s. 2).

Kuznets'in modelinde ise (1946), tüketim bulmacası kavramı dikkat çekmektedir. Kuznets, modelinde ortalama tüketim eğilimi için hem kısa hem de uzun dönemli çıkarımlarda bulunmuştur. Kuznets'e göre, kısa dönemde ortalama tüketim eğilimi (APC) gelirdeki artışa bağlı olarak azalacaktır. Ancak uzun dönemde gelir düzeyindeki artış ortalama tüketim eğiliminin sabit kalmasına yol açacaktır. Bu durum, uzun dönemde marjinal tüketim eğilimi ile ortalama tüketim eğiliminin birbirine eşit olmasıyla sonuçlanacaktır (Hüsnuoğlu ve Güler, 2010, s. 203). Diğer bir ifadeyle Kuznets'in analizinde, tasarruf ve tüketimin millî gelir içindeki payı istikrarlıdır (Tarı ve Çalışkan, 2005, s. 4). Bu nedenle Kuznets'e göre, harcanabilir gelirin artmasına rağmen ortalama tüketim eğilimi değişmeyecektir. Harcanabilir gelirin artmasına rağmen ortalama tüketim eğiliminin değişmemesi durumuna "tüketim bulmacası" denilmektedir (Yamak ve Abdioğlu, 2007, s. 69).

Duesenberry'nin Nispi Gelir Hipotezi (1949)'ne göre, tüketim kararlarının en önemli belirleyicisi cari dönemde elde ettikleri gelir ile en iyi kazandıkları dönemdeki gelirleridir (Güreşçi Pehlivan ve Utkulu, 2007, s. 42). Bunlara ek olarak nispi gelir hipotezinde tasarrufların temel belirleyicilerinden biri de gelir dağılımıdır (Çolak ve Öztürkler, 2012, s. 3). Hipoteze göre bireyler, tüketim alışkanlıklarında sosyal çevrenin etkisinde kalmaktadır. Bu nedenle tüketim kararları birbirini etkilemektedir. Bunun sonucunda bireyler geçmişteki harcama düzeylerinden düşük bir harcama yapmayacaklar ve bireylerin ortalama tüketim eğilimi de değişmeyecektir (Yılcı, Zeren ve Arı., 2013, s. 132). Bireylerin ait oldukları sosyal çevrenin nispi gelir düzeyi ve tüketim harcamaları

baz alındığından bireyler de harcamalarını grubun harcama düzeyinde gerçekleştirmek isteyecektir (Kargı, 2014). Nispî Gelir Hipotezi'ne göre, bireylerin günümüzdeki tüketim kararlarının geçmişe bağlı olmasına “takoz etkisi” denir. Hipotez, bireylerin gelir düzeyleri arttığında tüketimlerdeki artışın yüksek olacağını ancak gelirlerinin azalması durumunda tüketimlerdeki azalışın düşük olacağını açıklar. Bu durum, gelir düzeylerinin artması karşısında tüketimdeki artışın tasarruflardaki artıştan daha fazla olduğunu gösterir. Gelir düzeylerinin azalması karşısında tasarruflardaki azalış tüketimden daha fazla olacaktır (Çolak ve Öztürkler, 2012, s. 3).

Fisher'in Zamanlararası Tüketim Teorisi'ne göre (1930), bireyler uzun dönemi göz önünde bulundurarak tüketim ve tasarruflarını oluşturacaktır (Güreşçi Pehlivan ve Utkulu, 2007, s. 43). Bireylerin günümüzdeki tüketimi tercih etmeleri durumunda tüketim talepleri artar. Bu durum gelirlerinin tamamını tüketebileceklerini ya da borçlanmayla tüketime yöneleceklerini gösterir. Aksi durumda, gelecekteki tüketimi tercih etmeleri bireylerin tüketim taleplerini kısmalarına ve tasarruflarını artırmalarına sebep olacaktır (Çımat, Avcı ve Nas, 2016, s. 41).

McKinnon - Shaw Hipotezi'nde, pozitif faiz oranlarının tasarrufları yatırımlara dönüştürmeye yardımcı olduğu görüşü savunulmaktadır. Faiz oranının tasarruf üzerindeki etkisi incelenirken gelir ve ikame etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. İkame etkisine göre, bir ülkedeki yüksek faiz oranı şu anda geçerli olan tüketimi pahalılaştırdığı için bireyleri tasarrufa yöneltecektir. Gelir etkisine göre ise faizlerdeki yükseliş bireyin ömür boyu gelirini artıracaktır. Bu durumda tüketim artarken tasarruflar da azalacaktır (Düzgün, 2009, s. 178). Gelişmekte olan ülkelerde yapılan araştırmalarda reel faiz oranlarındaki artışın tasarruf üzerindeki etkisinin pozitif olabilmesi için ikame etkisinin gelir etkisinden büyük olması gerekmektedir (Athukorala ve Sen, 2004, s. 494).

Milton Friedman'nın Sürekli Gelir Hipotezi'nde ise (1957) tasarrufların temel belirleyicisi sürekli gelirdir. Friedman'a göre, sürekli gelir uzun dönem gelirdir. Hipoteze göre gelir düzeyi, sürekli gelir düzeyi ile geçici gelir düzeyinin toplamına eşittir. Tüketim düzeyi de geçici tüketim düzeyi ile sürekli tüketim düzeyinin toplamına eşittir (Sivri ve Eryüzlü, 2010, s. 92). Bu hipoteze göre; bireylerin günümüzdeki tasarruflarını artırmaları, rasyonellik varsayımıyla gelecekte meydana gelecek gelir düşüşü beklentisi sonucu gerçekleşecektir (Campell, 1987, s. 1249).

Modigliani ve Blumberg'in Yaşam Boyu Gelir Hipotezinde gelir artışı ile tasarruf oranları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Hipoteze göre, tasarruf düzeyleri

ülkenin nüfus yapısından etkilenmektedir. Bireylerin aktif olarak çalıştıkları dönemde tasarrufları pozitif değer alırken; yaşlılık dönemlerinde tasarrufları negatife dönüşecektir (Barış ve Şahin, 2017). Sonuç olarak bireylerin tüketim ve tasarruf kararlarını yaşam boyunca elde edecekleri gelir etkileyecektir (Şengür ve Taban, 2016, s. 53).

HLM Hipotezi, Harberger - Laursen - Metzler hipotezidir. Bir ülkenin dış ticaret haddinde meydana gelen olumlu ya da olumsuz gelişmelerin o ülkenin dış ticareti üzerinde aynı etkiyi bırakması durumunu açıklar. Hipoteze göre, ülkenin dış ticaret haddinde meydana gelecek olumlu bir gelişme ülke tasarruflarını artırarak cari dengenin iyileşmesine neden olacaktır (Yamak ve Korkmaz, 2006, s. 57-58).

1.3. Tasarruflar Üzerine Yapılan Çalışmaların İncelenmesi

Türkiye’de tasarruflar üzerine yapılan çalışmalar; ilk olarak tasarruf ve ekonomik büyüme ilişkisi, daha sonra tasarrufların temel belirleyicileri ve son olarak da tasarruf açıklarını inceleyen temel çalışmalar başlıklarıyla incelenerek ilgili literatür oluşturulmuştur. Tasarruf ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen yakın dönem çalışmaları aşağıdaki gibidir:

Ekinci ve Gül (2007) “Türkiye’de Yurt içi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Uygulamalı Bir Analiz (1960-2004)” isimli çalışmalarında, yurt içi tasarruflarla ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişler ve ekonomik büyümeden yurt içi tasarruflara doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Ekinci ve Gül, 2007, s. 167).

Örnek (2008) “Yabancı Sermaye Akımlarının Yurt içi Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği” isimli çalışmasında, 1996:4-2006:1 dönemini incelemiştir. Türkiye’de yabancı sermaye girişleri ile yurt içi tasarruflar arasındaki ilişki üçer aylık dönemlerde analize dâhil edilmiştir. Çalışmada, hem kısa hem de uzun dönemde doğrudan yatırımların yurt içi tasarrufları pozitif etkilediği; kısa vadeli sermaye akımlarının ise tasarrufları negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bir başka bulgusu da ekonomik büyüme üzerinde kısa vadeli sermaye girişleri ile doğrudan yatırımların pozitif etkisinin bulunmasıdır (Örnek, 2008, s. 199).

Sancak ve Demirci (2012) “Ulusal Tasarruflar ve Türkiye’de Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi” isimli çalışmada, ulusal tasarruflardaki değişmelerin nedenlerini ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışma

bulgularına göre, Türkiye’de yurt içi tasarrufların yatırımları karşılayamaması sonucu dış tasarruf ihtiyacı artmıştır. Türkiye’nin ulusal tasarrufları, uluslararası standardın altındadır. Ulusal tasarruflar, sürdürülebilir büyüme üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde olumlu bir etki yaratmaktadır (Sancak ve Demirci, 2012, s. 159).

Çetinkaya ve Türk (2014) “Tasarruf ve Yatırımların Ekonomik Büyüme Etkisi Türkiye Örneği (1975-2012)” isimli çalışmalarında, sabit sermaye yatırımlarının ve yurt içi tasarrufların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmaya göre, kısa dönemde tasarrufların ve yatırımların ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönemde ise tasarruflar ve yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında eş bütünleşme bulunmuştur. Ayrıca çalışmada uzun dönem ilişkisi, hata düzeltme modeli kullanılarak test edilmiş, tasarruf ve yatırımlardan büyüme doğru pozitif bir nedensellik tespit edilmiştir (Çetinkaya ve Türk, 2014, s. 45).

Barış ve Uzay (2015) “Yurt içi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği” isimli çalışmalarında, 1960 - 2012 yıllarını incelemişlerdir. Çalışmada bahsi geçen dönemde Türkiye’de ekonomik büyüme ve yurt içi tasarruf konusu araştırılmış, ekonomik büyümenin yükselmesine bağlı gelir artışı sonucu tasarrufların artacağı bulgusuna ulaşılmıştır (Barış ve Uzay, 2015, s. 119).

Dineri ve Taş (2017) “Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Örneği” isimli çalışmalarında, ekonomik büyüme ve tasarruflar arasındaki ilişkiyi 25 Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkesini baz alarak incelemişlerdir. Çalışmada 1988-2014 yılları analize dâhil edilmiştir ve kişi başına gayri safi yurt içi hâsıladaki artışa bağlı olarak hem özel tasarrufların hem de net tasarruf oranlarının yükseldiği gözlemlenmiştir. Diğer bulgular ise; cari işlemler hesabındaki artış ile tasarruf oranlarının artması, enflasyon oranının net tasarrufları azaltması ve ekonomik büyüme ile tasarruflar arasında çift yönlü ilişkinin tespit edilmesidir (Dineri ve Taş, 2017, s. 79,95).

Pata (2018) “Türkiye’de Enflasyon, Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testleri ile Analizi” isimli çalışmasında, 1983-2015 yıllarında ekonomik büyüme, tasarruf ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, ekonomide meydana gelen %1’lik bir enflasyon artışının kısa dönemde büyümeyi %0.07, uzun dönemde ise %23 oranında azaltacağı öne sürülmüştür. Ayrıca çalışmada, tasarruflarda oluşan artışın hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna da ulaşılmıştır (Pata, 2018, s. 92).

Türkiye’de kronik cari açıkların temel nedeninde yetersiz tasarruf oranlarının bulunması, tasarrufların belirleyicilerini ölçmenin önemini artırmaktadır. Türkiye ekonomisinde 1970-2005 döneminde reel faiz oranı, gelir düzeyi, büyüme oranı ve ithalat bağımlılık oranı değişkenleri yurt içi tasarruf düzeyinin temel belirleyicileri olarak kabul edilmiştir (Sancak ve Demirci, 2012, s. 173). Bu nedenle tasarrufların belirleyicileri üzerine yapılan bazı temel çalışmalar incelenecektir.

Düzgün (2009) “Türkiye’de Özel Tasarrufun Belirleyicileri” isimli çalışmada, 1987-2007 dönemini incelemiştir. Çalışmada, özel tasarruflar üzerinde dış tasarrufların pozitif bir etki yarattığı sonucuna ulaşılırken para arzı, kamu tasarrufu, faiz ve enflasyonun özel tasarruflar üzerinde negatif bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır (Düzgün, 2009, s. 173).

Yaraşır ve Yılmaz (2011) “OECD Ülkelerinde Özel Tasarruflar: Bir Bakış (1999-2007)” isimli çalışmalarında, 1997-2007 yıllarını incelemiştir. 20 OECD ülkesinde özel tasarrufların belirleyicilerini inceledikleri çalışmalarında özel tasarruflar üzerinde yaşlı bağımlılık oranının ve kamu tasarruflarının negatif etki yarattığı; cari hesap dengesinin, bir önceki dönem tasarruf oranlarının, özel kredilerin ve enflasyon oranının ise özel tasarruflarda pozitif etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır (Yaraşır ve Yılmaz, 2011, s.139).

Uygur, (2012) “Türkiye’de Tasarrufların Seyri ve Etkileyen Bazı Unsurlar” isimli çalışmada, özel ve kamu tasarruflarının zaman içindeki durumunu analiz etmek için makro ekonomik unsurları incelemiştir. Hem kısa hem de uzun dönemde özel tasarrufların belirleyicilerinin reel kur düzeyi ve kamu tasarruf dengesi olduğu sonucuna ulaşmıştır (Uygur, 2012, s. 1).

Özcan ve Günay (2012) “Türkiye’de Özel Tasarrufları Belirleyen Unsurlar” isimli çalışmalarında, 1975 - 2006 yıllarında özel tasarrufların en önemli belirleyicilerinin kamu tasarrufları ve atalet olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışma bulgularında istatistiki olarak anlamsız olmalarına rağmen gelir düzeyi, ticaret hadleri ve reel faizlerdeki artış ile kadınların işgücüne katılım oranının özel tasarrufları pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Özel tasarrufları pozitif yönde etkileyen bir başka değişken de üniversite mezunlarının oranıdır. Özel tasarrufları negatif yönde etkileyen değişkenler ise; borçlanma limitinin yükselmesi, genç ve yaşlı nüfus bağımlılık oranları, kentleşme ve ortaokul mezunlarının oranı olarak açıklanmıştır (Özcan ve Günay, 2012, s. 13).

Çolak ve Öztürkler (2012) “Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi” isimli çalışmalarında, cari açık-tasarruf yatırım ilişkisini makro bazda; ülkenin tasarruf eğilimini de mikro bazda değerlendirmişlerdir. Çalışmada, hanehalkının ortalama tasarruf eğiliminin düşük olduğu ve bunu yükseltmek için gelir düzeyinin yükseltilmesi gerektiği belirtilerek, gelirin tasarruf üzerine etkisini vurgulamışlardır (Çolak ve Öztürkler, 2012, s. 40).

Şengür ve Taban (2016) “Türkiye’de Hanehalkı Tasarruflarının Gelir Dışındaki Belirleyicileri” isimli çalışmalarında 2002-2013 yıllarını incelemişlerdir. Çalışma bulgularına göre, büyük haneli evlere sahip olmak, bireylerin otomobil sahibi olması, geçici ya da mevsimlik çalışma düzeyi ve kırsal alanda ikamet etmek tasarrufları olumsuz yönde etkilerken içinde oturulan evin mülkiyeti, eğitim düzeyi, ikinci bir ev mülkiyeti ve 10.000 TL’nin üzerinde kullanılabilir gelir düzeyi tasarrufları olumlu yönde etkilemektedir (Şengür ve Taban, 2016, s. 29).

Tunay (2017) “Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerde Hane Halkı Tasarruflarının Makro Ekonomik Belirleyicileri” isimli çalışmasında, 1995- 2015 yılları arasını analiz etmiştir. Çalışmada, işsizlik açığı ve çıktı açığının tasarrufları etkileme yönü araştırılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, işsizlik açığı ve çıktı açığı tasarruflar üzerinde negatif etki yaratmaktadır (Tunay, 2017, s. 61).

Aka ve Arıcan (2019) “Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Davranışlarının Belirleyicileri” isimli çalışmalarında, 1996-2017 dönemini incelemişlerdir. Çalışmada, genç bağımlılık oranı ve para arzının tasarruflar üzerinde negatif bir etki yaratacağı sonucuna ulaşılrken kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla ile enflasyonun tasarruflar üzerinde pozitif bir etki yaratacağı sonucuna ulaşılmıştır (Aka ve Arıcan, 2019, s. 163).

Tasarruf açıkları ile ilgili yapılan bazı temel çalışmalar ise aşağıdaki gibidir.

Sürekcı Yamaçlı (2011) “Türkiye’de Üçüz Açıklar Olgusunun Analizi: Dinamik Bir Yaklaşım” isimli çalışmada, 1987:1-2007:3 yılları arasını incelemiştir. İlgili dönemde Türkiye’de cari açık ile tasarruf-yatırım arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Ancak aynı dönemde Türkiye’de cari açık ile kamu açıkları arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Sürekcı Yamaçlı, 2011, s. 51).

Özlale ve Karakurt (2012)’un “Türkiye’de Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması için Politika Önerileri” isimli çalışmalarına göre, tasarruf açıklarının artması özel sektörün yetersiz tasarruflarından kaynaklanmaktadır. Çalışma sonuçları hem

makroekonomik faktörlerin hem de demografik faktörlerin bireylerin tasarrufları üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca imalat sanayisinin ithalata bağımlılığının yüksek olmasının tasarruf açıklarını artırdığı ifade edilmiştir. Tasarruf açıklarının kapatılması için kamu tasarruflarının artırılması gerektiği öne sürülmüştür (Özlale ve Karakurt, 2012, s. 33).

Değirmen ve Şengönül (2012) “Türkiye’de Net Özel Tasarruf-Yatırım Açığının Belirleyicileri” isimli çalışmalarında, 1990:1 ve 2007:3 dönemini incelemiştir. Çalışmada; gayrisafi yurt içi hâsıla büyüme oranının, kamu harcaması oranının ve enflasyonun kısa ve uzun dönemde net özel tasarruf açığının belirleyicileri arasında olduğunu öne sürmüştür (Değirmen ve Şengönül, 2012, s. 1).

Yaraşır Tülümce (2013) “Türkiye’de Üçüz Açığın Ampirik Analizi (1984-2010)” isimli çalışmada, 1984-2010 dönemini incelemiştir. Çalışmada, incelenen dönemde Türkiye’de cari açığın sebebinin tasarruf yatırım açıkları olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca incelenen dönemde üçüz açıkların Türkiye ekonomisi için geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Yaraşır Tülümce, 2013, s. 97).

Akıncı ve Yılmaz (2013) “Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşımı” çalışmalarında 1975-2010 yılları arasında incelemiştir. Çalışmada, hem kısa hem de uzun dönemde bütçe açıkları ile tasarruf-yatırım açıklarının cari açıklar üzerinde pozitif bir etki yarattığı ve Türkiye için üçüz açıklar hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Akıncı ve Yılmaz, 2013, s. 1).

Türkay (2013) “Türkiye’de Cari Açık, Bütçe Açığı ve Yatırım Tasarruf Açığı İlişkisi” isimli çalışmada, kısa dönemde özel kesim tasarruf açığının cari açığı artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Uzun dönemde ise bütçe açığının yükselmesinin ve özel kesim tasarruf açığının cari açıkları artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Türkay, 2013, s. 264).

Karanfil (2014) “Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığı Sorunu: Zaman Serisi Analizi” isimli çalışmada, 1980-2013 dönemini incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre, incelenen dönemde kişi başına gelirden cari açığa tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Aynı dönemde cari açık ile tasarruf açıkları, cari açık ile bütçe açığı ve bütçe açığı ile yatırım-tasarruf açığı arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir (Karanfil, 2014, s. 1).

Ener ve Karanfil (2015) “Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığının Orta Gelir Tuzağı Üzerine Etkisi” isimli çalışmalarında, düşük tasarruf oranlarının ekonomik büyüme ve gelir düzeyindeki artışın önüne geçerek cari açığa neden olduğunu ileri

sürmüşlerdir. Ayrıca çalışmada, Türkiye'nin orta gelir tuzağından çıkamamasının nedeni de düşük tasarruflara bağlanmaktadır (Ener ve Karanfil, 2015, s. 43).

Süslü ve Balmumcu (2015) "Türkiye Ekonomisi İçin Tasarruf Açığı Ve Para Politikası" isimli çalışmalarında, 2000'li yıllarda uygulanan para politikaları ile tasarruf açıkları arasındaki ilişkiyi incelemişler ve çalışma bulgularında tasarruf açıklarının nedeninin 2000'li yıllarda tercih edilen para politikaları olduğunu ileri sürmüşlerdir (Süslü ve Balmumcu, 2015, s. 1).

Göçer ve Akın (2016) "Kırılgan Beşlide Tasarruf-Yatırım Açığının Ekonomik Büyüme Etkileri: Yeni Nesil Bir Ekonometrik Analiz" isimli çalışmalarında, ekonomik büyüme ve tasarruf açığı ilişkisini Türkiye, Hindistan, Güney Afrika, Endonezya ve Brezilya'da incelemişlerdir. Çalışma bulguları; ilgili ülkelerde tasarruf açığının ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etki yarattığını göstermektedir (Göçer ve Akın, 2016, s. 197).

Altunöz (2018) "Cari Açık, Bütçe Açığı ve Yatırım-Tasarruf Açığı Bağlamında Türkiye'nin Üçüz Açık Analizi" isimli çalışmasında, 2001:1-2017:3 dönemini incelemiştir. Kısa ve uzun dönemde Türkiye'de üçüz açık hipotezini test etmiştir. Çalışma bulguları; tasarruf açığı ile bütçe açığı, tasarruf açığı ile cari açık ve cari açıkla bütçe açığı arasında çift yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir (Altunöz, 2018, s. 115).

Yıldırım ve Öcal (2020) "Tasarruf Açığı Sorunu: Türkiye ve Çin Karşılaştırması" isimli çalışmalarında, 1980-2015 döneminde Türkiye'nin tasarruf açığı sorununu çözmek amacıyla Çin iktisadi politikalarını değerlendirmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre, 2000'li yıllar öncesi finansal liberalizasyon sürecine hazır olmayan Türkiye'de 2000'ler sonrası gelir artışları lüks tüketime kaymıştır; bunun sonucunda tasarruf açıkları sorunu çözümlenememiştir. Ayrıca çalışmada, sosyalizmin benimsenmesinin ve ekonomideki müdahaleci politikaların politika etkinliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Yıldırım ve Öcal, 2020, s. 262).

Çoban ve Çoban, (2020) "Gelişmekte Olan Ekonomilerde Tasarruf Açığı Problemi: Türkiye Örneği" isimli çalışmalarında, tasarruf açığının giderilmesine yönelik politika geliştirmeyi hedeflemişlerdir. Çalışma bulgularına göre, tasarruf açığının nedeni özel sektör tasarruf açıklarıdır. Dış finansman kaynaklarıyla finanse edilmeye çalışılan açıkların cari açıkları artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Çoban ve Çoban, 2020, s. 495).

Gökçe ve Erol (2020) "Türkiye'de Tasarruf Açığı ve Enerji Açığının Ekonomik Büyüme İle İlişkisi: Nedensellik Analizi" çalışmalarında, ekonomik büyüme ile yatırım -

tasarruf açığı ve enerji açığı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma, 1975-2017 yıllarını kapsamaktadır. Çalışma bulgularına göre, hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme ile enerji açığı arasında çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir bulgu da kısa dönemde tasarruf açığından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu, ancak uzun dönemde ekonomik büyüme ile yatırım - tasarruf açığı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğudur (Gökçe ve Erol, 2020, s. 102).

Tasarruflar ile ilgili yabancı literatür incelendiğinde ise;

Roubini, 1988 yılında yaptığı çalışmada 1960-1985 dönemini incelemiş ve çalışma sonucunda; 18 OECD ülkesinde dış ticaret açıklarının nedenini bütçe açığına, bütçe açığının nedenini de tasarruf açıklarına bağlamıştır. Fisher ve William 1990'da yaptıkları çalışmada tasarruf açıklarının bütçe açıklarına neden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Eisner, 1994'te yaptığı çalışmada 1972-1991 yıllarında Amerikan ekonomisini incelemiştir. Çalışmada kamu harcamalarının azalmasının kamu tasarrufunu artıracaklarını belirtmiş ve artan tasarrufların da bütçe açıklarını azaltacaklarını savunmuştur. Chowdhury vd. 2007 yılında yaptıkları çalışmada 1970-2005 yıllarını incelemişlerdir. Çalışma bulguları Sri Lanka'da cari açığın nedeninin bütçe ve tasarruf açıkları olduğunu göstermiştir (Karanfil, 2014, s. 7).

2000 yılında Aron ve Maullbauer 1966-1998 yılları için Güney Afrika Cumhuriyeti'nde özel tasarrufların belirleyicileri üzerine bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada, özel tasarrufların belirleyicileri firma bazında ve bireysel olarak incelenmiştir. Çalışmada, özel tasarruflar üzerinde reel faiz oranlarının ve belirsizliğin pozitif etkisi bulunurken finansal serbestliğin ve servetin de negatif etkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Özcan ve Günay, 2012, s. 2).

Van Rijckeghem ve Üçer (2009) "The Evolution And The Determinants Of The Turkish Private Saving Rate: What Lessons For Policy?" isimli çalışmalarında yaptıkları analizde Türkiye'deki tasarruf oranının gelişimini ve belirleyicilerini özel tasarruflar temelinde incelemişlerdir. "Hane Halkı Bütçe ve Harcama Anketi" kullanarak ekonomik konjonktürün tasarruflar üzerinde belirleyici olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Van Rijckeghem ve Üçer 2009, s. 8).

Philippe Aghion vd. (2009) "When Does Domestic Saving Matter for Economic Growth?" isimli tasarruf ve ekonomik büyüme üzerine yapmış oldukları araştırmada, yurt içi tasarrufların gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesinde pozitif bir etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmaya göre, yurt içi tasarrufların yetersiz olduğu gelişmekte

olan ülkelerde yatırımlar ve ekonomik büyüme istenilen düzeyde değildir. Bunun nedeni yerli ve yabancı yatırımcıların ortak yatırım konusunda isteksiz kalmalarıdır (Aghion vd., 2009, s. 1).

Yadav, Goyari ve Mishra (2018) “Saving, Investment and Growth in India: Evidence from Cointegration and Causality Tests” isimli çalışmalarında 1951-2015 döneminde Hindistan'da yurt içi tasarruf, yatırım ve büyüme arasındaki uzun vadeli denge ilişkisini incelemiştir. Yapılan eşbütünleşme testleri, Hindistan için yurt içi tasarruflar, yatırım ve büyüme arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığını doğrulamıştır. Çalışmaya göre ARDL kısa vadeli tahminleri, uzun vadeli tahminlerle tutarlı bir sonuç vermiştir. Nedensellik testi de büyüme ile yatırım arasında ve büyüme ile tasarruf arasında nedensel bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur. Çalışmaya göre, tasarruftan yatırıma doğru tek yönlü bir nedenselliğin doğrulanması, yurtiçi tasarrufların ulusal yatırımları desteklemede çok önemli bir rol oynadığını düşündürmektedir (Yadav, Goyari and Mishra, 2018, s. 55).

Chuba ve Ebhotemhen (2019) “Savings, Investment and Economic Growth Nexus in Nigeria” isimli çalışmalarında 1986-2017 döneminde Nijerya'da gayri safi yurtiçi tasarruflar, gayri safi yurtiçi yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında Vektör Otoregresyon (VAR) modelini kullanarak nedensellik sırasını analiz etmişlerdir. Çalışma sonuçları Nijerya'da gayri safi yurtiçi tasarruflar, gayri safi yurtiçi yatırım ve gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki nedensellik sırasının, gayri safi yurtiçi tasarruflardan gayri safi yurtiçi yatırıma, gayri safi yurtiçi yatırımdan gayri safi yurtiçi hasılaya ve yurtiçi hasıladan gayri safi yurtiçi tasarrufa doğru çalıştığını göstermektedir. Çalışmaya göre yeterli tasarrufların yatırımlara aktarılmasının çıktıda istikrarlı bir büyüme yaratacağı öne sürülmüştür (Chuba and Ebhotemhen, 2019, s.73).

Wafula, Obange ve Odondo (2019) “Effect of Domestic Saving on Capital Formation in Kenya” isimli çalışmalarında 1974-2017 Dünya bankası verilerini kullanarak yurtiçi tasarrufun etkisini ve sermaye oluşumunun yurtiçi tasarruftaki şoklara tepkisini araştırmışlardır. Çalışmada ARDL tahmini, uzun vadede gayri safi yurtiçi tasarrufun brüt sermaye oluşumu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Çalışma sonuçları, uzun vadede Kenya'nın sermaye oluşumunun yurtiçi tasarruflar tarafından yönlendirileceğini göstermiştir. Bu nedenle, Kenya hükümeti tarafından değerlendirilmek üzere uzun vadede yüksek sermaye oluşumuna ulaşmak için,

yurtiçi tasarrufun olumlu etkilerini artıran politikalar önerilmiştir (Wafula, Obange and Odondo, 2019, s.144).

Hasanah (2020) “The Role of Capital Inflow through Saving-Investment Framework: The Case of Indonesia” isimli çalışmasında 2000'den 2018'e kadar üç aylık verilerle tasarruf-yatırım ilişkisini kullanarak Endonezya örneğinde sermaye girişinin rolünü incelemiştir. Çalışma sonuçları kriz öncesi dönemde, sıfır hipotezini reddetmek için yeterli kanıt olmadığı için yurtiçi tasarruf ve yerli yatırımın hem kısa hem de uzun vadede istatistiksel olarak ilişkili olmadığını göstermiştir. Çalışmaya göre, istikrarlı durumda tasarruflar yatırıma eşit olacaktır ve tasarruf ile yatırım arasındaki dengesizliğin yalnızca geçici olacağını öne süren büyüme teorisi modeli doğrulanacaktır (Hasanah, 2020, s.1).

Gidigbi, Donga ve Hassan (2020) “Pooled mean group (PMG) approach on saving and investment link in Africa: The implications for capital mobility” isimli çalışmalarında Afrika'da tasarruf ve yatırım arasındaki bağlantıyı PMG analizi ile incelemiştir. Çalışma 30 Afrika ülkesini ve 35 yıllık bir dönemi kapsamıştır. Çalışma sonuçları, tasarruf ve yatırım arasında pozitif bir bağlantı olduğunu ortaya koymuş ve kıtadaki göreceli sermaye hareketliliğini ifade eden tasarruf tutma katsayısının yüzde 38,05 olarak hesaplandığını ve Afrika'da nispi sermaye hareketliliğinin var olduğunu göstermektedir (Gidigbi, Donga and Hassan, 2020, s.23).

Magoti, Mabula ve Ngong'ho (2020) “Triple Deficit Hypothesis: A Panel ARDL and DumitrescuHurlin Panel Causality for East African Countries” isimli çalışmalarında 2004-2018 dönemi için Panel ARDL analizi ve DumitrescuHurlin nedensellik testleri ile Doğu Afrika ülkeleri için üçüz açık hipotezini incelemiştir. Çalışma bulguları Doğu Afrika ülkeleri için hem bütçe açıkları hem de tasarruf yatırım açığının cari hesap dengesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Ancak mevcut çalışmaya ek olarak yapılan Dumitrescu Hurlin granger nedensellik sonuçları, Doğu Afrika ülkelerinde üçlü açık hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna varmak için makul gerekçeler sunmuştur (Magoti, Mabula and Ngong'ho, 2020, s.144).

Salman, Jassim ve Rasheed (2020) “The role of External Shocks in Domestic Savings: Experiences of Oil-Producing Countries” isimli çalışmalarında yerel ekonomideki dış şokları azaltmak için etkili yurt içi tasarrufların oluşturulmasının gerekliliğini incelemiştir. Çalışmaya, ikisi OPEC üyesi olmak üzere beş petrol ülkesi dahil edilmiştir. Çalışmada, petrole daha az bağımlı olan ülkelerin, ekonomik

faaliyetlerini finanse etmek için büyük ölçüde petrole bağımlı olan ülkelerden gelen dış şoklar karşısında tasarruf seviyelerinde daha az zararlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Salman, Jassim ve Rasheed, 2020, s.16607).

Alzoubi ve Kasasbeh (2021) “The Investment-Saving Puzzle in MENA Countries: Disentangling Gross Saving” isimli çalışmalarında brüt tasarrufları devlet ve özel tasarruflar olarak ayırtmış ve bunların brüt yatırımlar üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada, 2000-2017 dönemi için dört MENA ülkesinde (Tunus, Ürdün, Mısır ve Lübnan) dengeli panel, Panel Vektör Otoregresif modeli kullanılmıştır. Çalışma bulguları, GSYİH oranı olarak devlet tasarruflarının yatırım üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını, GSYİH oranı olarak özel tasarrufların ise etkisi olduğunu göstermektedir. Sonuçlar ayrıca özel tasarrufun hareketliliğinin yüksek olduğunu ve Fielstein ve Horioka (1980) bulmacasıyla istatistiksel olarak tutarsız olduğunu göstermektedir (Alzoubi ve Kasasbeh, 2021, s.774).

Oli ve Xie (2021) “Domestic Savings, Investment, and Economic Growth: an Empirical Evidence from Nepal using VEC Model” isimli çalışmalarında 1975-2019 dönemi için Nepal’de yurtiçi tasarruflar, yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada Vektör hata düzeltme modeli (VECM) kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre Johansen eşbütünleşme testi sonuçları, tasarruf, yatırım ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu doğrulamıştır. Genel olarak çalışma Nepal’de yurtiçi tasarrufların ve yatırım artışının ekonomik büyümeye pozitif katkı yaratacağını açıklamaktadır (Oli and Xie, 2021, s.44).

Pervez (2021) “The Role of Interest Rate, Unemployment and Inflation in Deciding Domestic Saving of Pakistan: An Empirical Analysis” isimli çalışmasında Pakistan’da faiz oranı, işsizlik oranı, enflasyon oranı ve işçi havalelerinin yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisini incelemiştir. Değişkenlerin durağanlığını incelemek için Augmented Dickey-Fuller birim kök testi ve modelin değişkenleri arasındaki eşbütünleşmeyi incelemek için Otoregresif Dağıtılmış Gecikme modeli kullanılmıştır. Çalışmada, Pakistan’da yurt içi tasarrufların belirlenmesinde faiz oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve işçi havalelerinin önemli rol oynadığı sonucuna varılmıştır (Pervez, 2021, s.26).

Ribaj ve Mexhuani (2021) “The Impact of Savings on Economic Growth in a Developing Country (the case of Kosovo)” isimli çalışmalarında 2010-2017 döneminde Kosova’da tasarruf ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada

Dickey-Fuller testleri, Johansen eşbütünlük testleri ve Ganger nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışma sonuçları mevduatların Kosova'nın ekonomik büyümesi üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğunu ve ulusal tasarruf oranı yüksek olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırıma bağımlı olmadığını göstermiştir (Ribaj ve Mexhuani, 2021, s.2).

Ghosh ve Chaudhury (2022) "A Comparative Study of Saving Behaviour Between India and China" isimli çalışmada Hindistan ve Çin'in Global Findex mikro veri tabanını kullanarak tasarruf davranışının belirleyicilerini ve her iki ülke için de tasarruf davranışındaki cinsiyet farkını belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmanın ampirik (havuzlanmış lojistik regresyon) sonuçları, zengin, eğitilmiş, çalışan ve yaşlı olanların diğerlerine göre tasarruf etmeye yatkın olduğunu ve kadınların, erkeklere göre kayıt dışı tasarruf etmeye daha yatkın olduğunu göstermiştir. Çalışmaya göre kayıt dışı tasarruf Hindistan'da daha yaygındır. Tasarruf davranışındaki cinsiyet farkının, Çin'de Hindistan'dan daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Çin'in yaş tasarrufu modelinin U şeklinde olduğunu, yani genç ve yaşlıların orta yaşlılara göre tasarruf etme olasılığının daha yüksek olduğunu ve bunun standart yaşam döngüsü modeliyle çeliştiği de çalışma bulguları arasındadır (Ghosh ve Chaudhury, 2022).

Görüldüğü gibi tasarruflarla ilgili çalışmalar genelde tasarruf büyüme ilişkisi, tasarrufların belirleyicileri ve tasarruf açıkları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bölümde çalışmanın temelini oluşturan tasarruf açıkları, tasarruf-yatırım dengesi çerçevesinde incelenecektir.

1.4. Tasarruf Açığı Kavramı

Tasarruf-yatırım dengesinin sağlanmasında, kamu ve özel sektör tasarruf - yatırım farkından yararlanır. Tasarruf-yatırım denkleminde ulusal yatırımların ulusal tasarruflara denk olması gerekir (Acar Balaylar ve Abuk Duygulu, 2011, s. 286). Ulusal tasarrufların ulusal yatırımlardan küçük olduğu durumda tasarruf açığı ortaya çıkar. Tasarruf açığı da özel sektör tasarruf açıkları ve kamu sektörü tasarruf açıkları olmak üzere ikiye ayrılır (Özlale ve Karakurt, 2012, s. 2). Tasarruf açıklarının değerlendirilmesinden ve Türkiye'deki durumun analiz edilmesinden önce teorik olarak tasarruf - yatırım açığının nasıl oluştuğunun bilinmesi gerekir.

Ülkelerin tasarruf - yatırım denklığı teorik olarak incelendiğinde ulusal yatırımlar ile tasarruflar arasındaki ilişkinin açıklanması gerektiği görülmektedir. Bu ilişki için sırasıyla kapalı ve açık ekonomide millî gelir özdeşliği, sızıntı ve enjeksiyolar ile tasarruf açıklarının oluşumu incelenecektir. Millî gelir hesaplama yöntemleri arasında yer alan harcama yöntemine göre millî gelir özdeşliği için notasyon aşağıdaki gibidir:

Y: Millî Gelir Düzeyi

C: Özel Sektör Tüketim Harcamaları

G: Kamu Harcamaları

S: Tasarruflar (Kamu tasarrufları + Özel sektör tasarrufları)

I: Yatırım Harcamaları

X: İhracat Değeri

M: İthalat Değeri

NX: (İhracat (X) – İthalat (M)) Net İhracatı göstermektedir.

Dış ticaretin olmadığı bir ekonomide millî gelir, tüketim harcamaları (C) ile yatırım harcamalarının (I) toplamına eşittir. Millî gelir eşitliği,

$$Y = C+I \quad (1.8)$$

şeklinde yazılır. Dış ticaretin yapılmadığı kapalı bir ekonomide millî gelir hem kullanım hem de harcama açısından tasarruflarla tüketimin toplamına eşittir. (TCMB, 2015, s. 6).

$$Y = C+S \quad (1.9)$$

Sonuç olarak, devletin piyasaya müdahale etmediği dışa kapalı bir ekonomide bireyler ya da toplum gelirlerini harcama ya da tasarruf olarak değerlendirir. Yukarıda kurulan ilk denklemlerle son denklem eşitlendiğinde,

$$C + I = C + S \quad (1.10)$$

sonucuna ulaşılır. Buna bağlı olarak $I = S$ 'dir. Yani, ekonomide yatırımlar tasarruflara eşittir. Yine dışa kapalı bir ekonomide devletin piyasaya müdahale etmesi durumunda millî gelir denklemi,

$$Y = C + I + G \quad (1.11)$$

şeklinde oluşurken modele dış ticaret eklendiğinde ise denklem,

$$Y = C + I + G + NX \quad (1.12)$$

şekline dönüşmektedir (TCMB, 2015, s. 6). Denklemdeki tüketim, yatırım ve kamu harcamalarının toplamı aynı zamanda ekonomideki toplam talebi (AD) de ifade etmektedir. Keynes'e göre, millî gelir düzeyi efektif talep tarafından belirlenmektedir. Talebin artması/azalması millî gelir düzeyini artırmaktadır/azaltmaktadır (Altıok, 2009, s. 79). Ayrıca,

$$AD = C + I + G + (X - M) \quad (1.13)$$

denkliğinden yararlanılarak ekonomideki sızıntı ve enjeksiyonlara da ulaşılabilmektedir. Bir ekonomide denk bütçe koşulunun sağlanabilmesi için sızıntılarla enjeksiyonların birbirine eşit olması gerekmektedir. Dışa açık bir ekonomide tasarruflar, vergiler ve ithalat, sızıntıları oluştururken yatırımlar, kamu harcamaları ve ihracat da enjeksiyonları oluşturmaktadır (Barışık, 2010, s. 435). Sızıntı ve enjeksiyonlardan yararlanarak oluşturulan denk bütçe koşulu:

$$S + T + M = I + G + X \quad (1.14)$$

şeklinde dir. Eşitlik düzenlendiğinde, özel sektör tasarrufları (S - I) + kamu tasarrufları (T - G) = cari işlemler dengesi (NX) sonucuna ulaşılabilecektir (Altunöz, 2018, s. 117). Daha detaylı incelendiğinde, özel sektör tasarruflarının yatırımlardan küçük olması durumunda (S < I) ekonomide özel sektör tasarruf açığı oluşurken ekonomideki bütçe açığı da kamu harcamalarının kamu gelirlerinden büyük olması durumunda oluşacaktır (T < G) (Özcan ve Peker, 2018, s. 180). Ayrıca yukarıdaki eşitlik bir ekonomide tasarruf-yatırım dengesi ile bütçe dengesinin o ekonomideki cari açığın belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

Ulusal tasarrufların düşük olmasıyla oluşan tasarruf açıkları cari açık sorununu da ön plana çıkarmaktadır. Ülkemizde cari açığın (yatırımlarla tasarruflar arasındaki fark) dışarıdan finanse edilmesi tasarruf sorununun yanı sıra Türkiye'nin dışa bağımlılık sorununu da ön plana çıkarmaktadır (Eğilmez, 2014a).

1.5. Tasarruf -Yatırım Dengesi

Tasarruf-yatırım dengesininin sağlanması için planlanan tasarruflar ile planlanan yatırımlar birbirine eşit olmalıdır. Ekonomilerin dışa açık ya da kapalı olması da bu dengenin değişmesinde etkili olmaktadır. Dışa kapalı modellerde yatırımların kaynağını özel ve kamu tasarrufları oluştururken dışa açık ekonomilerde yatırımlar için dış tasarruflardan yararlanma durumu da ortaya çıkar. Ayrıca dışa açık ekonomiler, ulusal yatırımların ulusal tasarruflardan fazla olmasını da mümkün kılar (Karabulut, Ekinci ve Tüzün, 2018, s. 19).

Tasarruf-yatırım dengesinin temelini oluşturan yatırımlar, finansal yatırımlar baz alınarak değerlendirildiğinde akla, varlıklar ve menkul kıymetler gibi finansal araçları getirir. Alacaklılık hakkı veren ve ortaklık hakkı veren bu finansal araçlara yapılan yatırımlarda faiz göstergesi dikkate alınır. Klasik görüşte faiz, ödünç verilebilir fon arzıyla fon talebinin kesiştiği yerde oluşur ve tüketimden vazgeçmenin bedeli olarak adlandırılır. Ayrıca tüketimden vazgeçmenin karşılığı tasarruf olarak da değerlendirilir. Klasik görüşe göre, ödünç verme işlemi tasarruflarla ödünç alma işlemi de yatırımlarla ilişkilendirilmiştir (Demir, 1993, s. 92). Bir ülkede yatırımların artması sermaye stoğunda artması anlamına gelmektedir ve ekonomik büyümeyi destekleyici özelliktedir. Bunun yanında, girişimcilerin portföy yatırımları ya da doğrudan yabancı sermaye yatırımları da ülkedeki yatırım kapasitesinin artmasını ve ekonomik büyümeyi destekleyici niteliktedir (Demir, 2007, s. 152). Reel bir ekonomik büyüme ülkenin gelişmişliğini ve kalkınmasını destekler. Bu koşullarda tasarrufların yatırımlara dönüşmesi, hem sanayinin gelişmesi hem yeni mal ve hizmetlerin üretilmesi hem de sosyo ekonomik yapının gelişmesi bakımından önemlidir. Ayrıca tasarruflarla yatırımlar arasında çift yönlü bir ilişki vardır. Ekonomide tasarruflar yatırımları etkilediği gibi yatırımlar da tasarrufları etkiler. Bu ilişkiler çerçevesinde tasarruf dengesinin sağlanması ve tasarrufların yatırımlara aktarılması önem kazanmaktadır.

1.5.1. Tasarruf dengesi

Ülke ekonomilerinin dengeli ve güçlü bir yapıya sahip olabilmesi ülkedeki yatırım tasarruf dengesinin sağlanmasıyla da ilgilidir. Genel anlamda tasarruflar bir ülkedeki

sermaye birikimi hakkında bilgi verir. “Tasarruflar; yurt içi ve yurtdışı tasarruflar, kamu ve özel kesim tasarrufları, gönüllü ve zorunlu tasarruflar, kurumsal ve bireysel tasarruflar, aynı ve nakdi tasarruflar, rezerv ve dinamik tasarruflar ile otonom ve otonom olmayan tasarruflar olarak sınıflandırılabilir (Bozkurt, Toktaş ve Altın, 2019, s. 1582)”.

1.5.1.1. İç tasarruflar

İç tasarruflar; bireylerin devlet müdahalesi olmadan kendi istekleriyle yapmış oldukları gönüllü tasarruflar, enflasyon ve devletin koymuş olduğu vergilerden oluşan zorunlu tasarrufların toplamından oluşmaktadır (Dücan, 2008, s. 5).

Formüsel olarak ifade edildiğinde iç tasarruflar = GSYH – (özel sektör tüketim harcamaları + kamu kesiminin harcamaları) şeklinde hesaplanır (Eğilmez, 2013a). Ayrıca iç tasarruflar, sızıntılar ve enjeksiyonlardan yararlanarak denk bütçe koşulunda da hesaplanabilir. Denk bütçe koşulu:

$$S + T + M = I + G + X \quad (1.15)$$

şeklinde. Eşitlik düzenlendiğinde; özel sektör tasarrufları (S - I) + kamu kesimi tasarrufları (T - G) = cari işlemler dengesi (X - M) sonucuna ulaşılabilecektir. Denklemde özel sektör tasarrufları ile kamu tasarrufları ekonominin iç dengesi hakkında bilgi verirken cari işlemler dengesi de dış ekonomik denge hakkında bilgi verecektir. Ekonomide cari işlemler açığı ile özel sektör yatırım tasarruf dengesi ya da kamu yatırım tasarruf dengesinden birinin açık vermesi durumunda ikiz açıklar oluşur. Cari işlemler açığı hem özel sektör açığı hem de tasarruf açıklarıyla birlikte oluşuyorsa ekonomide üçüz açıklar söz konusudur (Eğilmez, 2012a). İç tasarrufların yanı sıra tasarruf açıklarının finansmanında kullanılan dış tasarruf kavramının da bilinmesi gerekmektedir.

1.5.1.2. Dış tasarruflar

Dış tasarruflar bir ülkenin başka bir ülkeden sağladığı kaynaklar anlamındadır ve kullanan ülke açısından tasarruf açığını ve döviz açığını kapatma gibi iki önemli fonksiyon üstlenir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabaları açısından çok önemlidir (Egeli ve Egeli, 2008, s. 11). Dışa açık bir ekonomide cari işlemler hesabında meydana gelecek açık ya da fazla ülkedeki yatırımların tasarruflardan daha az veya fazla

olmasına neden olur. Bu durum yurt içi tasarruf-yatırım dengesinin bozulmasıyla sonuçlanır. Bir ülkede cari işlemler dengesinin açık vermesi gelirinden daha fazla harcama yapması anlamına gelir ve tasarruf açıkları oluşur (Yükseler, 1998, s. 3). Oluşan tasarruf açıkları yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi yoluyla ya da dış borçlanma ile kapatılır (Eğilmez, 2013b).

Dış borçlanmanın temel nedenleri; ülkelerdeki ulusal tasarrufların düşük olması, ekonomik büyüme ve sanayileşme için yüksek meblağda finansal kaynağa ihtiyaç duyulması, sanayi üretiminde ara ve yatırım malı ithalatında dışa bağımlılığın yüksek olması, ödemeler bilançosu açıklarını kapatacak döviz miktarının düşük olması, kamu giderlerinin kamu gelirlerinden fazla olması ve ödeme zamanı gelen dış borçların yine dış borçlarla finanse edilme zorunluluğu gibi nedenlerdir (Karagöz, 2007, s. 101).

Dış tasarruflar, iç tasarruf açığını kapatmanın yanı sıra kalkınma, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesizliklerini gidermek için kullanılmaktadır. Dış tasarrufların ekonomide hem olumlu hem de olumsuz etkileri vardır. Örneğin alınan borçların faizleriyle yeniden ödenmesi, ekonomide hem enflasyon hem de dış ödemelerde zorluk yaratabilir (Ulusoy ve Küçükkale, 1994, s. 47). Çünkü dış borçlanmayla elde edilen dövizlerin açıkların finansmanında kullanılması, çarpan mekanizmasının da etkisiyle ekonomide toplam talebi artırır. Ancak elde edilen dövizlerin bir kısmının ithalatı finanse etmek için kullanılması ve dış borçlanmanın faizleri frenlemesi sonucunda enflasyonist baskı düşer (Şeker, 2006, s. 80). Ayrıca dış tasarruflarla elde edilen dövizler uygun alanlarda kullanıldığında ekonomik büyümeyi de destekler (Ulusoy ve Küçükkale, 1994, s. 47).

Dış tasarrufların cari işlemler açığı üzerinde önemli rol oynaması ve cari işlemler açığının borçlanmayla finanse edilmesinin nedeni az gelişmiş ülkelerde ekonomik istikrarın yeterince sağlanamamış olması ve bu tip ülkelerde finansal piyasaların istenilen gelişme seviyesinin altında kalmasıdır (Bayraktutan ve Demirtaş, 2011, s.15). Bu nedenle cari işlemler dengesi açık veren ekonomiler, hem cari işlemler açıklarını hem de tasarruf açıklarını kapatmak için dış borçlanmaya gidebilir. Temel amaç, iç tasarruf açıklarını kapatmak ve sermaye birikimine kaynak oluşturmaktır.

1.6. Tasarruf-Yatırım Dengesizliği

Tasarruf-yatırım dengesi çerçevesinde ulusal tasarruflarda dengenin kurulması özel tasarruflar ile kamu tasarruflarındaki değişime bağlıdır. Bir ekonomide özel ya da kamu tasarruflarının düşük olması ülkedeki ulusal tasarrufların da düşük olmasına sebep olmaktadır. Ulusal tasarrufların düşük olması ya da ülkedeki ulusal yatırımların yüksek olması, tasarruf yatırım dengesizliğini oluşturur ve ülkede cari işlemler açığına sebep olur. Bu kapsamda, özel kesim ve kamu kesimindeki yatırım tasarruf dengesizliğinin neden olduğu yurt içi yatırım tasarruf dengesizliği ile bireysel tasarruflarda ortaya çıkan dengesizlikler önem arz etmektedir.

1.6.1. Yurt içi tasarruf-yatırım dengesizliği

Bir ülke ekonomisinde yerli tasarrufların dış tasarruflarla ikame edilmesi özel tasarrufları düşürücü bir etki yaratır. Bu durum, ekonomide cari işlemler açığı ya da ülkeye sermaye girişı yoluyla dış tasarrufların artırılması şeklinde olur (Değirmen ve Şengönül, 2012, s. 7).

İç ekonomik dengede oluşan açık yine açık verilerek finanse edilebilir. Bir ekonomide cari işlemler açığı, bütçe açığı ve tasarruf açıklarının bir arada bulunması üçüz açık kavramıyla açıklanır. Yukarıdaki açıklamalarda da belirtildiği gibi özel sektör tasarruf açığı ile bütçe açıklarının toplamı cari işlemler açığını verecektir. Eşitliklere göre, bütçe açıkları ile tasarruf açıklarının birlikte değişmesiyle iç dengenin bozulması dış dengeye de yansiyacaktır ve iç dengedeki değişim kadar dış dengede cari işlemler açığı oluşacaktır (Berke, Temiz ve Karakurt, 2015, s. 67).

Cari açık, tasarruf yatırım dengesizliğini gösteren yurt içi tasarruf yatırım açığıdır. Cari işlemler açığını kapatmak için uygulanacak iktisat politikaları hazırlanırken tasarruf-yatırım dengesi ve bu dengesizlikleri ortadan kaldırmada kullanılan dış tasarruf kavramı da göz önünde bulundurulmalıdır. Cari açığın giderilmesi için ilk olarak dış tasarruflar ithal edilir. Bu durum ülkedeki faiz oranlarını yükselterek ülkeye yabancı sermaye girişine ve sermaye hesabının fazla vermesine olanak tanır (Türkay, 2013, s. 254).

Daha önce de bahsedildiği gibi ulusal tasarruflar, özel sektör tasarrufları ve kamu tasarruflarının toplamından oluşmaktadır. Bu nedenle tasarruf-yatırım dengesi

sağlanırken kamu ve özel kesim tasarruflarında yaşanan değişimler de göz önünde tutulmalıdır.

1.6.2. Kamu ve özel kesim tasarruf dengesizliği

Özel kesim tasarruf-yatırım dengesi ile kamu kesimi tasarruf yatırım dengesi ülkenin yurt içi tasarruf yatırım dengesi hakkında bilgi verir. Millî gelir muhasebesi dikkate alındığında gayrisafi millî harcanabilir gelir, kamu harcanabilir gelirleri ile özel harcanabilir gelirin toplamı şeklinde hesaplanırken kamu ve özel sektör tasarrufları ise kamu ve özel harcanabilir gelirden tüketim harcamalarının düşülmesi sonucu hesaplanır (Uygur, 2012, s. 3). Kamu harcanabilir geliri oluşturulurken vergi ve vergi dışı gelirlere özel sektör transferleri ile net dış âlem cari transfer ödemeleri çıkarılmaktadır. Ekonomide özel sektör cari transferlerin hesaplanması için faiz ödemeleri, vergi iadeleri, SGK açıkları ve sübvansiyonlar toplanmalıdır. Ekonomideki tahvil kupon ödemeleri ile dış borç faiz ödemelerinin toplamı dış âlem cari transferlerini verirken kamu kesimi dengesini oluşturan değişkenler de mahalli idareler, bütçe, SGK kuruluşları, döner sermayeli kuruluşlar, fonlar ve KİT'lerdir (Yükseler, 2013b, s. 3). Daha detaylı incelendiğinde özel tasarruflar ve kamu tasarrufları formülleri aşağıdaki gibi oluşur (Akdoğan Gedik, 2008, s. 252):

$$\text{Özel Tasarruf} = (\text{Hanehalkı Geliri} - \text{Dolaysız Vergiler}) \times \text{Marjinal Tasarruf Eğilimi} \\ (\text{MPS}) \quad (1.16)$$

şeklinde hesaplanırken

$$\text{Kamu Tasarrufları} = \text{Kamu Gelirleri} - (\text{Kamu Tüketim Harcamaları} + \text{Kamu} \\ \text{Transferleri} + \text{Dış Borç Faiz Ödemeleri}) \quad (1.17)$$

şeklinde hesaplanır. Ekonomideki kamu tasarruf büyüklüğünü vergi gelirleri, kamu cari ve transfer harcamaları ile faiz ödemeleri oluşturmaktadır. Bu nedenle kamu kesiminde tasarruf fazlasının oluşması için transfer harcamaları ile faiz ödemelerinin azaltılması ve vergi oranlarının da yükseltilmesi gerekmektedir (Acar Balaylar ve Abuk Duygulu, 2011, s. 286).

Ülkedeki ulusal tasarrufları veren kamu ve özel kesim tasarruflarında oluşan bir tasarruf yetersizliği ulusal tasarrufların azalmasına neden olarak ekonomideki kırılganlığı

artıracaktır. Ayrıca kamu ve özel kesim tasarruflarının yetersiz kalması istihdam, üretim, yatırım düzeylerinin azalmasına da sebep olacaktır (TCMB, 2015).

1.6.3. Bireysel tasarruflarda ortaya çıkan dengesizlikler

Literatür taramalarında bireysel tasarrufların belirleyicileri arasında demografik faktörler ön planda olmuştur. Demografik faktörlerin yanı sıra ekonomik istikrar, kültürel kalıntılar, bireylerin cari ve beklenen geliri, servet, eğitim ve çevre değişkenleri de bireylerin tasarruflarını etkileyen temel etmenler arasındadır (Çolak ve Öztürkler, 2012, s. 19)

Yatırımların finansman kaynağını oluşturan tasarruflar makroekonomik politikaların belirlenmesinde önemli rol üstlenmektedir. Hem ekonominin genel seyrinde hem de ekonomide yaşanan krizler sürecinde devletler hem bireylerin hem de kamunun tasarruflarını artıracak politikalara önem vermelidir. Yatırımlara aktarılabilecek tasarrufların geliştirilmesi ülkede üretimin, istihdam yaratmanın, ekonomik büyümenin ve istikrarın önünü açacaktır. Finansal okur yazarlığın artırılması, finansal araçların çeşitlendirilmesi, tasarruf yapanlara vergi desteği ve “yastık altı” tasarrufların ekonomiye aktarılması için yapılacak düzenlemeler de bireysel tasarruflarda artış yaratacak ve ekonomik gelişmeye destek olacaktır (Aka ve Arıcan, 2019, s. 183).

Hem bireysel tasarruflarda hem de özel ve kamu tasarruflarında oluşan dengesizliklerin yol açtığı tasarruf açığının sonuçları ekonomideki sermaye girişinin hızlanmasıyla birlikte; ulusal paranın değerlenme eğilimi, ithalat artışı, ihracat azalışı, sektörlerin rekabet ve karlılık koşullarının farklılaşması, cari işlemler açığının yol açtığı kırılganlık artışı olarak ortaya çıkabilecektir (TCMB, 2015). Bu nedenle tasarruf yatırım dengesizliklerinin giderilmesi için uygulanması planlanan ekonomi politikalarının etkinliği önem arz etmektedir.

1.7. Tasarrufların Yatırımlara Dönüştürülmesinde Etkili Olan Politikalar

Politika, kelime anlamıyla izlenecek yol anlamı taşımaktadır. İktisat politikaları da iktisadi amaçların yerine getirilebilmesi ve devletin ekonomiye müdahale ederek ekonominin iyileştirilmesi için izlenecek yolların bulunması anlamını taşımaktadır. Bu anlamda iktisat politikaları bir ülkede ortaya çıkan iktisadi sorunlarla ve toplumun

hedefleriyle ilgilenmektedir. Yani, iktisat politikaları iktisadi modeller yardımıyla kısa ve uzun dönemde ekonomide meydana gelen dengesizlikleri düzeltmek için uygulanır. Bu problemlerin giderilmesi sürecinde her ülke için uygulanacak politikaların aynı olmadığı unutulmamalıdır. Toplumun demografik yapısı, nüfusu, politikaların ortaya konacağı coğrafya ve ülkenin siyasi yapısı ile ülkelerin yaşadığı kriz dönemleri de politikalar üzerinde etkili olacaktır.

Hem global hem de yerel bazda meydana gelen ekonomik krizler birçok makroekonomik göstergelyi olumsuz etkileyecektir. Yaşanan krizlerin ekonomideki olumsuz etkileri; üretim düşüşü, iş olanaklarının azalması, işsizlik, enflasyon, dış ticaret açıklarında artış, gelir dağılımında eşitsizlikler olarak kendini gösterecektir. Özellikle bu süreçlerde iktisat politikalarının önemi bir kez daha anlaşılmaktadır. Hem iktisat politikalarının oluşturulmasında hem de kriz sonrasında ekonomide uygulanacak istikrar programlarında temel ölçütler; fiyat istikrarı, enflasyon, büyüme oranı ve cari işlemler dengesi gibi ölçütlerdir. Bunlara ilave olarak kamu harcama ve vergi politikaları ile piyasa işleyiş mekanizması da makroekonomik dengenin korunmasında etkili olacaktır (Taşar, 2010, s. 84).

Uygulanan iktisat politikaları temelde maliye ve para politikaları olmak üzere ikiye ayrılır. Fiyat istikrarı ve gelir dağılımının sağlanması, dış ticarete müdahale, ekonomik büyüme gibi hedefler de iktisat politikalarının amaçları arasında yer alır. İktisat politikası araçlarından para politikaları dolaylı ve dolaysız olarak sınıflandırılır. Dolaysız politikalar; kredi tavanı belirleme ve faiz tavanı belirleme şeklinde politiklardır. Dolaylı politikalar ise faiz politikası, açık piyasa işlemleri (APİ) ve rezervler (Karşılıklar Politikası) ile piyasaya müdahaleyi içermektedir (Eğilmez, 2012b). Maliye politikasında da kamu harcamaları, vergiler ve borçlanma ile piyasaya müdahale söz konusudur (Akan, Arslan ve Kaynak, 2008, s. 110).

Temel makroekonomik performans ölçütleri incelendiğinde ülkedeki işsizlik, enflasyon ve büyüme değerleri ülkedeki iç dengenin sağlanabilmesi için önemli değişkenlerdir. Bu dengenin sağlanabilmesi için para ve maliye politikalarının birbirini destekleyici şekilde uygulanabilmesi belirlenen hedeflere ulaşmada kolaylık sağlayacaktır (Bozkurt ve Karatay Göğül, 2010, s. 29).

1.7.1. Para politikasının gelişimi ve değerlendirilmesi

Para politikaları, Merkez Bankaları tarafından uygulanan politikalar bütünüdür. Para politikalarıyla piyasadaki para hacmi belirlenir ve temel makroekonomik hedeflere ulaşmak amaçlanır. Bu temel hedefler; fiyat istikrarı, ekonomik büyüme, istihdam artışı, ödemeler bilançosu dengesi ile toplam talebin ve faiz oranının kontrolü gibi hedeflerdir (Arıcan ve Okay, 2014, s. 1). Belirlenen hedeflere ulaşılmasında, ekonomik istikrarın sağlanmasında ve dış finansman bağımlılığının azaltılmasında ulusal tasarruflar önemli bir rol üstlenmektedir. Ulusal tasarruflar, finansal sistemler vasıtasıyla yatırımlara aktarılmakta ve ekonomik gelişmeye katkıda bulunmaktadır (TCMB, 2015, s. 1).

Ülkelerde ulusal tasarrufların artırılması ve gerekli şartların sağlanarak yatırım hedeflerinin tutturulabilmesi için maliye politikası araçları ile birlikte para politikası araçları da kullanılmalıdır. Söz konusu para politikası araçları; yatırım tasarruf ilişkisi üzerinde etkisinin olduğu düşünülen serbest faiz uygulaması, açık piyasa işlemleri, enflasyon hedeflemesi, zorunlu karşılıklar ve reeskont oranları gibi araçlardır.

1.7.1.1. Serbest faiz politikası

Uluslararası sermaye hareketliliğindeki temel değişken olan faizler, tasarruf-yatırım dengesinin sağlanmasında da rol üstlenmektedir. Çünkü faiz oranları para politikasının en etkin ve en önemli değişkenidir. Merkez Bankası hem faiz politikası üzerinden işlem yaparak hem de banka faizlerini düzenleyerek piyasa faizlerini, para arzını, kurları ve piyasayı etkilemeyi hedefler.

Türkiye’de 1960-1980 yıllarında uygulanan negatif faiz uygulaması, serbest faiz uygulamasıyla yerini pozitif faiz uygulamasına bırakmıştır (Kılıç, 2020, s. 19). Türkiye’de 1980 yılında finansal liberalleşme ile faiz ve kredi oranları serbest bırakılmış, rekabet ortamında üstünlük ve tasarrufların artırılması hedeflenmiştir (Karaçor, 2006, s. 384).

Serbest faiz politikasında, bankalar faiz rekabetine girer ve reel faizler oluşur. Bu durum kaynakların bankacılık sektörüne aktarılmasına ve kredi arzının artmasına neden olur. Artan kredi arzı ile de faiz oranları düşer. Serbest faiz politikasına geçişte hedeflenen temel amaç bu şekilde belirtilmiştir (Coşkun, 2012, s. 68). Ancak serbest faiz oranları ve bankerlerle bankalar arası yaşanan faiz yarışları sonucu sektörde yaşanan olumsuz

gelişmeler, mevduatların özelden kamu bankalarına geçmesine neden olmuştur (Karaçor, 2006, s. 384). Bankacılık kesiminde oluşan olumsuz durumlar nedeniyle 1983’de uygulamadan vazgeçilse de 1987’de yeniden uygulamaya dönülmüştür (Kılıç, 2020, s. 19).

1.7.1.2. Açık piyasa işlemleri

Merkez Bankasının tahvil, hisse senedi, bono gibi finansal varlıkların alım satımını yaparak para arzı, kredi hacmi ve faiz hadlerini kontrol etmek amacıyla kullandığı para politikası aracı açık piyasa işlemleridir (Tokgöz, 1990, s. 55). Açık piyasa işlemleri Merkez Bankalarının kullandığı en hızlı para politikası aracıdır (Özkök, 2019, s. 162).

Merkez Bankasının açık piyasa işlemleri çerçevesinde alım yapması piyasadan tahvil, hisse senedi, bono gibi değerli evrakları alması piyasaya para sunması anlamına gelmektedir ve para arzını artırdığı için genişletici para politikası olarak adlandırılır. Açık piyasa işlemleri çerçevesinde satım yapması ise piyasaya bu değerli evrakları sunarak piyasadan para çekmesidir ve bu durum da daraltıcı para politikası olarak adlandırılır (Azizov, 2012, s. 67). Genişletici para politikasıyla faiz oranları düşecektir ve bireylerin tasarruf yapma eğilimleri azalacaktır. Daraltıcı para politikasıyla da faiz oranları yükselecek ve bireylerin tasarruf yapma eğilimleri artacaktır.

Açık piyasa işlemleri işlemleri yalnızca Merkez Bankasının kontrolündedir. Merkez Bankası açık piyasa işlemleriyle ile doğrudan alım, doğrudan satım yaparak piyasaya kalıcı müdahalede bulunabilir. Ayrıca Merkez Bankası piyasadaki geçici likidite sorununu çözmek amacıyla likidite senetleri ihracı, repo, ters repo ve depo alım satımı yaparak geçici müdahalede de bulunulabilir (Köse, Atik ve Yılmaz, 2015, s. 264). Bu durum Merkez Bankasının açık piyasa işlemleri yardımıyla hem piyasadaki para miktarı ve tasarruf hacmini hem de tasarrufların yönünü etkilediğini göstermektedir.

1.7.1.3. Enflasyon hedeflemesi

Piyasa faiz oranları, ülkedeki fiyat istikrarının sağlanması ve enflasyon beklentileri de tasarruf yatırım kararlarının oluşmasında etki yaratan değişkenlerden bazılarıdır (Kara ve Orak, 2008, s. 59).

Ülkelerin yaşadığı yüksek enflasyon değerleri ülkeleri enflasyon hedeflemesine yöneltmektedir. Ülkelerde enflasyon hedeflemesi yapılabilmesi için bağımsız bir para politikası, mali baskınlık koşulunun bulunmaması ve enflasyona ek diğer hedeflerin belirlenmesi ön koşul olarak kabul edilmektedir (Acet, 2005, s. 199). Bu kapsamda enflasyon hedeflemesi; belirli bir zaman dilimi için enflasyon oranının sayısal hedef olarak kamuoyuna duyurulmasını içeren bir para politikası aracıdır. Fiyat istikrarını sağlamak temel amaç olarak belirlenir. Amaca yönelik hedeflenen enflasyon oranına ulaşmak için faiz oranları, döviz kurları ve parasal büyüklükler kullanılır. Sonuç olarak enflasyon hedeflemesi, enflasyon için sayısal bir hedefin konularak şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlandığı politika olarak da tanımlanabilir (Eroğlu, 2007, s. 4).

Parasal hedefleme ve döviz kuru stratejilerinin başarıyla uygulanmadığı ekonomilerde enflasyon hedeflemesi para politikası olarak kullanılır. Enflasyon hedeflemesi sisteminin başarılı olabilmesi para, sermaye ve döviz piyasasında gelişmiş piyasaların bulunması ve mali disiplinin sağlanmasına bağlıdır. Enflasyon hedeflemesi sisteminin avantajı, fiyat istikrarını ilk sırada tutması ve Merkez Bankasının para politikası uygulamasında şeffaflığın artmasına yardımcı olmasıdır (Burtan Doğan ve Akbakay, 2016, s. 638).

Enflasyon hedeflemesi politikasında enflasyon hedefine ulaşmak için Merkez Bankaları temel para politikası aracı olarak kısa vadeli faiz oranlarını seçmiştir (Kara ve Orak, 2008, s. 24). Faizler ve enflasyon oranı birlikte değerlendirildiğinde faizlerin hem enflasyon hedeflemesinde hem de tasarruflar üzerinde etkili olduğu, ancak faizin bu konudaki tek değişken olmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

1.7.1.4. Zorunlu karşılıklar

Zorunlu karşılıklar, yasalar gereği bankaların Merkez Bankasında tutmak zorunda oldukları rezerv miktarını gösterir ve temel olarak para arzının kontrolünde kullanılır (Yavuzarslan, 2011, s. 62). Kaydi para çarpanı çerçevesinde değerlendirildiğinde zorunlu rezerv oranındaki artış, kaydi para çarpanını küçültür. Yaratılan para miktarı azalır. Zorunlu rezerv oranındaki azalış da kaydi para çarpanını artırır. Yaratılan para miktarı artar. Zorunlu karşılık oranlarının genel kabul görmüş beş fonksiyonu aşağıdaki gibidir (Önder, 2005, s. 87):

- Para arzının kontrolünü sağlaması,

- Kısa süreli faiz oranlarında istikrar sağlayıcı olması,
- Bankacılık riskinin azaltılması,
- Likidite yönetiminin kolaylaştırılması,
- Senyoraj geliri elde edilmesidir.

Zorunlu karşılık oranının tüm kurumları eşit etkileme yönü bir avantaj olarak kabul edilir (Türker Kaya, 2001, s. 5). Ancak para arzında küçük değişiklikler yapılamaması ve esnek bir politika olmaması yönü de zorunlu karşılıkların dezavantajını gösterir (Korkmaz, 2021, s. 89).

Enflasyonist ve deflasyonist süreçlerde de zorunlu karşılık oranları para politikası aracı olarak kullanılabilir. Merkez Bankası, ekonomide enflasyonist bir süreç olduğunda piyasaya zorunlu rezerv oranlarının yükseltilmesiyle müdahale ederken ekonominin durgunluk sürecinde piyasaya zorunlu rezerv oranlarının düşürülmesiyle müdahale eder (Kurum ve Oktar, 2019, s. 188). Enflasyonist ortamda, zorunlu rezerv oranlarının yükselmesine bağlı olarak yaratılan kaydi para miktarı azalır ve bu da enflasyonun düşmesi ile sonuçlanır. Durgunluk sürecinde ise zorunlu karşılık oranlarının düşürülmesine bağlı olarak yaratılan kaydi para miktarı artar. Bu durum üretim ve toplam talep üzerinde olumlu etki yaratarak faizlerin düşmesine sebep olur. Düşük faizler tasarruf oranlarını azaltacak ve bu da sermaye birikimi ve büyümenin düşmesine neden olacaktır (Türker Kaya, 2001, s. 24).

1.7.1.5. Reeskont oranları uygulaması

Reeskont politikası; ellerinde ticari senetleri olan bankaların vadeleri gelmeden bu senetleri Merkez Bankasına iskonto ettirmeleri durumudur. Merkez Bankası reeskont kredisiyle bankaların bankası olma fonksiyonunu yerine getirmiş olur. Bu krediyle piyasadaki geçici likidite ihtiyacı karşılanmaya çalışılır. Merkez Bankası bu işlem karşılığında reeskont faiz oranı uygular. Bu oranın düşürülmesi ya da yükseltilmesi bankaların ödünç alma istekleri üzerinde etkili olur. Merkez Bankası reeskont faiz oranını artırıyorsa piyasada bankaların Merkez Bankasından daha az kredi çekeceği anlamına gelir. Böylelikle piyasadaki para arzı azalır (Önder, 2005, s. 81). Merkez Bankası bu tarz bir tutumu enflasyonist eğilimlerin arttığı bir dönemde sergiler. Ayrıca Merkez Bankası ekonomide durgunluğun yüksek olduğu dönemlerde piyasaya fon sağlamak amacıyla reeskont faiz oranını düşürür. Merkez Bankasının reeskont faiz oranını düşürmesi

bankaların Merkez Bankasından daha fazla kredi çekmesine sebep olur ve buna bağlı olarak piyasadaki para arzı artar (Yılmaz, 1994, s. 79).

Reeskont politikasının avantajları ve dezavantajları şunlardır (Yalta, 2020, s. 91): Reeskont politikasının en önemli avantajı: Merkez Bankasının “nihai karar verme mercii” fonksiyonunun yerine getirilerek finansal paniklerin önlenmesine aracılık etmesidir.

Reeskont politikasının dezavantajları: Merkez Bankasının reeskont oranı uygulaması, piyasaya para arzının artacağı ya da azalacağı yönünde sinyal vermektedir. Bu etkiye “anons etkisi” denir. Bu etki piyasa tarafından yanlış yorumlanabileceği için dezavantaj olarak kabul edilir. Bu durum bekleyiş ya da beyan etkisi olarak adlandırılır. Reeskont politikalarının açık piyasa işlemleri kadar etkin ve hızlı olmaması da dezavantaj olarak kabul edilir.

Konjontürel dalgalanmaların bulunduğu dönemlerde politika yapımcılar, Merkez Bankaları aracılığıyla enflasyonist ve deflasyonist baskıları önlemek amacıyla reeskont politikalarını kullanırlar. Enflasyonist süreçte reeskont oranının yükseltilmesi tercih edilirken deflasyonist süreçte düşürülmesi tercih edilir (Tüyen, 2014, s. 27). Görüldüğü gibi reeskont oranlarının düşürülüp yükseltilmesi piyasadaki para miktarı hakkında bilgi vermektedir. Bu oranın Merkez Bankaları tarafından belirlenmesi, piyasa faiz oranlarının da belirlendiği anlamına gelip kısa vadeli faiz oranlarının oluşumunu etkileyecektir (Birinci, 1989, s. 25). Piyasa faiz oranlarının belirlenmesi de ekonomik birimlerin yatırım ve tasarruf kararları üzerinde etkili olacaktır.

1.7.2. Maliye politikasının gelişimi ve değerlendirilmesi

Tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesinde etkili olan politikalardan biri de maliye politikalarıdır. Maliye politikaları, kamu harcama ve gelir politikaları olarak ele alınmaktadır.

1.7.2.1. Kamu harcama politikası

Maliye politikası piyasaya kamu eliyle müdahale edilmesini sağlar. Maliye politikasında amaç kamu gelirleri ve kamu harcamalarının kullanılmasıyla temel makro ekonomik hedeflere ulaşılmasıdır. Bu hedeflere ulaşılırken devlet harcama yapma, vergi alma, bütçe yapma ve borçlanma gibi yetkilerini kullanır (Önder, 2005, s. 4).

Kamunun yapmış olduğu harcamaların hangilerinin kamu harcaması sayılacağı GSMH'ye yaptığı etkiye göre, belirlenir ve kamu harcamaları transfer, cari ve yatırım harcamaları olarak gruplandırılır (Işık ve Alagöz, 2005, s. 65). Kamu harcamaları/GSYİH oranı ise bir ekonomideki kamu müdahalesinin seviyesini gösterir. Ayrıca iç kaynakların ne oranda kamu sektörü tarafından kullanıldığı hakkında bilgi verir (Uzay, 2002, s. 152). Kamu harcamaları; idari, fonksiyonel ve ekonomik olarak sınıflandırılır. İdari sınıflandırmada harcamayı yapan kamu grubunu dikkate alınırken; fonksiyonel sınıflandırmada harcamanın neden yapıldığı dikkate alınır. Ekonomik sınıflandırma ise yapılan kamu harcamasının ekonomik anlamda neyi ifade ettiğini göz önüne alınır. Bu sınıflandırmanın içinde transfer harcamaları ile reel harcamalar yer alır (Tüleykan ve Parlak, 2018, s. 35).

Kamu harcamalarının ekonomideki etkileri incelendiğinde ekonomik büyüme ve kalkınmayı destekleyici özelliklerinin yanında iktisadi kaynakları azaltma gibi olumsuz etkilerinin olduğu da unutulmamalıdır. Sonuç olarak, kamu harcamaları ekonomide hem istihdam yaratılmasında hem de tasarruf yatırım dengesinde doğrudan pozitif etki gösteren bir değişkendir (Kanca ve Bayrak, 2015, s. 69).

1.7.2.2. Kamu gelir politikası

Maliye politikalarının bir diğer önemli başlığı da kamu gelir politikasıdır. Literatürde kamu harcamaları ve kamu gelirlerini içeren tartışmalar; Vergi-Harcama Hipotezi, Harcama-Vergi Hipotezi, Mali Uyum Hipotezi ile kamu gelir ve harcamaları arasında ilişki olmadığını öne süren hipotezler olarak ortaya çıkmıştır (Günaydın, 2000, s. 56).

Kamu harcama ve gelirlerinin ilişkilerinin yönünü açıklamaya yönelik Türkiye'de yukarıda bahsi geçen hipotezler kullanılarak birçok çalışma yapılmıştır. Kamu gelirleri temelde vergi politikası, borçlanma politikası ve özelleştirme politikaları sonucu elde edilmektedir. Kamu harcamaları içerisinde en yüksek pay vergilere aittir.

1.7.2.2.1. Vergi politikası

Vergi, devletin iktisadi ve sosyal amaçları karşılması ya da kamuya ait mali gereksinimleri karşılamak amacıyla zora bağlı ve karşılıksız aldığı parasal değerdir

(Gencel ve Kuru, 2012, s. 36). Vergi politikaları ile gelir dağılımı eşitsizliklerini azaltma, enflasyonu düşürme, bölgeler arası yatırımları düzenleme ve dış dengesizliklerin giderilmesi amaçlanır (Can, 2003, s. 69). OECD'ye göre, yapılan vergi sınıflandırması; gelir üzerinden alınan vergileri, mal ve hizmet üzerinden alınan vergileri, servet üzerinden alınan vergileri ve sosyal güvenlik gelirlerini içermektedir (Kılıçaslan ve Yavan, 2017, s. 36).

Tasarruf-yatırım ilişkisi çerçevesinde değerlendirildiğinde; ekonomide vergi oranlarının yüksek olması, hem tasarruf maliyetlerini yükseltir hem de ekonomik birimlerin kararlarını olumsuz etkiler. Yapılacak vergi indirimleri ile yatırımlar tasarruflara aktarılır ve ekonomik büyüme desteklenir. Bunlara ek olarak ekonomideki enflasyonist ya da deflasyonist ortamlar da tasarrufların büyüme üzerindeki etkisini belirler (Durkaya ve Ceylan, 2006, s. 80,81). Bu doğrultuda ekonomide belirlenen vergi politikaları önem kazanır.

Vergi politikaları bir ekonomide ekonomik birimlerin harcama, tasarruf, yatırım kararlarını etkileyen bir politikadır. Bu kararların değişmesinde verginin oranı, miktarı ve türü etkili olur. Bunlara ilave olarak yapılan vergi indirimleri de hem ulusal tasarruflar hem de yatırımlar üzerinde etki gösterir (Sivrekli Demircan, 2003, s. 104). Ulusal tasarrufların ulusal yatırımlara dönüşmemesi sonucu oluşan tasarruf açıkları da ekonomik gelişmişlik ve büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratır. Bu nedenle ulusal tasarrufların istenilen seviyeye çıkarılmasında vergi politikaları oldukça önemli bir rol üstlenir (Demir ve Sever, 2017, s. 52,53). Tasarruf-yatırım ilişkisinde vergi oranlarının düşürülmesi yatırımları üç kanaldan etkiler. Bunlardan birincisi, vergi oranlarının düşürülmesi ile kullanılabilir gelirin yükselmesidir. Bu durum vergi tasarrufu yaratarak yatırım maliyetinin düşmesine ve yatırım karlılığının artmasına neden olur. İkinci kanal, vergi oranlarındaki düşüşle boşa kalan fonların yatırımların finansmanında kullanılmasıdır. Üçüncü kanal ise yapılan vergi indiriminin yatırım hacmini artırmasıdır (Sivrekli Demircan, 2003, s. 104).

Özetle vergilerin hiç kullanılmadığı bir ekonomi ile karşılaştırıldığında vergilerin kullanılması tasarrufları azaltıcı etki gösterecektir. Bu nedenle tasarruflar üzerinde en az olumsuz etki gösteren tarife ve türler belirlenmelidir (Birinci ve Akyazı, 2017, s. 50,51).

1.7.2.2.2. Borçlanma politikası

Gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarından biri gelir yetersizliğidir. Gelir yetersizliği, ekonomik büyümenin önünde büyük bir engel oluşturur. Gelişmekte olan ülkelerde büyüme ve kalkınmanın önündeki engellerden biri de gerekli olan yatırımlar için tasarrufların yetersiz kalmasıdır. Bu dengesizliklerin giderilebilmesi için iç ve dış kaynaklara başvurulması gerekir (Umutlu, Alizadeh ve Erkılıç, 2011, s. 76). Bu durumda borçlanma kavramı devreye girer. Borçlanma, vergiden sonraki önemli bir finansman kalemidir. İç borçlanma ve dış borçlanma olarak ikiye ayrılır. İç borçlanma, devletin ülke içindeki kişi ve kurumlara yerli para cinsinden borçlanmasını ifade ederken dış borçlanma, yabancı ülkelere kredi temin edilmesini ifade eder (Çiçek, Gözegir ve Çevik, 2010, s. 143).

Borçlanma, ekonomik büyüme üzerinde de etki yaratır. Ülkelerarası borçlanmanın tasarruf açıklarını finanse etmedeki önemini gösteren “zamanlararası borçlanma modeli”, bu ilişkiyi açıklamada kullanılır. Teori, temelini tüketim optimizasyonu teorisinden alır. Teoriye göre, borçlanma ile yatırımlar artacak ve ekonomik büyüme gerçekleşecektir (Umutlu, Alizadeh ve Erkılıç, 2011, s. 80).

1.7.2.2.3. Özelleştirme politikası

Özelleştirme politikası; toplumsal refah kriterini sağlamak, piyasaya serbestlik ve canlılık kazandırmak amacıyla devletin piyasadan çekilerek özel kesimin mal ve hizmet üretimini üstlenmesi durumudur (Kurt, 2020, s. 58). Özelleştirme politikalarının ekonomi üzerinde pozitif ve negatif etkileri vardır. Özelleştirme politikaları sayesinde işletmelerin modern bir yönetim organizasyon yapısıyla yönetilmesi, serbest piyasa koşullarına daha kolay uyum sağlaması ve özelleştirmeye bağlı ekonomideki etkinlik ve verimliliğin artması özelleştirmenin pozitif etkilerine örnek gösterilebilir. Çünkü bu sayılan etkiler millî gelir düzeyini artırarak ekonomik büyümenin sağlanmasına katkıda bulunur (Bolatoğlu ve Erden, 2015, s. 41). Bunlara ilave olarak özelleştirme politikalarının özel işletmeler için faydalı durumlar ortaya çıkarması, mal ve hizmet kalitesindeki artış ve buna bağlı olarak ortaya çıkan refah artışı da özelleştirmenin pozitif etkilerine örnek oluşturacaktır (Kurt, 2020, s. 58). Ancak özelleştirmelerin başarısı yukarıda sayılan değişkenlerin olumlu etki göstermesine bağlı olarak değişecektir (Bolatoğlu ve Erden,

2015, s. 41). Özelleştirmeye bağlı işten çıkarmalar, maddi manevi kayıplar da özelleştirmenin negatif boyutuna örnek gösterilebilir (Kurt, 2020, s. 58).

Özelleştirmenin temel amaçları ekonomik, sosyal ve mali amaçlar olarak üç başlık altında incelenir. Ekonomik amaçlar; ekonomik amaçlara ulaşmak için gerekli alt amaçlar olan mal ve hizmet üretiminde etkinlik ve verimliliğin artırılması, gelişmiş bir sermaye ve piyasa mekanizması ile yabancı sermayenin ülkeye çekilmesidir. Sosyal amaçlarda toplumsal refahın korunmasına yönelik gelir sağlanması temel alınmıştır (Gülşen ve Gölcek, 2018, s. 60). Mali amaçlar ise özelleştirmenin kamu gelirlerine yaptığı doğrudan katkıyı gösterir. Mali amaçlarla, devlet işletmelerinin kamu zararlarından kurtulması ve devlete gelir sağlanması hedeflenir (Sezdi ve Giray, 2019, s. 268). Bütün bu alt amaçların yanı sıra en temel amaç ekonomik yapının etkinliğini artırmaktır.

Özelleştirme politikalarıyla mali piyasalara aktarılamayan yerli ve yabancı tasarruflar piyasalara aktarılır, bu da yeni kaynakların bulunması anlamına gelir. Özelleştirme politikalarıyla kamu kesiminin mali piyasalar üzerinde yarattığı negatif etkiler de azalma gösterecektir (Civan ve Uğurlu, 2005, s. 54).

1.8. Türkiye’de 2001 ve 2008 Krizi Sonrası Uygulanan İktisat Politikaları

Ülkelerde uygulaması planlanan politikalar ülkede yaşanan istikrarsızlığın derinliğine bağlı olarak farklılık gösterir. Yukarıda verilen politikalar arasından biri ya da birkaçı seçilerek istikrar politikası oluşturulur.

Gelişmekte olan ülkelerde iktisat politikaları belirlenirken sermaye hareketliliğine sebep olan faizler ile yatırımlar arasındaki ilişki, tasarruf-yatırım ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkan tasarruf açığı ve yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi dikkate alınmalıdır (Durgun Kaygısız, Göze Kaya ve Kösekahyaoglu, 2016, s. 296). Tasarrufları artırmak amacıyla uygulanması planlanan politikalardan bazıları bütçe açığı kanalıyla kamu tasarrufları üzerinde de etki yaratır ve bu da toplam tasarrufları etkiler. Üretime dönüşmeyen hükümet harcamaları ve kamuda uygulanan yanlış politikalar toplam tasarrufların düşük olmasına neden olur. Bu nedenle uygulanacak politikaların etkinliği önem kazanmaktadır (Sancak ve Demirci, 2012, s. 174).

1929 büyük buhran döneminde ekonomide devlet müdahalesinin gerekliliği anlaşılacak piyasaya maliye politikalarıyla müdahale edilmiştir. Bu dönemde genişletici maliye politikaları piyasanın kendi seyrini bulmasına yardımcı olmuştur. Kriz süreçleri

dikkate alındığında 20. yüzyılda maliye politikası daha etkin bir kriz çözüm yöntemi olarak görülürken; 21. yüzyılda ise para politikası etkin bir çözüm yöntemi olarak görülmüştür (Eğilmez, 2014b).

Türkiye ekonomisinin gelişim sürecinde hem yapısal reformların gerçekleştirilmesi hem de istikrar ve güvenin sağlanması amacıyla iktisat politikaları düzenlenmiştir. 1980 sonrası benimsenen dışa açık ekonomi ve serbest piyasa ekonomisi ülkede uygulanan para ve maliye politikalarında da değişime yol açmıştır. Bu dönemde benimsenen serbest piyasa ekonomisi ile birlikte Merkez Bankacılığında da modern politikalar benimsenerek yapısal bir değişime gidilmiştir (Tüyen, 2014, s. 20). Mali sistemde yapılan temel düzenlemelerden bazıları; faiz oranlarının serbestleştirilmesi, hazinenin iç borçlanma ihalelerinin başlaması ve kovertibilite uygulamasına geçmiştir (Eroğlu, 2009, s. 26). Bunlara ilave olarak 1986'da parasal büyüklüklerin içinde bulunulan yıldaki değişimlerini görebilmek amacıyla para programı yürürlüğe girmiştir (Sarı, 2007, s. 9).

1980 sonrası Türkiye'de uygulanan maliye politikalarındaki amaç ise devlet müdahalesinin azaltılması olarak açıklanmıştır. Bu dönem uygulamaları arasında Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin girdi fiyatları ile piyasa fiyatlarının uyumlaştırılması, KİT'lerin özelleştirilmesi, kontrollü kambiyo uygulamasından vazgeçilmesi, esnek döviz kuru uygulamaları ve tarımsal destekleme alanlarının sınırlandırılması yer almaktadır (Kargı ve Özügürlü, 2007, s. 280-285). 24 Ocak kararları ile tasarruf-yatırım oranlarının yükseltilmesi ve enflasyonun düşürülmesi yönünde maliye politikaları izlendiği görülmektedir. Alınan kararlarda kamu harcamalarının azaltılarak iç talebin düşürülmesi ve vergi gelirlerinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. Yine kararlarda özel tasarruf ve yatırımların artırılabilmesi için teşvik edici vergi politikaları önerilmiştir (Takım, 2011, s. 160).

1.8.1. Türkiye'de 2001 krizi sonrası uygulanan para ve maliye politikaları

Türkiye, 2001 krizinin üç ay öncesinde Kasım 2000'de bir krizle karşılaşmıştır. Kriz sürecini hazırlayan temel etmenlerden biri enflasyonu düşürme programı ile Hazine'nin iç borçlanma faizlerini düşürmesidir. Bu durum banka faiz oranlarında düşmesine ve tüketim talebinde yükselmeye neden olmuştur. Bu dönemde toplam talepteki yükseliş ithalat eğilimini artırmıştır. Gelişmelere bağlı olarak TL'nin

değerlenmesiyle ihracat düzeyi azalmış ve döviz çıpası ile cari işlemler dengesinde oluşan açık beklenen düzeyin üzerinde gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak döviz talebi yükselmiştir. Ülkedeki yabancı bankaların sermayelerini çekmeleriyle ülkeden sermaye çıkışı olmuş bu da hem TL hem de döviz talebini daha da yükseltmiştir. Piyasada bu duruma artan faiz oranları ile düşen bono fiyatları eşlik etmiştir. Sonuç olarak, yüklü miktarda bono tutan bankaların riskleri yükselmiş ve yabancı yatırımcılar piyasadan çekilmeye başlamıştır (Kantarcı ve Karacan, 2008, s. 151).

Bu dönemde Türkiye döviz kuru çizgisini koruyabilmek için dövize gelen yoğun spekülasyon talebi, çok yüksek faiz ve IMF'den aldığı 7,5 milyar dolar tutarında ek bir kredi ile karşılamıştır. Kasım krizinin aşıldığının düşünüldüğü bir dönemde Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasında 19 Şubat 2001'de yaşanan bir tartışma sonucu "spekülasyon döviz krizi" başlamıştır. Tarihler 21 Şubat'ı gösterdiğinde gecelik faiz interbank piyasasında %6200'lere kadar çıkmıştır. Bu dönemde hesaplanan ortalama gecelik faiz oranı %4018,6 olmuştur. TCMB rezervleri bir haftada 5,36 milyar dolar azalarak 23 Şubat 2001'de 22,58 milyar dolara düşmüştür (Uygur, 2001, s. 23).

2000 yılı Kasım ayında ortaya çıkan kriz ile Şubat 2001 krizi kıyaslandığında; 2000 Kasım krizi bankacılık sektöründe başlayan bir kriz iken 2001 krizi bir döviz krizidir. 2000 Kasım krizinin nedeni, likidite sıkışıklığı iken 2001 Şubat krizinin nedeni, döviz piyasasında dengenin bozulmasıdır. 2000 Kasım krizinde bankacılık sektörü faiz riski taşıırken 2001 Şubat krizinde bankacılık sektörü hem faiz hem de kur riski yaşamıştır.

Türkiye, döviz krizi olarak etkilerini gösteren 2001 krizi sonrası döviz kuru çıpasından vazgeçerek kurları dalgalanmaya bırakmıştır. 19-28 Şubat'ta döviz kurlarındaki değişim şu şekilde olmuştur; 19 Şubatta 1\$ = 686.500 TL iken 23 Şubatta 1\$ = 920.000 TL'ye 28 Şubatta da 1\$ = 960.000TL'ye ulaşarak on gün içinde %40'lık bir kur artışı görülmüştür (Uygur, 2001, s. 23).

TL'de yaşanan değer kaybının enflasyon üzerindeki etkilerini kısıtlamak amacıyla bu dönemde para politikaları daha etkin kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum, enflasyonla mücadelede Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın getirdiği en önemli düzenleme olarak kabul edilir. Faiz oranlarının kontrolünü içeren 2001 yılı sonrası para politikaları aktif para politikaları olarak kabul edilirken 2001 yılı öncesi politikalar pasif para politikaları olarak adlandırılır. Bu dönemde TCMB operasyonel bağımsızlığına kavuşmuş, kamu kesimi ilişkisi sonlanmıştır. Bu bağlamda TCMB'nin temel amacı, fiyat

istikrarının sağlanması ve sürdürülebilmesi olarak netleştirilmiş ve para politikası kararlarında bağımsızlığı güvence altına alınmıştır (Balmumcu ve Süslü, 2017, s. 17).

2001 krizi sonrasında hazırlanan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”nda krizin dayandırıldığı iki temel sebepten birincisi, sürdürülemez iç borç dinamikleri, ikincisi ise bozulan mali sistem sorunları ile çözümlenemeyen diğer sorunlar olarak açıklanmıştır (Can, 2003, s. 76). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) ile 2002 seçimleri sonrası IMF ile düzenlenen yeni Stand-by programları, Türkiye ekonomisinin makroekonomik politikaları üzerindeki temel kriterlerde belirleyici olmuştur. Bu kriterlerden birincisi, sıkı para ve enflasyon hedeflerine dayalı Merkez Bankası politikasıdır (Voyvoda, 2012, s. 1). Türkiye’de 2002 yılından itibaren örtük (kamuoyuna ilan edilmeden) enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. 2006 yılından itibaren ise hem hedef belirlenmiş hem de kamuoyuna ilan edilerek açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. Açık enflasyon hedeflemesi sistemiyle Merkez Bankasının şeffaflığı ve hesap verebilirliği artmıştır (Durmuş, 2018, s. 3). İkincisi, sıkı maliye politikası ve kamu borç stokunun azaltılmasıdır. Bir diğer kriter ise hem bankacılık alanında finansal istikrarın sağlanması hem de diğer alanlarda yapısal reformların sağlanmasıdır. Bu dönemde “belirlenmiş bir faiz dışı fazla” seviyesine ulaşmayı amaçlayan kamu maliye politikası, para ve maliye politikalarına ulaşmada temel kriter kabul edilmiştir (Voyvoda, 2012, s. 1). Türkiye’de 2000 yılından itibaren uygulanan maliye politikalarının temel amacı; hem döviz kuru rejimi hem de enflasyonla mücadelede olumlu sonuçlar almaktır. Bu dönemde uygulanan maliye politikaları heterodoks özellik taşır (Kesebir, 2018, s. 1).

Bir maliye politikası aracı olan özelleştirme politikaları IMF ile düzenlenen stand-by anlaşmalarında da önem arz eder. Özelleştirme politikaları, 2000 yılında rekor seviyeye ulaşmasına rağmen krizler ve 11 Eylül olayları nedeniyle 2001 ve 2002 yıllarında uygulanamamıştır (Sezdi ve Giray, 2019, s. 273). Ancak 2001 krizi sonrası özelleştirmeler para politikaları reformunun uygulanmasına, enflasyon oranının düşerek döviz kurunun istikrarlı olmasına ve yeni finansman kaynaklarına ulaşılmasına bağlı olarak artış göstermiştir (Üçer, 2018, s. 5).

2001 krizi sonrası genel bir değerlendirme yapıldığında; kriz sonrası Hazine’nin gerçekleştirdiği iç borç takası ile vadesi uzatılmış kamu borçlarının döndürülme riski azaltılmış, faiz oranları üzerindeki baskı hafifletilmiş ve bankaların açık pozisyon sorunu giderilmiştir. 2001 yılı öncesi ekonomide pasif para uygulaması olarak değerlendirilirken 2001 krizi sonrası aktif para politikası uygulaması olarak değerlendirilmektedir. Aktif

para politikasında temel amaç kriz sonrası uygulanan dalgalı kur politikası çerçevesinde TL’de yaşanan değer kaybının enflasyon üzerindeki etkilerini sınırlandırmaktır (Balmumcu ve Süslü, 2017, s. 17).

1.8.2. Türkiye’de 2008 krizi sonrası uygulanan para ve maliye politikaları

2008 küresel krizi, 2008 yılında ABD’de başlamış ve diğer ülkelere yayılmıştır. Bir likidite krizi olan 2008 krizinin diğer ülkelere yayılmasıyla, sıcak paraya gereksinim duyan gelişmekte olan ülkeler de krizden olumsuz etkilenme sürecine girmişlerdir.

Türkiye’de bu dönemde artan dış borç bağımlılığı ve artan cari açık sorunu dikkat çekmektedir. 2008 krizi ile küresel piyasalarda yaşanan küçülme ilk olarak etkisini reel piyasalarda göstermiştir. Bunun temelini Türkiye’nin yüksek dış borç bağımlılığı oluşturmaktadır. Türkiye’de döviz borcu çok olan şirketler artan kurlardan negatif etkilenmiştir ve bu durum ekonomide durgunluk süreci yaratarak, üretimin azalmasına ve işsizliğin artmasına neden olmuştur (Yeldan, 2009, s. 18). Ayrıca krizin etkilerinin ilk olarak reel sektörde görülmesi; 2001 krizi sonrası bankacılık kesiminin yeniden yapılanması ve alınan tedbirlerin etkili olmasıyla da açıklanabilir.

Türkiye ekonomisinin bu küresel kriz sonrası toparlanma süreci merkez ülkelerdeki para politikalarından yararlanması sonucu olmuştur. Bu dönemde gelişmiş ülkelerin Merkez Bankaları’nın genişletici para politikaları uygulamasıyla oluşan küresel likidite bolluğu yatırımcıların gelişmekte olan ülkelere yönelmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye de bu durumdan yararlanarak ülkeye sermaye girişini artırmıştır (Şentürk, Kayhan ve Bayat, 2016, s. 154).

2008 krizi sonrası maliye politikaları kapsamında değerlendirildiğinde; özelleştirme alanında özelleştirme anlaşmaları yapılmasına rağmen ciddi bir özelleştirme geliri elde edilemediği görülmektedir. Türkiye’ye 2008 yılı Aralık ayı ile 2009 yılı Mart arasını kapsayan dönemde net sermaye girişi yapılmamıştır. Bu dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki düşüş ve portföy yatırımlarının ülkeden çıkışı devam etmiştir. Türkiye ekonomisinin bu dönemde canlanmasının nedeni; gelişmiş ülke Merkez Bankalarının faiz oranlarını düşürmesidir. Bu durum yüksek getiri elde etmek isteyen yatırımcıları gelişmekte olan ülkelere yöneltmiştir. Türkiye de bu durumdan yararlanmıştır (Sezdi ve Giray, 2019, s. 275).

2008 krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini azaltmak adına; harcama önlemleri, gelir önlemleri, bütçe üzerinde doğrudan ya da zamana bağlı etki gösteren önlemler alınmıştır. Bu önlemler, yedi farklı önlem paketiyle ekonomide yerini bulmuştur. 2008 krizi sonrası alınan önlem paketlerindeki temel önlemler aşağıdaki gibidir:

Finansal kesime para aktarmak amacıyla; kredi faiz oranları sıfırlanmış, Türkiye İhracat Kredi Bankası (Eximbank) kaynakları artırılmış, sosyal güvenlik kurumu primleri ile vergi borçları yapılandırılmıştır. Kamu harcamaları ile temel talep seviyesinin yükseltilmesi için mahalli idarelere gelir aktarımı yapılmıştır. Kısa dönem çalışma ödeneklerinin geliştirilmesi, AR-GE çalışmaları için teşviklerin artırılması amaçlanmış ve “İşsizlik Sigortası Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Kanunu” çıkarılmıştır. Katma değer vergisi, özel tüketim vergisi ve özel iletişim vergileri; beyaz eşya, telekomünikasyon, otomotiv ve konut sektörlerinde indirilmiştir. Daha sonra mobilya, iş makinesi, bilişim, büro malzemeleri de KDV, ÖTV indirim kapsamına dâhil edilmiştir. Kredi garanti fonu ve istihdam paketleri hazırlanarak ekonominin canlandırılması amaçlanmıştır (Apak ve Yılmaz, 2009, s. 15).

İKİNCİ BÖLÜM

2.TÜRKİYE’DE TASARRUF AÇIĞI, İMALAT SANAYİ VE BÜYÜME İLİŞKİSİ

2.1.Türkiye’de Tasarruf-Yatırım Dengesinin Oluşumu

Ülkemizde TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu); millî gelir hesaplamalarıyla ilgili bilgileri ve tahminleri paylaşan kurum olmasına rağmen millî gelirle doğrudan ilişkili olan tasarruf-yatırım dengesini, yurt içi tasarruflarla ilgili bilgileri ve tahminleri açıklamamaktadır. Bu bilgilere TÜİK yardımıyla değil, eski adı Kalkınma Bakanlığı olan, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2018) yardımıyla ulaşılmaktadır. Ayrıca Türkiye’de 1998 yılı öncesi tasarruf-yatırım dengesi verilerine de ulaşılamamaktadır. Bunun nedeni TÜİK’in 1998 yılından itibaren 1998 yılı bazlı yeni GSYH serisi yayımlamasıdır. Tasarruf-yatırım konusundaki çalışmalarda T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, yeni GSYH tahminlerini 1980 yılına kadar götürmüş olsa da tasarruf-yatırım dengesi verileri için değerlendirmeler 1998 yılı sonrasını kapsamaktadır (Yükseler, 2013b, s. 1).

TÜİK 2016 yılında millî gelir hesaplamalarında önemli bir değişikliğe gitmiştir. Yeni millî gelir hesaplamalarında Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA-2008) ve Avrupa Hesaplar Sistemi’ne (ESA-2010) uyum hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda 2009 yılı baz alınarak yeni millî gelir serileri hesaplanmıştır. Bunun sonucunda da eski serilere göre hesaplanan tasarruf oranları ile yeni serilere göre hesaplanan tasarruf oranları arasında önemli farklar görülmüştür. T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri Özel İhtisas Komisyonu Raporunda bu farkların nedenleri; ödemeler dengesi (dış tasarruf = dış kaynak = cari açık) verilerinin sabit tutulması, gayri safi sabit sermaye oluşumunun yukarı revizyonu ile millî gelirin reel ve seviye olarak yükselmesi olarak açıklanmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2018, s.8). Tablo 2.1’de eski ve yeni seri yurt içi tasarrufların gayri safi yurt içi hâsıla içindeki payları gösterilmiştir.

Tablo 2. 1. Eski ve Yeni Seri Yurt İçi Tasarruflar/GSYH (%)

Yıllar	Toplam Yurt içi Tasarruflar/GSYH (ESKİ SERİ)	Toplam Yurt içi Tasarruflar/GSYH (YENİ SERİ)
1998	24,3	22,8
1999	20,1	19,5
2000	18,4	20,8
2001	18,4	19,4
2002	18,6	21,1
2003	15,5	20
2004	16,0	20,9
2005	16,0	23,4
2006	16,7	24,9
2007	15,6	24,7
2008	16,9	24,6
2009	13,3	21,8
2010	13,6	21,6
2011	14,4	22,3
2012	14,6	23,1
2013	13,5	23,6
2014	15,2	25
2015	14,3	25,5
2016		24,5
2017		25,7
2018		26,3
2019		25,4
2020		24,9
2021		26,1
(1)		
2022		26,7
(2)		

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır. (1) Tahmin, (2) Program. Eski seri verileri, T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı Ekonomik ve Sosyal Göstergeler verilerinden, yeni seri verileri ise T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Resmi İstatistik Programına Katkılarımız, Ekonominin Genel Dengesi verilerinden elde edilmiştir.

Eski seriye göre, yurt içi tasarrufların GSYH'ya oranı 1998-2008 yıllarında ortalama %17,8 olarak hesaplanırken 2009-2015 yıllarında bu ortalama %14,12'ye düşmüştür. Yeni seride yurt içi tasarrufların GSYH'ya oranı 1998-2008 yıllarında ortalama %22 iken 2009-2015 döneminde bu ortalama %23,2'ye yükselmiştir. 2013-2015

yıllarında yurt içi tasarrufların GSYH'ya oranı eski seriye göre ortalama %14.3 iken yeni seriye göre %10,4 oranında artış göstererek aynı dönemde %24,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Yeni seri, ekonomide ciddi bir tasarruf sorunu olmadığını göstermektedir (Yükseler, 2017, s. 22).

Yeni serilerin hesaplanmasından sonra Özel İhtisas Komisyonu, 2017 yılının son ayında ve 2018 yılının ilk ayında yaptığı toplantılarda kısa vadede tasarruf oranlarının yeterli seviyeye ulaştığı ve bu seviyenin üzerine çıkmanın gerçekçi olmayacağını açıklamıştır. Bu toplantılarda tasarrufların artırılması politikaları yerine, tasarrufların büyüme yaratacak verimli alanlara aktarılmasının daha etkili olacağı belirtilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Tüketim ve Tasarruf Eğilimleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2018, s. 10). Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda Türkiye ekonomisinde kalkınma ve büyüme için tasarruflar hâlâ önemini korumaktadır. Türkiye ekonomisindeki mevcut duruma ait değerlendirmelere geçilmeden önce bazı eşitliklerin açıklanması gerekmektedir. Aşağıdaki eşitliklerin (2.1-2.7) oluşturulmasında Yükseler'in 2013 çalışması esas alınmıştır (Yükseler, 2013b, s. 2).

Oluşturulacak formülde $Y = \text{Gayrisafi Millî Hâsıla düzeyini}$, $Y_d = \text{Gayrisafi Yurt içi Hâsıla değerini}$, $NFI = \text{Net Dış Âlem Faktör Gelirini}$ gösterirken; $C_p = \text{Özel Tüketimi}$, $C_g = \text{Kamu Tüketimini}$, $X - M = \text{Net Mal ve Hizmet İhracatını}$ göstermektedir. Ayrıca I_p ile gösterilen özel yatırımlar, sabit sermaye yatırımı + stok değişimini ifade ederken I_g ile gösterilen kamu yatırımları da sabit sermaye yatırımı + stok değişimini göstermektedir. Bu bilgilere göre,

$$Y = Y_d + NFI = I_p + I_g + C_p + C_g + X - M + NFI \quad (2.1)$$

şeklindedir. Ödemeler bilançosunda karşılıksız transferler, cari ve sermaye transferi olmak üzere ikiye ayrılır. Net bir ayırım olmasa da özel karşılıksız transferler cari olarak resmi karşılıksız transferler de sermaye transferi olarak kabul edilir. $CAB = \text{Cari İşlemler Dengesini}$, $NKTC = \text{Net Karşılıksız Cari Trasferleri}$ ve $S_f = \text{Dış Tasarrufları}$ göstermek üzere;

$$CAB = S_f = X - M + NFI + NKTC \quad (2.2)$$

şeklindedir. $NKTC$, Gayrisafi Millî Hâsılaya eklendiğinde Gayrisafi Millî Harcanabilir Gelire ulaşılır. Y_{hg} ile gösterilir.

Ekonomideki yatırım tasarruf dengesinin değerlendirilmesi ve dış kaynak kullanımının nedenleri, uygulanacak ekonomi politikalarının seçiminde önem arz etmektedir. Kamu ve özel kesim dengesi için ilk olarak kamu ve özel kesim tasarrufları hesaplanmalıdır. $Yhg =$ Gayrisafi Millî Harcanabilir Geliri, $Ypdi =$ Özel Harcanabilir Geliri, $Ygdi =$ Kamu Harcanabilir Gelirini göstermek üzere,

$$Yhg = Ypdi + Ygdi \quad (2.3)$$

şeklinde. Ayrıca kamu ve özel tasarrufları, kamu ve özel harcanabilir gelirden, kamu ve özel tüketimlerinin çıkarılmasıyla hesaplanır.

$$Ygdi = T + NT - CTRd (net) - CTRf (net) \quad (2.4)$$

eşitliği vergi dışı gelirler ile vergi gelirleri toplamından özel kesime ve dış âleme yapılan net cari transferin çıkarılmasıyla kamu harcanabilir gelirlerine ulaşılabileceğini göstermektedir.

$T =$ Vergi Gelirleri

$NT =$ Vergi Dışı Gelirler

$CTRd (net) =$ Özel Kesime Yapılan Net Cari Transferler

$CTRf (net) =$ Dış Âleme Yapılan Net Cari Transferler

Kamu harcanabilir geliri ile özel kesim harcanabilir gelirin toplanması sonucu gayrisafi millî harcanabilir gelire ulaşılır. Bu nedenle özel harcanabilir gelirin hesaplanabilmesi için gayrisafi millî harcanabilir gelirden kamu harcanabilir geliri çıkarılmalıdır.

$$Ypdi = Yhg - Ygdi \quad (2.5)$$

Özel kesim cari transferleri; SGK açıkları, sübvansiyonlar, faiz ödemeleri ve vergi iadelerinden oluşurken; dış âlem cari transferleri ise tahvil kupon ödemeleri ile dış borç faiz ödemelerinden oluşmaktadır. Ekonominin kamu dengesini ise KİT'ler, döner sermaye kuruluşları, fonlar, bütçe, mahalli idareler ve sosyal güvenlik kuruluşları oluşturmaktadır (Yükseler, 2017, s. 3).

Ekonomideki dış tasarrufların hesaplanabilmesi için kamu ve özel kesimin tasarruf açıkları/fazlaları toplamının bilinmesi gerekmektedir. Kamu tasarrufları kamu

harcanabilir gelirinden kamu tüketimlerinin çıkarılmasıyla elde edilirken; özel tasarruflar ise özel harcanabilir gelirden özel tüketimin çıkarılmasıyla hesaplanır ve aşağıdaki eşitlikler elde edilir. S_p =Özel tasarrufları, S_g =Kamu tasarruflarını göstermektedir.

$$S_p = Y_{pdi} - C_p \quad (2.6)$$

$$S_g = Y_{gdi} - C_g \quad (2.7)$$

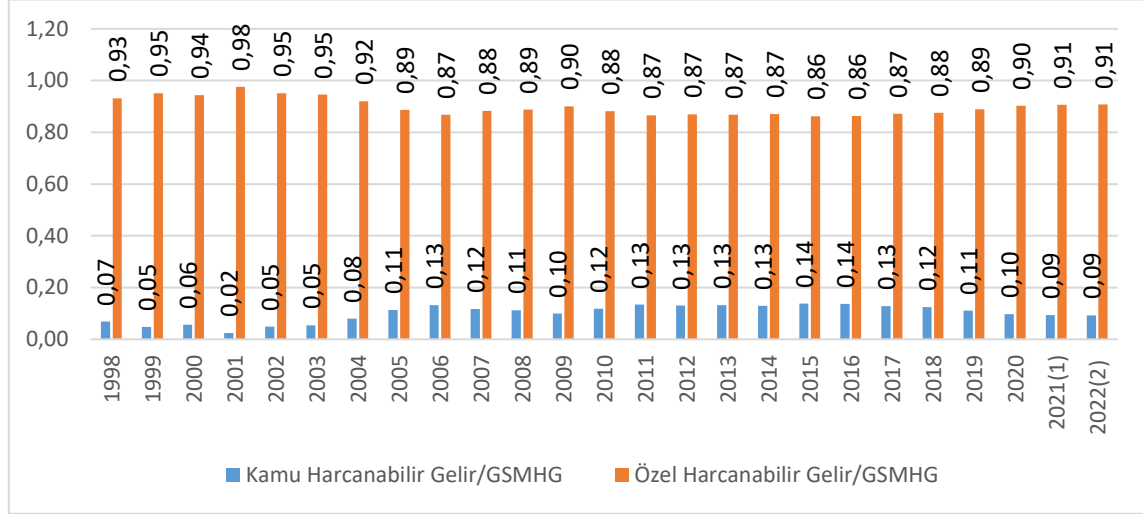
Çalışmada 1998-2022 döneminde kamu ve özel kesim dengesini gösteren kamu harcanabilir geliri, tüketimi, sabit sermaye yatırımları, toplam yatırımları ve kamu tasarruf yatırım farkı oranları ile özel harcanabilir gelir, tüketim, sabit sermaye yatırımları, toplam yatırımları ve özel tasarruf yatırım farkı verilerine T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan “Resmi İstatistik Programına Katkılarımız” bölümünde “Ekonominin Genel Dengesi” tablosundan ulaşılmıştır. Ayrıca aynı tablodan gayrisafi millî hâsıla, toplam gayrisafi harcanabilir gelir, kamu ve özel kesim tasarruf-yatırım farkları ile yeni seri toplam yurt içi tasarruf değerlerine ulaşılmıştır. Bu verilerden yola çıkarak gerekli değerlerin gayrisafi yurt içi hâsıla ve gayrisafi harcanabilir gelir içindeki payları hesaplanmış ve tablolaştırılmıştır.

Eski seri 1975-2015 dönemi toplam yurt içi tasarrufların gayrisafi yurt içi hâsıla içindeki paylarına da T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler” tablosundan ulaşılmıştır. Çalışmada 1998-2022 yıllarında temel değişkenlerin gayrisafi millî harcanabilir gelir içindeki payları hesaplanmış; tasarruf açığı ve yatırımların gelişimi tarihsel olarak incelenmiştir. Ayrıca ekonomik krizlerin etkileri de değerlendirilerek bu dönemlerde uygulanan iktisat politikaları açıklanmıştır.

2.1.1. 1998-2022 Kamu ve özel harcanabilir gelirin toplam gayrisafi harcanabilir gelir içindeki payı

Kamu harcanabilir geliri ile özel harcanabilir gelirin toplamı gayrisafi harcanabilir geliri vermektedir. Kamu ve özel sektör tasarruflarına ulaşabilmek için de kamu ve özel sektör harcanabilir gelirinden kamu ve özel sektör tüketimlerinin çıkarılması gerekir. Yükseler (2013) çalışmasında, yatırım tasarruf ilişkisini açıklarken değerlerin gayrisafi millî harcanabilir gelir içindeki paylarına yer vermiştir (Yükseler, 2013b, s. 4).

Şekil 2.1’de 1998-2021 Kamu ve özel harcanabilir gelirin GSMHG içindeki payı 2009 fiyatlarıyla verilmektedir.

Şekil 2. 1. 1998-2022 Kamu ve Özel Harcanabilir Gelir/GSMHG (2009=100)(%)

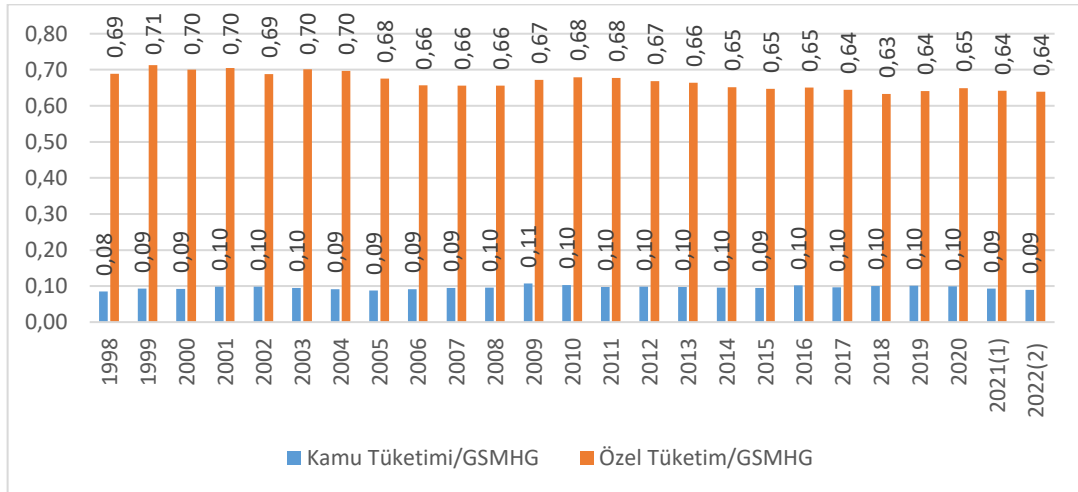
Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı “Ekonominin Genel Dengesi” verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik incelendiğinde ilgili dönemin her yılında özel harcanabilir gelirin toplam gayrisafi millî harcanabilir gelir içindeki payının kamu harcanabilir gelirinin payından daha yüksek olduğu görülmektedir. Özel harcanabilir gelirin payının en yüksek olduğu yıl %98 ile 2001 yılı iken bu yılda kamu kesiminin payı %2’dir. 2015 yılına gelindiğinde ise özel kesimin payı %86’ya düşerken kamunun payı %14’e yükselmiştir. Bu dönemde özel kesimin gayrisafi harcanabilir gelir içindeki payının azalmasının nedeni; özellikle dolaylı vergilerden kaynaklanan yüksek vergi yükü ile borçlanma karşılığı artan faiz yüküdür. Bu değişkenler harcanabilir gelir üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu da oluşan durumdan tasarrufların etkileneceği sonucunu doğurmaktadır (Pektaş Erdem, 2017, s. 34-35). 2001 yılından itibaren özel harcanabilir gelirin payı 2009 yılına kadar azalış göstermiş ve 2009 yılında yeniden %90 seviyesine yükselmiştir. 2010-2019 yıllarında ise bu oran ortalama %87 olarak hesaplanmıştır. Özel kesimin payının yükseldiği dönemlerde kamunun payı azalmış, özel kesimin payının azaldığı dönemlerde ise kamunun payı artmıştır.

2.1.2. 1998-2022 Kamu ve özel tüketiminin toplam gayrisafi harcanabilir gelir içindeki payı

Kamu ve özel harcanabilir gelirden kamu ve özel tüketimlerinin çıkarılması sonucu kamu ve özel kesim tasarrufları hesaplanır. Kamu ve özel kesim tasarruflarının toplanmasıyla da yurt içi (ulusal) tasarruflara ulaşılır.

Şekil 2.2’de 2009 fiyatlarıyla hesaplanmış olan 1998-2022 kamu ve özel tüketimin gayri safi millî harcanabilir gelir içindeki payları görülmektedir. Şekil 2.2 incelendiğinde özel kesim tüketiminin toplam gayrisafi millî harcanabilir gelir içindeki payı 1998-2003 yıllarında ortalama %70 oranında gerçekleşmiştir. Bu oran 2004-2009 yıllarında ortalama %67’ye düşmüştür. Türkiye’de 2010 yılında ve 2011 yılının ilk yarısında özel kesim harcamaları canlanma göstermiş ve bu da toplam tüketim artışıyla sonuçlanmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı SBB, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2014). Bu dönemde özel tüketim/GSMHG ortalama %68 olarak hesaplanırken kamu tüketimi/GSMHG %10 olarak hesaplanmıştır. 2012-2022 yıllarında ise özel tüketiminin toplam gayrisafi milli harcanabilir gelir içindeki payı ortalama %65 oranında gerçekleşmiştir. Kamu tüketimi/GSMHG 1998-2009 döneminde ortalama %9 olarak gerçekleşmiş ve 2010-2011 döneminde de ortalama %10 civarına çıkmıştır. 2012-2022 yılları arasında ise bu oran ortalama %9 seviyesine gerilemiştir.

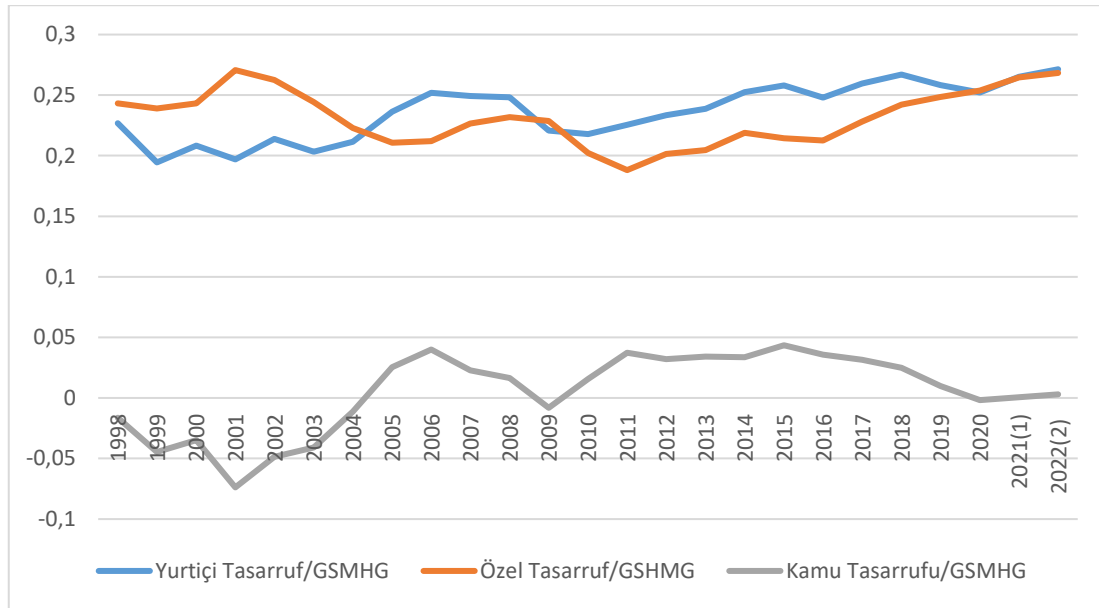

Şekil 2. 2. 1998-2022 Kamu ve Özel Tüketim/GSMHG (2009=100)(%)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı "Ekonominin Genel Dengesi" verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.1.3. 1998-2022 Toplam tasarrufların toplam gayrisafi harcanabilir gelir içindeki payı

Şekil 2.3'te 2009 fiyatlarıyla hesaplanmış olan 1998-2022 kamu, özel ve toplam yurt içi tasarrufların gayri safi millî harcanabilir gelir içindeki payı görülmektedir. Şekil 2.3 incelendiğinde 1998-2004 yıllarında, 2009 ve 2020 yıllarında özel tasarrufların payının toplam yurt içi tasarrufların payından yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca 2005-2008 yıllarında ve 2009-2020 yıllarında yurt içi tasarruflar özel tasarruflardan daha yüksek hesaplanmıştır. Ancak son yıllarda aradaki fark %1'in altına düşmüştür. Buna bağlı olarak kamu tasarruflarının 2004 yılına kadar negatif değer aldığı, 2005-2009 yıllarında pozitif değer aldığı ve 2009 yılında yeniden sıfırın altına düşmesine rağmen 2020 yılına kadar pozitif değerde kaldığı görülmektedir.

Şekil 2. 3. 1998-2022 Kamu, Özel ve Toplam Yurt İçi Tasarruflar/GSMHG (2009=100)(%)

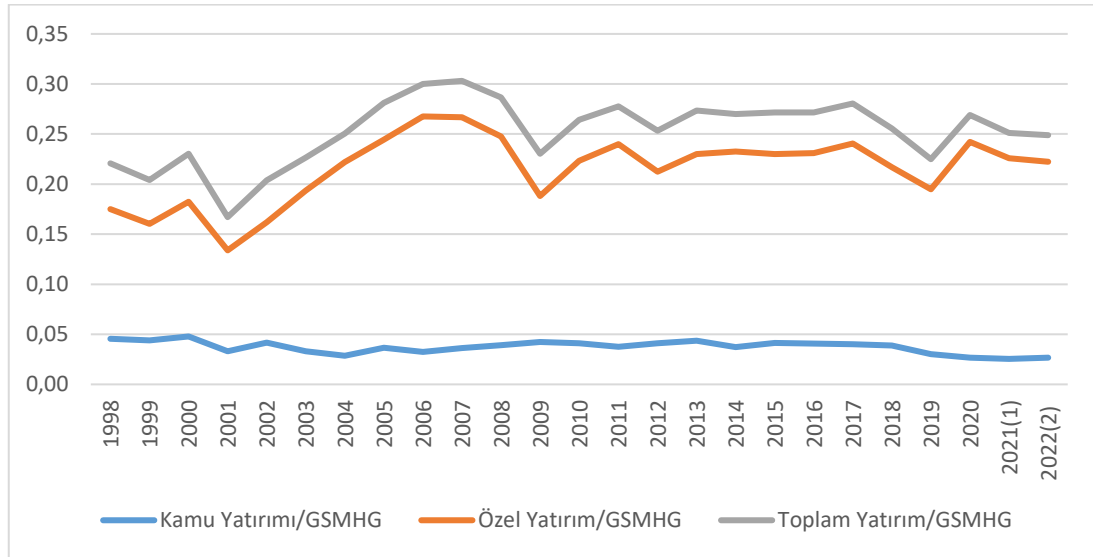
Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı "Ekonominin Genel Dengesi" verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1998-2022 yıllarında, yeni seriye göre, hesaplanan Türkiye'nin toplam yurt içi tasarruf oranı 2010 yılında ve sonrasında artış göstermeye başlamıştır. 2018 yılında ise %26,7 ile en yüksek değere ulaşmıştır. 2001 krizi ile %19,7 seviyesinde olan toplam yurt içi tasarruflar 2008 krizi sonrası 2009 ve 2010 yıllarında ortalama %22 seviyelerinde seyretmiştir. 2008 kriziyle birlikte düşme eğilimi gösteren özel tasarruflar da 2011-2022 yıllarında ortalama %25,2 seviyesinde hesaplanmıştır.

Türkiye’de tasarruf-yatırım dengesinin sağlanması için toplam tasarruflarla birlikte toplam yatırımlar da incelenmelidir. Toplam yatırımlar kamu ve özel kesim yatırımlarının toplanması sonucu elde edilir. Ekonomide toplam yatırımlar ile sabit sermaye yatırımları arasındaki fark stok değişimini gösterir. Aşağıdaki grafikler 1998-2022 yıllarında kamu ve özel kesim yatırımlarının toplamından oluşan toplam yatırımları, sabit sermaye yatırımlarını ve stok değişimlerini göstermektedir.

2.1.4. 1998-2022 Toplam yatırımların toplam gayrisafi harcanabilir gelir içindeki payı

Şekil 2.4’te 2009 fiyatlarıyla hesaplanmış olan 1998-2022 kamu, özel ve toplam yatırımların gayri safi millî harcanabilir gelir içindeki payı görülmektedir. 1998-2022 döneminde kamu yatırımlarının toplam gayrisafi harcanabilir gelir içindeki payının çok fazla değişmemesi nedeniyle toplam yatırımlardaki değişimle özel yatırımlardaki değişim paralellik göstermiştir. Toplam yatırımlar ve özel yatırımlar/GSMHG özellikle 2001 krizi, 2008 krizi ve Covid-19 dönemine denk gelen 2019 yıllarında azalış göstermiştir.

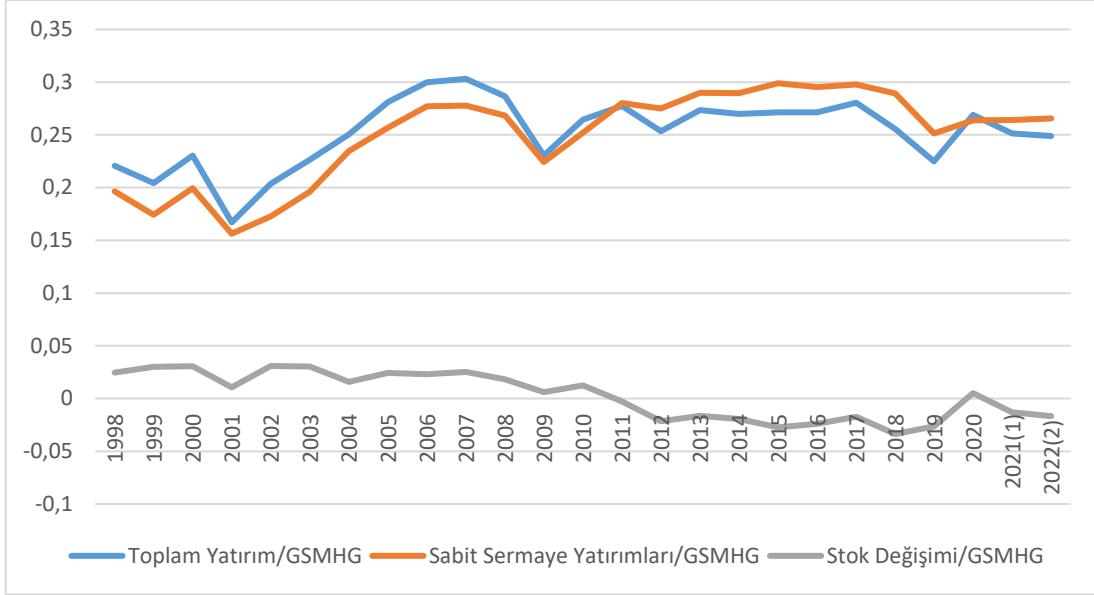

Şekil 2. 4. 1998-2022 Kamu, Özel ve Toplam Yatırımlar/GSMHG (2009=100) (%)

Kaynak: T.C.Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı “Ekonominin Genel Dengesi” verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2.5 1998-2022 toplam yatırım-sabit sermaye ilişkisini göstermektedir. Sabit sermaye yatırımlarının GSYH’deki payı incelendiğinde de 1998-2003 yıllarında ortalama %18, 2004-2012 yıllarında ortalama %26 ve 2013-2022 yıllarında ortalama %28 olarak

hesaplandığı görülmektedir. Her ne kadar sabit sermaye yatırımlarının GSYH içindeki payı artış gösterse de yıl bazında incelendiğinde 2017 yılında %30 olan sabit sermaye yatırımlarının GSYH içindeki payı 2021 yılında %26 seviyesine düşmüştür.

Şekil 2. 5. 1998-2022 Toplam Yatırım-Sabit Sermaye İlişkisi (%)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı "Ekonominin Genel Dengesi" verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.1.5. Türkiye’de dış tasarrufların oluşumu

Dışa açık bir ekonomide dönem sonunda kamu ve özel sektör yatırımları (toplam yatırım), ulusal ve yabancı tasarrufların toplamına (toplam tasarruf) eşit olmalıdır. Tasarrufların yatırımlardan düşük olması durumunda oluşan tasarruf açığı dış tasarruflarla finanse edilir. Sd iç tasarrufları, Sf yabancı tasarrufları göstermek üzere yukarıda açıklanan durum:

$$I_p + I_g = S_d + S_f \quad (2.8)$$

şeklinde ifade edilmektedir.

$S_d < (I_p + I_g)$ durumunda tasarruf yatırım denkleğinin sağlanabilmesi için $S_f > 0$ olmalıdır. Dış tasarrufların pozitif olduğu bu durum ekonomideki dış kaynak kullanımını verir ve cari işlemler açığını gösterir (Yükseler, 2013b, s. 6).

$S_d > (I_p + I_g)$ durumunda tasarruf yatırım denkleğinin sağlanabilmesi için $S_f < 0$ olmalıdır. Dış tasarrufların negatif olduğu bu durum ekonomideki cari işlemler fazlasını

gösterir. Bu bilgiler doğrultusunda 1998 - 2022 dönemi tasarruf-yatırım dengesi ve dış tasarrufların oluşumu aşağıdaki tablo 2.2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. 2. 1998-2022 Dönemi Tasarruf-Yatırım Dengesi ve Dış Tasarrufların Oluşumu % (2009=100)

	Kamu Tasarrufu/ GSMHG	Özel Tasarruf/ GSHMG	Yurt içi Tasarruf/ GSMHG	Dış Tasarruf	Kamu Yatırımı/ GSMHG	Özel Yatırım/ GSMHG	Toplam Yatırım/ GSMHG
1998	-1,6	24,3	22,7	-0,6	4,6	17,5	22,1
1999	-4,4	23,9	19,4	1,0	4,4	16,0	20,4
2000	-3,5	24,3	20,8	2,2	4,8	18,2	23,0
2001	-7,4	27,1	19,7	-3,0	3,3	13,4	16,7
2002	-4,9	26,3	21,4	-1,0	4,2	16,2	20,4
2003	-4,1	24,4	20,3	2,3	3,3	19,3	22,6
2004	-1,1	22,3	21,2	3,9	2,8	22,2	25,0
2005	2,6	21,1	23,6	4,5	3,7	24,4	28,1
2006	4,0	21,2	25,2	4,8	3,2	26,8	30,0
2007	2,3	22,7	24,9	5,4	3,6	26,7	30,3
2008	1,6	23,2	24,8	3,8	3,9	24,7	28,6
2009	-0,8	22,9	22,1	1,0	4,2	18,8	23,0
2010	1,6	20,2	21,8	4,6	4,1	22,3	26,4
2011	3,7	18,8	22,6	5,2	3,8	24,0	27,8
2012	3,2	20,1	23,3	2,0	4,1	21,2	25,3
2013	3,4	20,5	23,9	3,5	4,4	23,0	27,4
2014	3,3	21,9	25,2	1,8	3,7	23,3	27,0
2015	4,3	21,5	25,8	1,3	4,1	23,0	27,1
2016	3,6	21,2	24,8	2,3	4,1	23,1	27,1
2017	3,2	22,8	26,0	2,1	4,0	24,1	28,1
2018	2,5	24,2	26,7	-1,1	3,9	21,7	25,6
2019	1,0	24,8	25,8	-3,3	3,0	19,5	22,5
2020	-0,2	25,4	25,2	1,7	2,7	24,2	26,9
2021(1)	0,0	26,5	26,5	-1,4	2,5	22,6	25,1
2022(2)	0,3	26,8	27,1	-2,2	2,7	22,2	24,9

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı “Ekonominin Genel Dengesi” verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2.1’de eski seriye göre hesaplanan toplam tasarruf oranlarının 2002 yılından itibaren ciddi düşüşler göstermesinin nedeni özel tasarruflar olarak görülmüştür. Bu seriye göre, 1998-2002 yıllarında toplam yurt içi tasarruflar/GSYH %20 olarak hesaplanırken 2003-2015 yıllarında %15 seviyesine düşmüştür. Pektaş Erdem (2017)’ye göre, 2002 yılından itibaren düşüş gösteren özel tasarruf oranları artan kamu tasarruf oranlarıyla karşılanamamıştır. Ancak aynı dönemde kamunun uyguladığı maliye

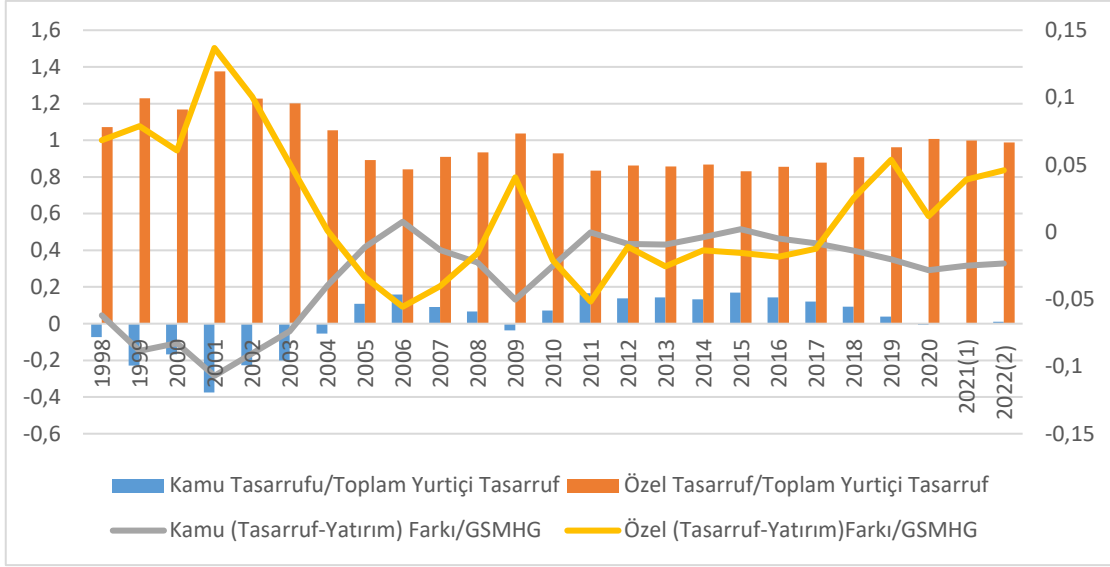
politikalarıyla kamu tasarrufları artırılarak yurt içi tasarrufların daha fazla düşmesinin önüne geçilmiştir (Pektaş Erdem, 2017, s. 35-36).

Tablo 2.2’de yeni seriye göre, özel tasarruflar/GSMHG 2001 yılından itibaren önemli ölçüde azalmaya başlamıştır. 2007 ve 2008 yıllarında özel tasarruflarda bir miktar artış görülse de 2009 yılından 2012 yılına kadar ciddi bir düşüş gözlemlenerek ortalama %20,6 oranında, 2012-2022 yıllarında ise sürekli artış göstererek ortalama %23,2 oranında gerçekleşmiştir. 1998-2022 döneminde özel tasarruflar/GSMHG’nin en yüksek olduğu yıl %27,1 ile 2001 yılı olurken en düşük olduğu yıl ise %18,8 ile 2011 yılı olmuştur.

Eski seri ile yeni seri karşılaştırıldığında Tablo 2.1’de yeni seriye göre hesaplanan yurt içi tasarrufların 2000 yılında %20,8’den 2015 yılında %25,5’e yükseldiği görülmektedir. Tablo 2.2 incelendiğinde ise 2000 yılında %24,3 olarak hesaplanan özel tasarruflar/GSMHG’nin 2015 yılında %21,5 seviyesine düştüğü görülmektedir.

Eski seriye göre ise 2000 yılında %18,4 olan toplam yurt içi tasarruflar 2015 yılında %14,3’e düşmüştür ve özel tasarruflar da 2000 yılında %21,8 olarak hesaplanırken 2015 yılında bu oran %10’a düşmüştür. Bu dönemde özel tasarruflardaki düşüşün nedenleri; 2000 sonrası hanehalkı tüketim düzeyinin ve ekonomik büyümenin artması, kentleşme oranının yükselmesi, faiz ve enflasyon oranlarının azalması ve dış ticaret hadlerinin bozulması ile hanehalkı tasarruflarındaki düşüş olarak ifade edilmiştir (Pektaş Erdem, 2017, s. 57).

Kamu tasarrufları Türkiye’de özel kesim tasarruflarının en önemli belirleyicisi olarak kabul edilir. 2008 krizi ile enerji fiyatlarının hissedilir seviyede artması sonucu özel kesim tasarrufları önemli bir düşüş göstermiştir (Van Rijckeghem ve Üçer, 2009, s. 48). Tablo 2.2 incelendiğinde kamu tasarruflarının gayrisafi milli harcanabilir gelir içindeki payı 1998 yılından 2005 yılına kadar eksi değer almıştır ve ortalama -%3,8 olarak hesaplanmıştır. Kamu tasarruflarının gayrisafi milli harcanabilir gelir içindeki payının negatif olduğu diğer yıllar ise -%0,8 ile 2009 yılı ve -%0,2 ile 2020 yılıdır. 2011-2016 dönemi de kamu tasarruflarının GSMHG içindeki payının en yüksek olduğu dönemdir. Bu dönemde kamu tasarruflarının GSMHG içindeki payı ortalama %3,6’dır. 2016 yılından itibaren sürekli düşüş gösteren kamu tasarruflarının GSMHG’deki payı 2020 yılında negatif değerlere düşmüştür.

Şekil 2. 6. 1998-2022 Kamu ve Özel Tasarruflar/Toplam Yurt İçi Tasarruflar ile Kamu ve Özel Tasarruf Açıklarının GSMHG İçindeki Payı (2009=100)(%)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı "Ekonominin Genel Dengesi" verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2.6 1998-2022 kamu ve özel tasarruflar/toplam yurt içi tasarruflar ile kamu ve özel tasarruf açıklarının GSMHG içindeki payını göstermektedir. Şekil 2.6'dan görüldüğü gibi 1998-2005 yıllarında kamu tasarruflarının toplam yurt içi tasarruflar içindeki payı negatif değerler almıştır. Özellikle krizin yaşandığı 2001 yılında kamu tasarruflarının toplam tasarruflar içindeki payı -0,38 civarında seyretmiştir. Bununla birlikte 2001-2004 döneminde kamu tasarruf açıkları da azalmıştır. Değirmen ve Şengönül'e göre, bu azalmanın nedeni kamu harcanabilir geliri ve kamu tüketim harcamalarının aynı düzeyde tutulmasıdır. 2005-2007 döneminde ise özel yatırım oranları özel tasarruflardan daha büyük hesaplanmış ve özel sektör tasarruf-yatırım açığı oluşmuştur. Ancak bu dönemde ekonomide kamu tasarruf fazlası bulunmaktadır. Önceki dönemlerde kamu tasarruf açıklarının finansmanında kullanılan dış borçlanma, bu dönemde özel kesim tasarruf açıklarını kapatmak için kullanılmıştır. Özel kesim tasarruf açıklarının nedeni özel kesimin yüksek getirili hazine bonosu ve tahvil almak yerine, tüketim ve yatırımı ön planda tutması olarak açıklanmıştır (Değirmen ve Şengönül, 2012, s. 4). 2005 yılından itibaren toparlanma sürecine giren kamu tasarruflarının toplam yurt içi tasarruflar içindeki payı ise 2008 krizinin etkisiyle 2009 yılında yeniden negatif değerlere düşmüştür. 2010-2019 yıllarında pozitif değerlerde kalan kamu tasarruflarının toplam yurt içi tasarruflar içindeki payı bu dönemde ortalama %12 civarında seyretmiştir.

2.2. 2001 ve 2008 Krizleri Çerçevesinde Tasarruf Açığının Dış Tasarruf, Cari İşlemler Açığı ve Ekonomik Büyüme ile İlişkisi

Türkiye’de tasarruf açıklarının oluşum sürecinde 2001-2008 finansal krizleri de etkili olmuştur. Ayrıca düşük tasarrufların ekonomik büyüme ve cari işlemler açığı üzerindeki etkileri de tasarruf açıklarının bu değişkenlerle birlikte değerlendirilmesinin önemini ortaya çıkarmaktadır.

2.2.1. 2001 ve 2008 Krizleri çerçevesinde tasarruf açığı- dış tasarruf ilişkisi

Toplam tasarruflar, yurt içi tasarruflarla dış tasarrufların toplamı sonucu elde edilir. Tasarruf-yatırım dengesinde toplam tasarruflar, toplam yatırımlara eşit olmalıdır.

$$\text{Toplam Tasarruflar} = \text{Toplam Yatırımlar} \quad (2.9)$$

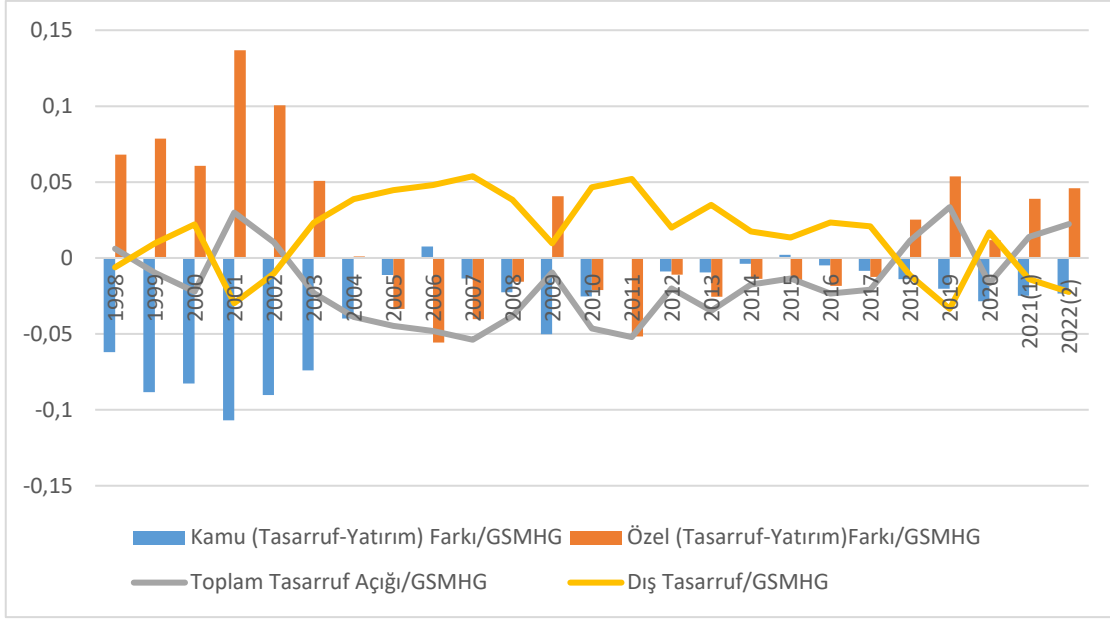
$$\text{Toplam Tasarruflar} = \text{Yurt içi Tasarruflar} + \text{Dış Tasarruflar} \quad (2.10)$$

olarak hesaplanır. Tasarruf - Yatırım dengesinde,

$$\text{Yurt içi Tasarruflar} + \text{Dış Tasarruflar} = \text{Toplam Yatırımlar} \quad (2.11)$$

$$\text{Dış Tasarruflar} = \text{Toplam Yatırımlar} - \text{Yurt içi Tasarruflar} \quad (2.12)$$

şeklinde hesaplanır. Kalkınma için gerekli olan sermaye birikiminin kaynağını oluşturan dış tasarruflar, gerekli yabancı sermaye ülkeye çekilerek ya da dış borçlanmayla finanse edilir. Türkiye tasarruf açığı bulunan ve dış tasarruf ihtiyacı olan bir ülkedir. Türkiye’de ülkeye yeterli yabancı sermaye çekilemediği için tasarruf açıkları dış borçlanmayla kapatılmaya çalışılmıştır (Eğilmez, 2013b). Şekil 2.7’de 1998-2022 yıllarında Türkiye’deki tasarruf açıkları ile dış tasarrufların gelişimi yer almaktadır.

Şekil 2. 7. 1998-2022 Toplam Tasarruf Açıkları ve Dış Tasarruflar/GSMHG (2009=100)(%)
Kaynak: T.C.Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı "Ekonominin Genel Dengesi" verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2.7’de tasarruf açıklarının büyük bölümünün özel kesim tasarruf açığından kaynaklandığı görülmektedir. 1998-2022 yıllarında toplam tasarruf açıklarının GSMHG içindeki payının en yüksek olduğu yıllar sırasıyla 2007 ve 2011 yılları iken tasarruf açıklarının GSMHG içindeki payının en düşük olduğu yıllar ise 2001, 2002, 2018 ve 2019 yılları olmuştur. Genel olarak eski seriye göre, 2000’li yıllar Türkiye’de yurt içi tasarrufların düşme eğilimi gösterdiği yıllardır. Tablo 2.2’de yeni seriye göre Türkiye’de yurt içi tasarrufların GSMHG içindeki payı incelendiğinde ise 1998-2021 dönemi GSMHG içindeki en düşük tasarruf oranı, %19,5 seviyelerinde 1999 ve 2001 yıllarında gerçekleşmiştir. 2001 yılındaki duruma 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin etkisi olduğu söylenebilir. 2008 küresel krizinden de etkilenen yurt içi tasarruflar/GSMHG oranı 2008 yılında %24,8 iken krize bağlı olarak 2009 ve 2010 yıllarında ortalama %22 seviyesine düşmüştür. 2014 yılından itibaren toparlanma sürecine giren tasarrufların GSMHG içindeki payı Covid-19 döneminde ciddi bir düşüş göstermemiştir. Kriz dönemleri olan 2001 ve 2008 yılları ile Covid-19 döneminde tasarruf açıklarının GSYH içindeki payı artış göstermiştir. Aynı dönemlerde ulusal tasarrufların GSYH içindeki payının azalması bu durumda etkili olmuştur.

Şekil 2.7 Türkiye’de kriz dönemleri çıkarıldığında kamu tasarruf-yatırım farkında görülen azalmaya rağmen tasarruf açıklarının var olduğunu göstermektedir. 2001-2017 yıllarında tasarruf açığı özel ve kamu paylaşımında farklılık görülmektedir. 2001 yılında

%11 civarında oluşan kamu tasarruf-yatırım farkı özel sektör tasarruf fazlasıyla kapatılıyorken 2006 yılında kamu tasarruf fazlası vermiştir. 2000’li yıllarda kamusal tasarruflardaki olumlu gelişmelerin temel nedeni milli gelir artışına bağlı kamusal gelir artışı ve düşük faiz oranlarına bağlı borç maliyetlerindeki düşüş olarak değerlendirilmiştir (Karabulut, Ekinci ve Tüzün, 2018, s. 23). 2008 küresel krizi ile kamu tasarruf açıkları/GSMHG yükselme göstermiş ve %5 seviyesine çıkmıştır. 2011 yılında ise kamu açıkları yeniden azalma göstermiş ve özel sektör tasarruf-yatırım farkı toplam tasarruf açıklarının %99’unu oluşturmuştur.

Türkiye ekonomisinde 1990’lı yıllarda uygulanan yanlış maliye politikaları ülkede yüksek kamu açıklarına neden olmuştur. 2010 ve 2011 yıllarında oluşan toplam tasarruf açıklarının nedeni ise bu maliye politikaları değil, özellikle hanehalkının ve özel sektörün düşük tasarrufları olarak görülmüştür. Bu durum Türkiye ekonomisinde 2001 yılı sonrası olumlu etkiler yaratan bütçe disiplini ve kamu tasarrufları yaratan politikaların tasarruf sorunu için tek başına yeterli olmadığını göstermektedir (Özlale ve Karakurt, 2012, s. 2).

2.2.2. 2001 ve 2008 Krizleri çerçevesinde tasarruf açığı- cari işlemler açığı ilişkisi

Yetersiz tasarrufların sebep olduğu tasarruf açıkları ile cari açık arasında sıkı bir ilişki vardır. Cari açık, bir ülkenin yatırım ihtiyaçları doğrultusunda ne kadar az tasarruf yaptığını (S-I) ya da ülkede sahip olunan gelirden ne kadar fazla harcama yapıldığını açıklar. Cari işlemler hesabının önemli kalemlerinden biri olan dış ticaret açığı, ithalatın ihracattan fazla olduğunu ortaya koyar. Bir ülkede meydana gelen dış ticaret açığı, tasarruflardaki düşmeye bağlı olarak geliyorsa (düşük tasarruf düşük yatırım anlamına geleceği için) ekonomik büyüme olumsuz etkilenir. Dış ticaret açığı yatırımlardaki yükselişe bağlı olarak oluşuyorsa bu durum büyümeyi pozitif etkiler. Sonuç olarak, cari açık ya da dış ticaret açığının kaynağı bilinmeden bu değerlerin ekonomideki etkisi hakkında yorum yapılmamalıdır. Bir ülkede gayrisafi yurt içi hâsılanın artırılması ve üretim kapasitesinin geliştirilmesi için yeni yatırımların dış kaynaklarla finanse edilmesi de cari açıkları artırır (Engin Öztürk ve Şarkaya İçellioğlu, 2019, s. 5).

Cari açığın kademeli artışı, Türkiye ekonomisindeki temel sorunlardan biri olmuştur. Türkiye’de cari açık, ekonomik büyüme için iç tasarruflar ve dış tasarrufların birlikte kullanılması anlamına gelir. Aşırı değerli TL, reel faiz oranlarındaki yükseliş ve

ulusal tasarruf yetersizliği Türkiye’de cari açığın en önemli nedenleri arasında yer alır (Değirmen ve Şengönül, 2012, s. 4).

Türkiye’de 1980 yılı öncesi kısıtlı döviz miktarına bağlı olarak gerekli ithalatın yapılamaması, ekonomide oluşan arz sorununa yol açmıştır ve bunun sonucunda temel üretim ve tüketim malları üretiminde ciddi azalmalar görülmüştür. Türkiye’de cari işlemler dengesi, 1980 yılı hariç, tüm kriz dönemlerinde iyileşme göstermiştir. 1980 yılında cari işlemler açığı yükselmiştir ve yükselmenin temel nedeni ithalatın kısmen serbestleştirilmesi olarak görülmüştür. 1980, 1994 ve 2001 kriz dönemlerinde yapılan devalüasyonların cari işlemler dengesi üzerine etkileri kısa ve uzun süreli olarak ortaya çıkmıştır. 1980 yılında yapılan devalüasyonun cari işlemler üzerine olumlu etkileri uzun süreli olmuştur. Ancak 1994 ve 2001 krizi dönemlerinde yapılan devalüasyonun etkileri kısa süreli olmuş ve bu dönemlerde cari işlemler dengesi fazla vermiştir (Yükseler, 2009, s. 11).

Türkiye ekonomisinde 2000 yılı öncesi, bütçe açıklarının özel sektör tasarruf açıklarından daha fazla olduğu ve o dönemlerde cari açığın çok yüksek olmadığı bilinmektedir. Ancak 2000’li yıllardan başlayarak özel kesim tasarruf açığı artış gösterirken bu dönemde bütçe açıkları azalış sürecine girmiştir (Eğilmez, 2013a).

2000 yılı sonrası Türkiye ekonomisi değerlendirildiğinde Türkiye’de üçüz açık kavramı dikkat çekmektedir. Üçüz açık kavramı; kamu tasarruf açığı (kamu tasarrufları < kamu yatırımları), özel kesim tasarruf açığı (özel kesim tasarrufları < özel kesim yatırımları) ve dış ticaret açıklarının bir arada yaşanması durumudur (Sezgin, Sevim ve Kalyoncu, 2015, s. 231). 2001 krizine bağlı olarak Türkiye’de eski seriye göre hesaplanan tasarruf oranlarının düşük seyretmesi, tasarruf açıklarının artmasına ve cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Düşük tasarruflarla istenilen yatırım seviyelerine ulaşamamış ve dış tasarruflara bağımlılık artmıştır. Bu doğrultuda Türkiye ekonomisinin net tasarruf seyri, eski seriye göre hesaplanan tasarrufların Türkiye’de yapısal bir soruna işaret ettiğini göstermektedir. Net tasarrufların negatif olmasına bağlı olarak dış kaynaklarla cari işlemler açığı ve büyüme finanse edilmeye çalışılmıştır (Yılmaz ve Karataş, 2009, s. 77). Ülkede yüksek tasarruf açıkları yabancı sermaye ile finanse edilmeye çalışılmış ancak bu durum cari işlemler hesabı açıklarının yükselmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye’de 2001 krizi sonrası başarılı istikrar politikaları, sıcak paranın ülkeye girişine uygun zeminin hazırlanması ve yabancı sermayenin ülkeye girişi açısından başarılı görülmektedir. Ancak küreselleşen dünyada sürdürülebilir bir

büyüme için bu girişim yeterli görülmemektedir. Türkiye'nin mevcut durumunu ortaya koymak için Türkiye ile aynı gelir grubunda olan ülkeler ve OECD ülkeleri tasarruf oranları karşılaştırılmıştır. Türkiye'de eski seriye göre, hesaplanan tasarruf oranlarının Türkiye ile aynı gelir grubunda olan ülkelere ve OECD ülkeleri ortalamasından daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Özlale ve Karakurt, 2012, s. 1).

2008 küresel krizi çerçevesinde değerlendirildiğinde ise 2000-2001 krizi döneminde oldukça yüksek bir seviyeye ulaşan özel kesim tasarruf açıkları 2008 krizi ile 2009 yılında da yüksek seviyelere çıkmış ve 2010 yılından itibaren toparlanma göstermiştir. 2017 yılından itibaren ise yeniden çok yüksek değerlere ulaşmıştır.

2008 krizi sonrası Türkiye'de istikrarın sağlanması ve krizin etkilerinin giderilmesi için reel sektöre yönelik maliye politikaları uygulanmıştır. Özellikle krizin etkilerinin en yoğun hissedildiği 2009 yılında özel tüketim harcamaları ve yatırım harcamalarının azalması reel sektörün daralmasında etkili olmuştur (Karaca, 2014, s. 273).

Tablo 2.3'de Türkiye ekonomisinde 2008-2009-2010 ve 2011 yılları için büyüme oranları sırasıyla; %0,8, -% 4,7, %8,5 ve % 11,1 şeklindedir. Aynı dönemlerde işsizlik oranları da 2009 yılında %14, 2010, 2011 ve 2012 yıllarında sırasıyla %11,9, %9,9 ve %9,2 olarak hesaplanmıştır. Türkiye'nin bütçe dengesi değerlendirildiğinde 2012 yılı bütçe açığı 28,8 milyar TL olarak hesaplanmış ve bu değer 2013 yılında azalarak 18,4 milyar TL'ye düşmüştür. Cari işlemler hesabında oluşan açık da 2012 yılında 47,7 milyar dolar iken 2013 yılında 65 milyar dolara yükselmiştir. Bu durum özel kesim tasarruf açıklarıyla oluşan yüksek dış kaynak kullanımının cari açıkları artırdığı şeklinde yorumlanabilir (Karanfil, 2014, s. 6).

2008 krizi sonrasında alınan önlemler temelde parasal ve mali önlemlerdir. Bu dönemde hedeflenen borç düzeyinin üzerine çıkılması ve oluşan bütçe açıkları, gelir azaltıcı ve harcama artırıcı önlemler sonucunda oluşmuştur. Bu önlemler kamu ve özel kesimin yatırım, tüketim ve tasarruflarını şekillendirmiş ve ekonomideki kaynak ihtiyacını artırmıştır (Yılmaz, 2021, s. 275). 2008 ve 2009 dönemlerinde tüketim, yatırım, reel GSYH, bütçe dengesi ve işsizlik oranlarında göstergeler olumsuz işaret ederken bu dönemde TCMB tarafından uygulanan para politikaları ve yasal teşvik paketleriyle 2010 ve 2011 yıllarından itibaren göstergelerde iyileşmeler başlamıştır (Karaca, 2014, s. 273). Ancak uygulanan harcamaları teşvik edici ve gelir azaltıcı politikalar, borç yükünün ve bütçe açıklarının yükselmesiyle sonuçlanmıştır. 2010 yılından itibaren uygulanmaya

başlanan politikaların ne zaman sonlandırılacağı ekonominin seyri açısından önemli bir sorun oluşturmuştur. Çünkü 2010 yılında başlayan genişletici politikalarının erken sonlandırılmasıyla canlanmaya başlayan ekonomi yeniden durgunluk aşamasına geçmiş; teşvik politikalarına planlanandan daha uzun süre devam edilmesiyle kamu borçları ve enflasyon oranı yükselmiştir (Yılmaz, 2021, s. 275). Türkiye’de 2012 yılına kadar özel kesim tasarruf-yatırım açığındaki yükseliş, cari açığı artırmış ve 2012 yılından itibaren iç ve dış denge toparlanma sürecine girmiştir (Eğilmez, 2013a).

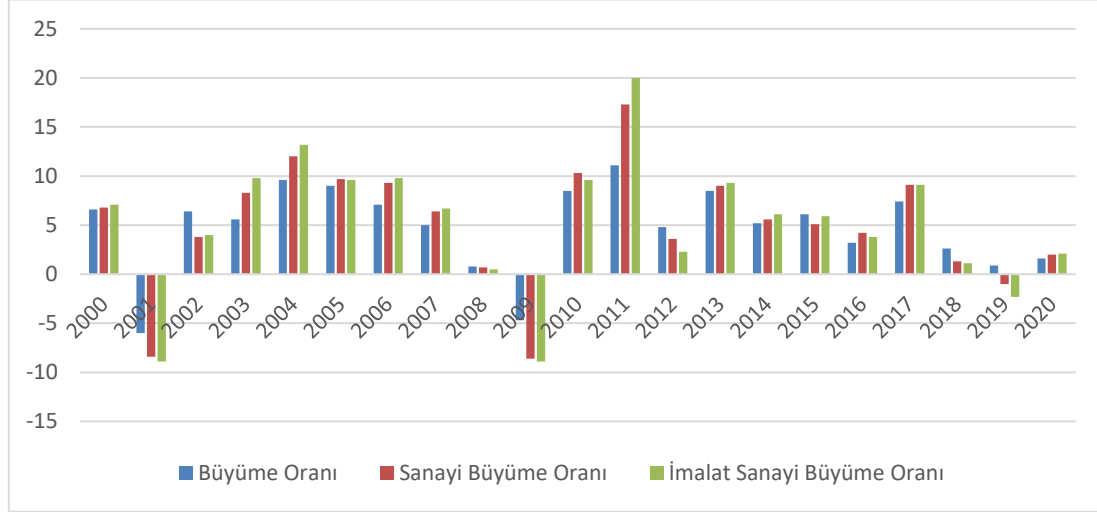
Türkiye’de eski seriye göre, hesaplanan tasarruflarda tasarrufların artırılması ön planda tutulurken yeni seriye göre, yapılan tasarruflarda tasarrufların kısa vadede artırılması yerine sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma için tasarrufların verimli alanlara aktarılması önem kazanmıştır. Eski seriyi baz alan bazı çalışmalar tasarrufların artırılması gerekliliğini ön planda tutmuş ve gelir dağılımını düzenleyici politikalarla kişi başına gelir düzeyinin artırılmasını tasarrufların artırılmasındaki temel belirleyiciler olarak açıklamışlardır. Çalışmalara göre, hane halkının harcanabilir gelirden sonra elinde kalan gelir de tasarruflar üzerinde etkili olacağı için bu gelirin ne kadar olduğu da önemli olacaktır (Kaya, 2016, s. 61). Ayrıca Türkiye’de yüksek faiz oranları, iç talebin daraltılması ve sıkı bütçe politikalarıyla da tasarrufların artırılabilmesi önerilmektedir.

Değirmen ve Şengönül (2012) “Türkiye’de Net Özel Tasarruf-Yatırım Açığının Belirleyicileri” isimli çalışmalarında, özel kesim tasarruf açığının azaltılması için bazı önerilerde bulunmuşlardır. Bu öneriler; yatırımların finanse edilerek ekonomik büyümenin sağlanması gerekliliği, orta düzeyde enflasyonu taşıyabilecek para politikası ile genişletici kamu harcama politikasının birlikte uygulanması, uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla istihdam artışının sağlanması, teknolojik gelişme ve verimliliğin artırılması için yapısal önlemlerin alınmasıdır (Değirmen ve Şengönül, 2012, s. 19).

2.2.3. 2001 ve 2008 Krizleri çerçevesinde tasarruf açığı, ekonomik büyüme ilişkisi

Yukarıda da açıklandığı gibi tasarruf açıkları ile mücadelede büyüme önemli bir rol üstlenmektedir. Bir ülke ekonomisinin büyümesinde tasarruf düzeyi yatırım düzeyininin belirleyicisi olacağından ekonomik büyüme için öncelikle yatırım, yatırım için de tasarruf gerekecektir. Bu doğrultuda 1998-2020 yıllarında imalat sanayi, sanayi ve GSYH büyüme oranları krizler ve tasarruf açıkları kapsamında değerlendirilecektir.

2000-2020 yıllarında Türkiye ekonomisi büyüme oranları, sanayi büyüme oranları ve imalat sanayi büyüme oranları Şekil 2.8’de yer almaktadır.

Şekil 2. 8. 2000-2020 Büyüme Oranları (2009=100) (%)

Kaynak: TÜİK ve T.C. Cumhurbaşkanlığı SBB verileri baz alınarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 2.8’de üç büyüme oranında ekonomik krizlerin yaşandığı 2001, 2008 krizine bağlı olarak 2009 yılında ve Covid-19 dönemlerinde ciddi düşüşler görülmektedir. 2000-2020 yıllarında 2005, 2010, 2017 ve 2018 yılları dışında kalan tüm yıllarda imalat sanayi büyüme oranı, sanayi büyüme oranının üstünde gerçekleşmiştir.

Bir ekonomide yurt içi yatırımların finansmanı için gerekli olan yurt içi tasarrufların düşük olması yabancı sermaye bağıllılığını artırıp, ülkenin şoklara karşı kırılganlığını artıracaktır. Buna bağlı olarak da dış borç stoku artacaktır. Türkiye’de cari açık ve düşük istihdamın temel nedenlerinden biri yurt içi tasarrufların istenilen seviyede olamamasıdır (Uslu, 2020, s. 316). Cari açık-büyüme ilişkisi değerlendirildiğinde ekonomik büyümenin ekonomide talep düzeyini artırdığı görülmektedir. Buna bağlı olarak ihracat malları fiyatları yükselecek ihracat talebi düşecektir. Bu durumda ithal mallar görece olarak daha ucuz kalacağı için ithalat artacak ve cari işlemler dengesizliği ortaya çıkacaktır (Engin Öztürk ve Şarkaya İçellioğlu, 2019, s. 6).

Yurt içi tasarrufların GSYH içindeki payı, yurt içi yatırımların GSYH içindeki payı ile imalat sanayi büyüme oranı ve ekonomik büyümenin yer aldığı Tablo 2.3 aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. 3. 2000-2020 Tasarruf-Yatırım-Büyüme İlişkisi

Yıllar	Yurt içi Tasarruf/G SYH (%)	Yurt içi Yatırım/GS YH (%)	Ekonomik Büyüme Oranı (%)	İmalat Sanayi Büyüme Oranı (%)
2000	21	20	6,6	7,1
2001	19	15	-6	-8,9
2002	21	17	6,4	4
2003	20	19	5,6	9,8
2004	21	23	9,6	13,2
2005	23	25	9	9,6
2006	25	27	7,1	9,8
2007	25	27	5	6,7
2008	25	27	0,8	0,5
2009	22	22	-4,7	-8,9
2010	22	25	8,5	9,6
2011	22	28	11,1	20
2012	23	27	4,8	2,3
2013	24	29	8,5	9,3
2014	25	29	5,2	6,1
2015	25	30	6,1	5,9
2016	25	29	3,2	3,8
2017	26	29	7,4	9,1
2018	26	28	2,6	1,1
2019	25	25	0,9	-2,3
2020	25	24	1,6	2,1

Kaynak: TÜİK ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Bakanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

İlgili dönemde imalat sanayi büyüme oranları incelendiğinde ekonomik büyüme ile paralel bir seyir izlediği görülmektedir. Ekonomik büyümenin arttığı yıllarda imalat sanayi büyüme oranı artarken ekonomik büyümenin düştüğü dönemlerde imalat sanayi büyüme oranları düşüş göstermiştir. Krizlere bağlı olarak negatif büyümenin gerçekleştiği 2001 ve 2009 yıllarında imalat sanayi büyüme oranının da negatif değerler olarak 2001 ve 2009’da %8,9 küçüldüğü gözlemlenmiştir. Durgun Kaygısız, Göze Kaya ve Kösekahyaoğlu (2016)’na göre, ekonominin yüksek büyüme dönemlerinde uygulanacak iktisat politikalarının temelini; cari açık yaratmayan, yurt içi tasarrufları artırmaya yönelik bir ekonomik büyüme modeli oluşturacaktır (Durgun Kaygısız, Göze Kaya ve Kösekahyaoğlu, 2016, s. 283). Tasarruflarla ekonomik büyüme ilişkisinin incelendiği çalışmalar bu iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Türkiye ekonomisi kriz yılları dışında değerlendirildiğinde Türkiye’de tasarruf-yatırım ve ekonomik büyüme ilişkisinde, tasarruf-yatırım artışının arzu edilen şekilde ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu duruma bireylerin yastık altı tasarruf algısının neden olduğu söylenebilir (Sümer, 2016,

s. 288). Uslu (2020) çalışmasında, Türkiye’de tasarruf açığı ile mücadelede hükümet tarafından zorunlu kılan bireysel emeklilik sistemi, konut hesabı ve çeyiz hesabı gibi uygulamalarda biriktirilen paranın verimli kullanılmaması ve bankaların bu fonlar için yüksek işlem ücreti belirlemesi sonucu kişilerin bu fonlardan uzaklaştığını belirtmiştir. Türkiye’de harcanabilir gelirin düşük olduğunu ve harcanabilir gelirin tasarruflarla pozitif ilişkisi olduğunu belirttiği çalışmasında, harcanabilir gelirin artırılabilmesi için düşük ücretlilerin SGK kesintilerinin ve vergilerin azaltılmasıyla hem reel gelir artışı hem de ek gelir artışı sağlanabileceğini belirtmiştir (Uslu, 2020, s. 334).

Bir ülkede yurt içi tasarrufların düşük olması ve hükümet politikalarıyla tasarruf açıklarına çözüm bulunamaması ekonomik şoklara karşı kırılganlığı artıracaktır. Bunun nedeni, ulusal yatırımların dış tasarruflara bağlı olması sebebiyle sermaye hareketliliğine duyarlı bir ekonomidir. Hükümetler kamu politikaları uygulayarak ulusal tasarrufların artırılmasını ve verimli kullanılmasını hedefler. Böylelikle yatırımlar için gerekli finansmanın bulunması, dış finansman kaynaklarına bağımlılığın azaltılması, sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma gibi temel makroekonomik sorunlara çözüm bulunması amaçlanır (Karabulut, Ekinci ve Tüzün, 2018, s. 21). Bu açıklamalar doğrultusunda Türkiye’de tasarruf-yatırım açığının zaman içerisinde gösterdiği değişimin görülmesi önem taşımaktadır. Çalışmada 2001 yılı sonrası tasarruf açıkları imalat sanayi ilişkisi araştırılmıştır. Türkiye’de NACE 2 düzeyinde sektörel ithalat bağımlılık oranları hesaplanarak dolaylı bir bağlantı kurulmuştur. Bu nedenle bu bölümde, Türkiye’de imalat sanayisinin ekonomideki yeri ve alt sektörlerle ait değerlendirmeler yapılmıştır.

2.3. Türkiye İmalat Sanayisinin Ekonomideki Yeri

Gelişmekte olan ülkelerin ortak makroekonomik hedefleri arasında, kaynakların en verimli ve doğru şekilde kullanımı vardır. Bu şekilde kullanılan kaynaklar ülkedeki üretim kapasitesi ile millî gelir düzeyini artıracak; böylece ekonomik kalkınma ve büyüme gerçekleşecektir. Bu amaçların hayata geçirilebilmesinde sektörel gelişim de oldukça önemli bir etkidir. Ülkelerin kalkınmaları ve uluslararası alanda rekabet edebilmeleri için sanayi politikaları, diğer bir deyişle sanayi sektörünün başarısı oldukça önemlidir. Türkiye de gelişmekte olan bir ülkedir ve Türkiye’de sanayi sektörü içerisinde en yüksek pay imalat sektörüne aittir. Bu nedenle imalat sanayi sektörünün gelişmesi bir

ülkede refah seviyesinin yükselmesi ve kalkınmanın sağlanmasındaki temel etkenlerden biridir (Kundak ve Aydoğuş, 2018, s. 252).

İmalat sanayinin ekonomi ile ilişkisi ülkelerin gelişme sürecinin en temel göstergelerinden biridir. Bu süreç boyunca sektörlerin ekonomi içerisindeki oranları da değişim göstermektedir. Gelişim aşamasının başlarında ülke ekonomilerinin büyük bir bölümünün tarım gibi doğal kaynaklarla endeksli olduğu görülür. Gelişim ile birlikte imalat sanayisinin payı artmaya başlar ve hizmet sektörü büyür. Bu yapısal ve doğal dönüşüm, literatürde kalkınma olarak isimlendirilir. Bu temel dönüşümün yanı sıra sanayinin boyutu da değişir. Hafif sanayi yerini yavaş yavaş ağır sanayiye bırakır. Günümüz literatüründe imalat sanayisindeki değişim, sektörlerin ilgili oldukları teknoloji, sahip oldukları iş gücü kalitesi ve bilgi düzeyleri göz önünde bulundurularak değerlendirilir (TÜSİAD, 2008, s. 37). Bu kapsamda sanayi sektörü ve imalat sanayisinin kapsamının bilinmesi önem arz eder.

Sınaî faaliyetleri de kapsayan sanayi sektörü ekonomideki temel sektörlerden birisidir. Sınaî faaliyetler, hammaddelerin işlenerek kullanılabilir bir ürün hâline getirilme sürecini kapsar. Kelime kökenini Arapçadan alan sanayi, enerji kaynakları yaratmak için kullanılan araç ve yöntemler ile hammaddelerin işlenme sürecinin bütünü olarak tanımlanır (Koç, Şenel ve Kaya, 2018, s. 18). İmalat sanayindeki faaliyetleri açıklarken Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK): “İster makinede veya elde ister fabrikada veya atölyede yapılsın, maddelerin ya da bütünü oluşturan parçaların fiziksel veya kimyasal bir işlemden geçirilerek yeni ürünler elde edilmesine imalat adı verilmektedir” tanımını kullanır. Buna bağlı olarak inşaat faaliyetleri dışında kalan ve montajlanarak yapılan üretimlerin tamamı da imalat olarak adlandırılır. Ürünlerin yapısal değişikliği, yenilenmesi ya da yeniden yapılması süreci de imalat kapsamındadır. Makine teçhizatlarının özel ana kısımları, parçaları, aksesuarları ve yedek parçaları ilişkili olan makine ve teçhizatın imalatı ile aynı sınıfta yer alır. Plastiklerin kalıba dökülmesi ya da preslenerek ana parçalar ile aksesuar hâlini alması ve atık maddelerin dönüştürülmesi ise plastik ürünlerin imalatı olarak sınıflandırılır (TÜİK, 2020).

Çalışmada imalat sanayi alt sektörleri NACE 2 ve NACE 3 düzeyinde analiz edilmiştir. Bu düzeylere ait kodlar ve sektörler aşağıdaki 2.4 ve 2.5 numaralı tablolarda gösterilmiştir. 12 kodlu “Tütün Ürünleri İmalatı” ve 19 kodlu “Kok Kömürü ve Petrol Ürünleri İmalatı” verileri gizli veriler kapsamında olduğu için çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Tablo 2. 4. İmalat Sanayinin Kapsamı NACE 2 Düzeyi

KOD NO	İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİ
10	Gıda Ürünleri İmalatı
11	İçecek İmalatı
13	Tekstil Ürünleri İmalatı
14	Giyim Eşyaları İmalatı
15	Deri ve İlgili Ürünler İmalatı
16	Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri İmalatı (Mobilya Hariç) Saz, Saman ve Benzeri Malzemelerden Örülerek Yapılan Eşyaların İmalatı
17	Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı
18	Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması
20	Kimyasal Ürünler İmalatı
21	Eczacılık ve Ecz.İlişkin Mal.İmalatı
22	Kauçuk ve Plastik Ürünler İmalatı
23	Diğer Metalik Olmayan Ürünler İmalatı
24	Ana Metal Sanayi
25	Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı
26	Bilgisayar, Elektronik ve Optik Ürünleri İmalatı
27	Elektrikli Teçhizat İmalatı
28	Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman İmalatı
29	Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) İmalatı
30	Diğer Ulaşım Araçları İmalatı
31	Mobilya İmalatı
32	Diğer İmalatlar
33	Makine ve Ekipman Kurulumu ve Onarımı

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığından elde edilen üçlü düzeydeki kodlar da aşağıdaki gibidir. Çalışmada ikili düzeyde ve üçlü düzeydeki alt sektörler için ithalat bağımlılık oranları hesaplanmış ve karşılaştırma yapılmıştır.

Tablo 2. 5. İmalat Sanayinin Kapsamı NACE 3 Düzeyi

KOD NO	İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİ
131	Tekstil Elyafının Hazırlanması ve Bükülmesi
171	Kağıt Hamuru, Kağıt ve Mukavva İmalatı
172	Kağıt ve Mukavva Ürünleri İmalatı
201	Temel Kimyasal Maddelerin, Kimyasal Gübre ve Azot Bileşikleri, Birincil Formda Plastik ve Sentetik Kauçuk İmalatı
221	Kauçuk Ürünlerin İmalatı
222	Plastik Ürünlerin İmalatı
241	Ana Demir ve Çelik Ürünleri İle Ferro Alaşımların İmalatı
262	Bilgisayar ve Bilgisayar Çevre Birimleri İmalatı
264	Tüketici Elektronik Ürünlerinin İmalatı
267	Optik Aletlerin ve Fotografik Ekipmanların İmalatı
291	Motorlu Kara Taşıtlarının İmalatı
303	Hava Taşıtları ve Uzay Araçları ile Bunlarla İlgili Makinelerin İmalatı

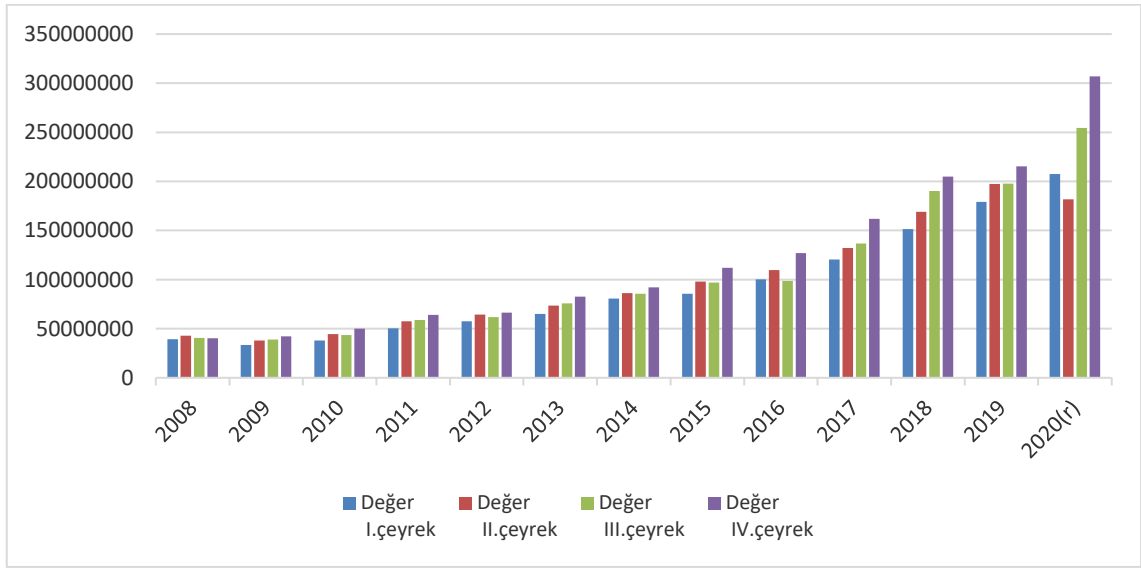
Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

Hem global bazda hem de yerel bazda yaşanan ekonomik krizler Türkiye ekonomisinin makroekonomik göstergelerinde olumsuzluklar yaratmıştır. Bu nedenle Türkiye'deki yapısal değişimlerin yanı sıra, Türkiye'de imalat sanayi sektörünün ekonomik değişimlere hangi yönde tepki verdiğinin üzerinde durulmasında fayda vardır. Ekonominin büyüdüğü dönemlerde imalat sanayisinin büyüme oranlarının GSMH büyüme oranlarından daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Kriz dönemlerinde ekonomik daralmaya karşı imalat sektörünün tepkisi, zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Türkiye'de imalat sanayi daralması 1979-1980 krizleri ile 1994 yılında yaşanan kriz dönemlerinde ekonomide meydana gelen toplam daralmadan daha fazla olmuştur. Ancak 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan krizde farklı bir tepki göstererek toplam daralmadan daha düşük bir daralma sürecine girmiştir. Buradan yola çıkarak 1980-2001 döneminde imalat sanayisinin yapısal olarak güçlendiği söylenebilir. İmalat sanayisi, özellikle kriz yılları dışında kalan zamanlarda, ekonominin güçlü yanını temsil etmektedir. Türkiye için, 1990 yılı sonrasında yaşanan küresel bütünleşmenin yanı sıra 1996 yılında imzalanan Gümrük Birliği nedeniyle bölgesel bütünleşmenin de öne çıktığı bir dönem başlamıştır. Türkiye; Çin ve Hindistan gibi büyük ülkelere rağmen, Gümrük Birliğine ve imalat sanayisine farklı dallarda üretim yelpazesini genişleterek devam etmektedir (TÜSİAD, 2008, s. 39).

Türkiyede imalat sanayisinin mevcut durumunu görebilmek için seçilen bazı değişkenler ve bu değişkenlere ait tablolar aşağıda açıklanmıştır.

2.3.1. İmalat sanayi gayrisafi yurt içi hâsıla ilişkisi

Bir ekonomide sanayi sektörünün en önemli bileşeni imalat sanayisidir. Buna bağlı olarak imalat sanayisindeki değişimler sanayi sektörünün GSYH payındaki değişmelerin de temel göstergesidir. Bu kapsamda dört farklı şekil oluşturulmuştur. Birincisinde cari dönem fiyatlarıyla çeyrek dilimler hâlinde hesaplanan imalat sanayi gayrisafi yurt içi hâsılası verilmiştir. Şekil 2.9’da 2008-2020 yıllarında çeyreklik dilimler hâlinde imalat sanayi GSYH değerleri verilmiştir. Buna göre, 2008-2020 yıllarında imalat sanayi gayrisafi yurt içi hâsılası sürekli artış göstermiştir.

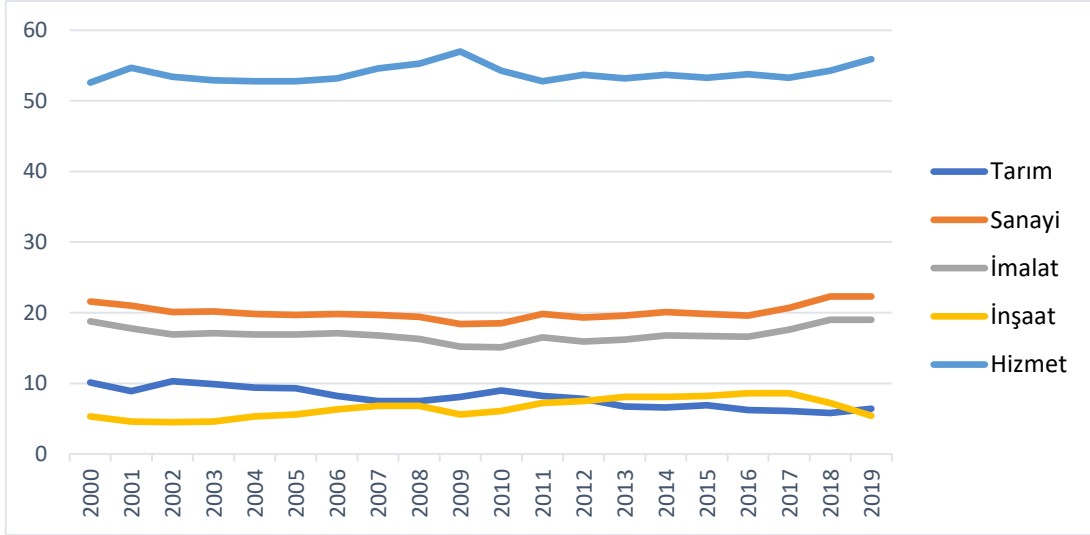

Şekil 2. 9. 2008-2020 İmalat Sanayi GSYH (Cari Fiyatlarla TL)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İkinci olarak iktisadi faaliyet kollarına göre, GSYH içindeki pay incelenmiştir. İmalat sanayisinin ekonomideki öneminin açıklanabilmesi için sadece imalat sanayi sektörünün değil; tarım, sanayi, inşaat ve hizmet sektörlerinin de ekonomideki paylarının incelenmesi gerekmektedir. Çünkü bir ülkenin ekonomisinde hem tarım ve sanayi hem de hizmet sektörü dengesinin kurulması ekonomik istikrar için önemli bir ölçüt oluşturacaktır. Şekil 2.10’da iktisadi faaliyet kollarına göre sektörlerin GSYH içindeki payı gösterilmiştir. Buna göre 2000 yılında sektörlerin GSYH’deki paylarına

bakıldığında hizmet sektörünün (%52,6) ağırlıkta olduğu görülmektedir. Hizmet sektörünü sanayi (% 21,6) ve tarım (% 10,1) izlemektedir. 2019 yılında da hizmet (%55,9) ve sanayi (%22,3) sektörleri yine ön plandadır. Bu süreç içerisinde özellikle tarım sektörü ve inşaat sektörünün payının düşüş gösterdiği görülmektedir.

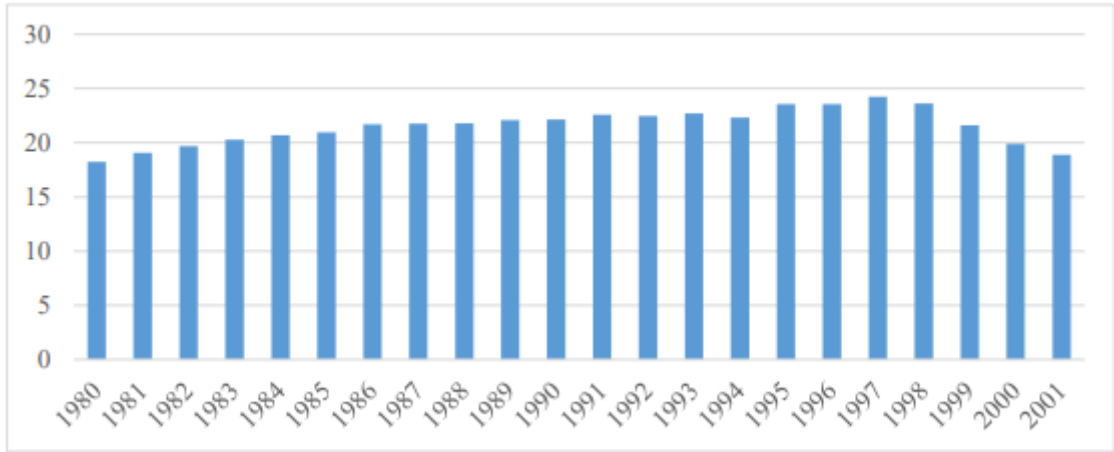
Şekil 2. 10. 2000-2019 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH İçindeki Pay (%)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı Ekonomik Göstergeler 2020'den yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İmalat sanayi sektörü, 2000-2019 yıllarında Türkiye ekonomisi açısından GSYH içinde üçüncü büyük sektördür. Şekil 2.10'da görüldüğü üzere tarım sektörü 2002 yılından itibaren (2010 yılı hariç) düzenli olarak küçülme yaşamıştır. İncelenen yıllar arasında en büyük değer %10,1 ile 2000 yılına ait olurken en küçük değer de %5,8 ile 2018 yılında gerçekleşmiştir. Sanayi ve hizmet sektöründe ise tarım sektöründeki gibi çok ciddi bir düşüş yaşanmamıştır. Sanayi sektöründe en yüksek değer %22,3 ile 2018 ve 2019 yıllarında yaşanırken hizmet sektöründe ise en yüksek değer %57 ile 2009 yılında gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün GSYH içindeki payının en düşük olduğu dönem ise %18,4 ile 2009 yılı olurken hizmet sektörünün de GSYH içindeki payının en düşük olduğu dönem %52,6 ile 2000 yılı olmuştur. Sanayi sektöründeki bu azalışın 2008 krizinin etkisiyle olduğu da söylenebilir. İmalat sanayi, sanayi sektörünün en önemli kalemidir ve GSYH içindeki payının en düşük olduğu yıllar 2008 krizi sonrası 2009 ve 2010 yıllarıdır. 2000 - 2019 döneminde imalat sanayisinin GSYH içindeki payı ortalama %17 olarak hesaplanmıştır. İmalat sanayi GSYH içinde her ne kadar büyük bir değişim yaşamamış olsa da kendi içinde önemli bir yapısal değişim yaşamıştır. İmalat sanayisinde

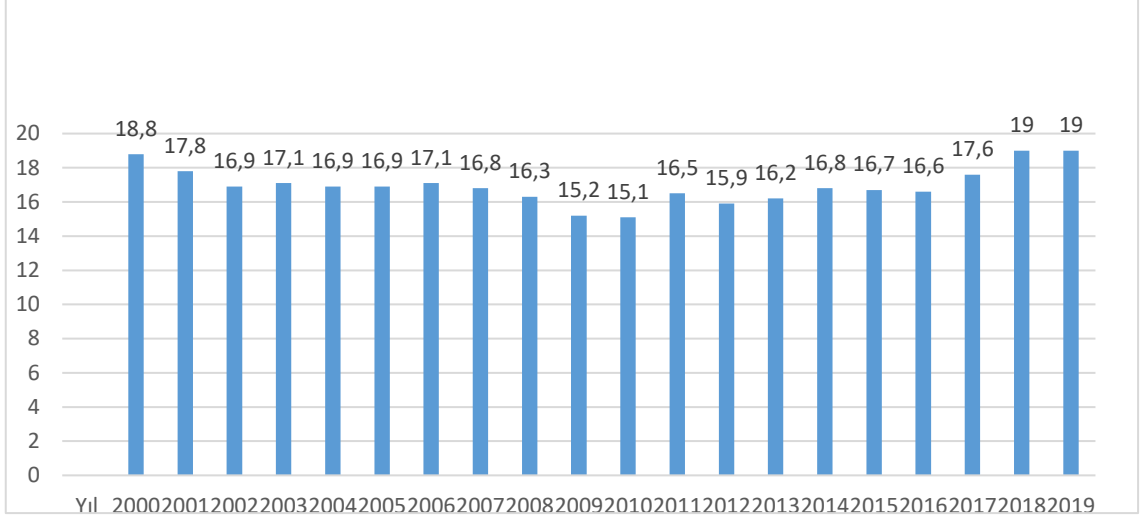
en küçük değer %15,1 ile 2010 yılında gerçekleşirken en yüksek değere de %19 ile 2018 ve 2019 yıllarında ulaşılmıştır.

Üçüncü olarak Şekil 2.11’de 1980-2001 yıllarında imalat sanayisinin GSYH içindeki payı 1987 fiyatlarıyla analiz edilmiştir. 1980-2001 yıllarında imalat sanayisinin GSMH içerisindeki payı incelendiğinde 1980 yılının ardından hayata geçirilen ekonomide serbestleşme politikaları kapsamında gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. 1994 yılında yaşanan kriz ile birlikte görülen ekonomideki gerileme imalat sanayisinde de görülmüş ve bu durum gelir içindeki paya da yansımıştır. 2001 yılına gelindiğinde imalat sanayisinin payının önemli derecede düştüğü görülmektedir. Bu düşüşün nedeni 2001 yılında Türkiye’de yaşanan ekonomik krizdir. Bu krizin etkisiyle imalat sanayi sektöründe yaşanan daralma imalat sanayisinin gayri safi millî hâsıla içindeki payında da kendini göstermiştir.

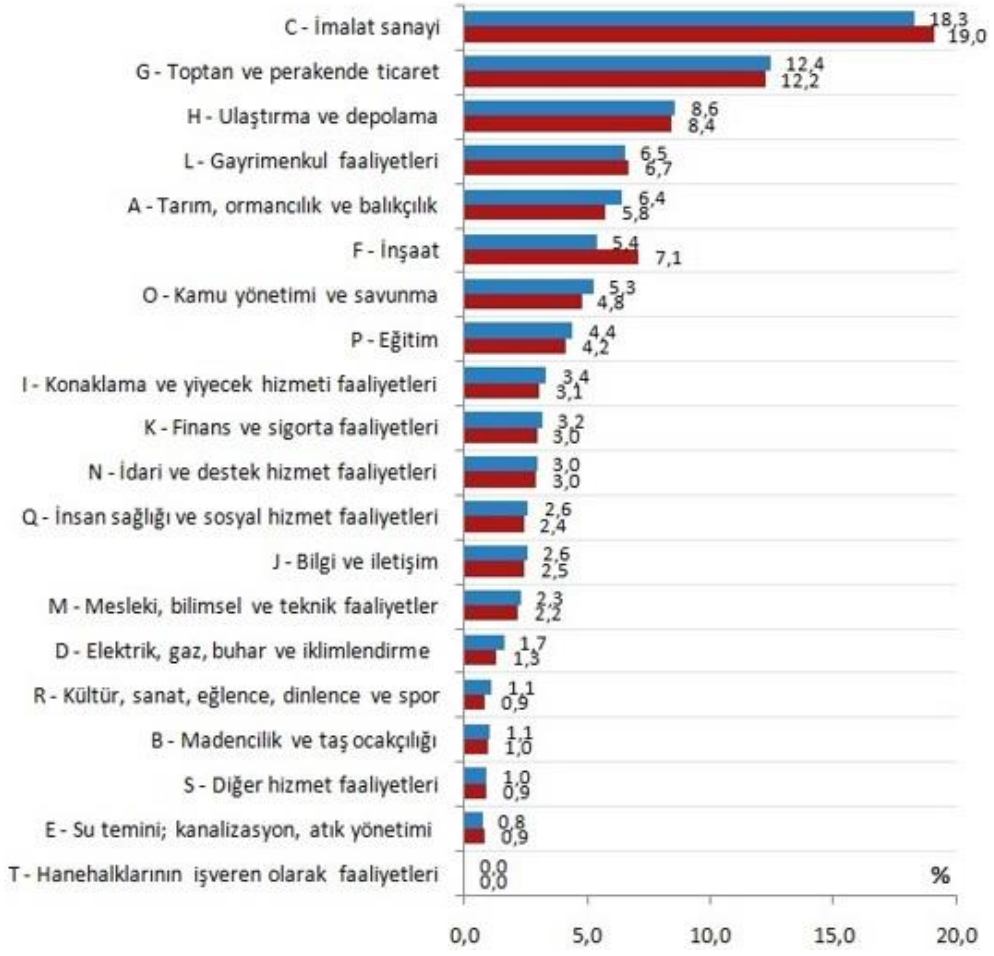
Şekil 2. 11. İmalat Sanayisinin GSMH İçindeki Payı % (1980-2001) (1987=100)
Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Son olarak Şekil 2.12’de 2000-2019 dönemi imalat sanayisinin GSYH içindeki payı 2009 yılı fiyatlarıyla hesaplanmıştır. Buna göre 2000-2019 döneminde krizin etkisiyle imalat sanayisinin GSYH içindeki payı 2000 yılında %18,8’ken 2001 yılında %17,8’e bir yıl sonra da 16,9’a düşmüştür. İmalat sanayi 2006 yılında yeniden toparlanma sürecine girmiş olsa da imalat sanayisinin GSYH içindeki payı 2010 yılında son 10 yılın en düşük seviyesi olan %15,1’lere kadar düşmüştür.

Şekil 2. 12. 2000-2019 İmalat Sanayinin GSYH İçindeki Payı % (2009=100)
Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı Ekonomik Göstergeler 2020

2000-2019 yıllarında imalat sanayisinin GSYH içindeki payının en yüksek olduğu yıllar 2018 ve 2019 yılları olmuştur. Bu iki yılda imalat sanayisinin GSYH içindeki payı %19'luk oranla en yüksek payı işaret etmektedir. Sanayi sektörü içindeki önemli payıyla imalat sanayisinin GSYH içindeki payı imalat sanayisinin ekonomik büyüme için ne kadar etkili olduğuna işaret etmektedir. Şekil 2.13'de ise cari fiyatlarla 2018, 2019 yılları için üretim yöntemine göre, sektörlerin gayri safi yurt içi hâsıla içindeki payları gösterilmiştir.

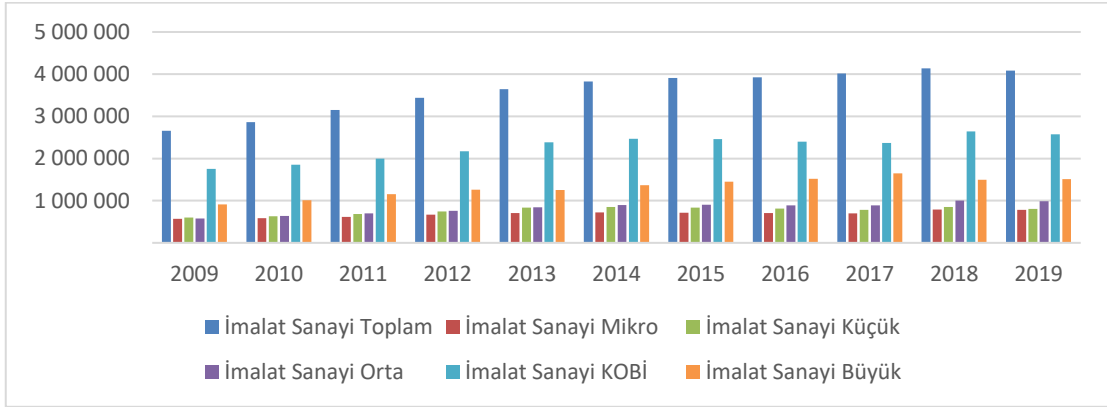
Şekil 2. 13. Üretim Yöntemine Göre GSYH Hesabında Sektörlerin Payları, Cari Fiyatlarla, 2018, 2019
Kaynak: TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Annual-Gross-Domestic-Product-2019-33671> (Grafikte 2018 yılı kırmızı, 2019 yılı mavi ile gösterilmektedir).

2018-2019 yıllarına ait yukarıdaki Şekil 2.13 incelendiğinde her iki yılda da en yüksek payın imalat sanayisinde olduğu görülmektedir. Bu yıllarda imalat sanayisini sırasıyla; toptan ve perakende ticaret ile ulaştırma ve depolama hizmetleri ile gayrimenkul faaliyetleri takip etmektedir. 2018-2019 yıllarında GSYH hesabında payları en düşük olan sektörler ise hanehalklarının işveren olarak yaptığı hizmetler, su temin hizmetleri ile diğer hizmet faaliyetleridir.

2.3.2. İmalat sanayi çalışan sayısı

2020 yılı verilerine göre, Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımında hizmet sektörü toplam istihdamın %37,9’unu oluştururken sanayi sektörü istihdamı da toplam istihdamın 28,9’unu oluşturmaktadır (TÜİK, 2021). Sanayi sektörü içinde en büyük paya

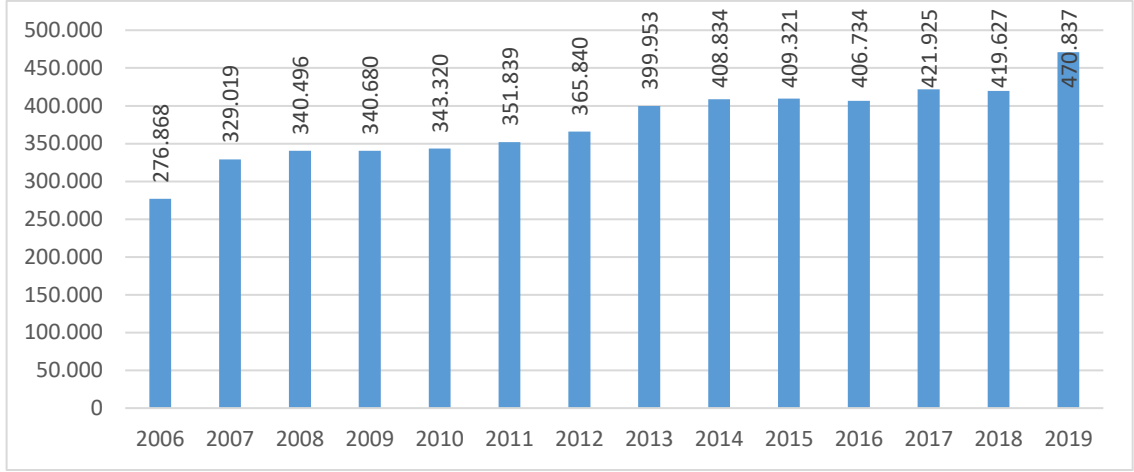
sahip olan imalat sanayi çalışan sayıları Şekil 2.14’te gösterilmiştir. İmalat sanayi toplamı 2009-2019 yıllarında artış göstermiştir. Buna rağmen 2019 yılında imalat sanayi çalışan sayısı 2009 yılındaki çalışan sayısının 2 katına bile ulaşmamıştır; bu nedenle de artış hızının çok yavaş olduğu söylenebilir. Ayrıca Şekil 2.14’te toplam imalat sanayi çalışan sayısının yanında büyüklüklerine göre imalat sanayi çalışan sayıları da görülmektedir. Buna göre en fazla çalışan sayısının imalat sanayi küçük ve orta büyüklükteki işletme (KOBİ) sektöründe bulunduğu görülmektedir.

Şekil 2. 14. 2009-2019 İmalat Sanayi Çalışan Sayısı
Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.3.3. İmalat sanayi girişim sayısı

2006-2019 yıllarında imalat sanayi girişim sayısı verileri Şekil 2.15’teki gibidir. 2006-2019 yıllarında imalat sanayi çalışan sayısında olduğu gibi aynı yıl aralığında imalat sanayi girişim sayısı da artış göstermiştir. 2006 yılında 276,868 adet olan girişim sayısı 2019 yılında 1,7 kat artış göstererek 470,837 adete ulaşmıştır.

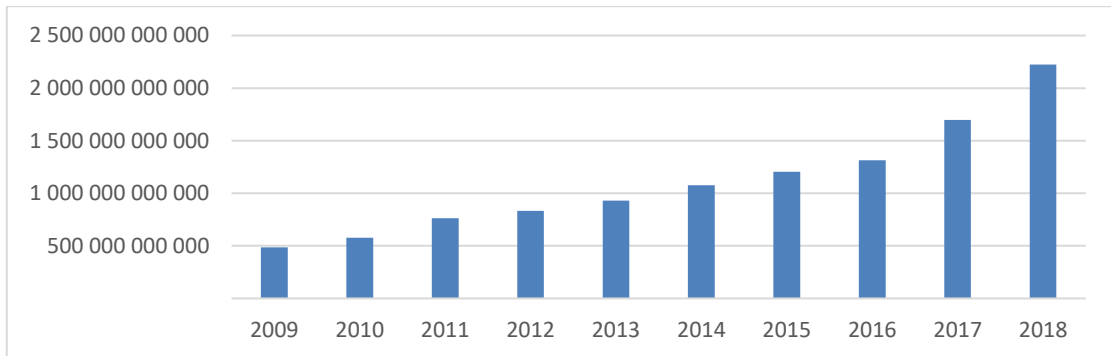

Şekil 2. 15. 2006-2019 İmalat Sanayi Girişim Sayısı (Adet)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.3.4. İmalat sanayi ciro

İmalat sanayi gelişimini anlamak için incelenen değişkenlerden biri de cirodur. 2009 -2018 yıllarındaki değişimi gösteren şekil 2.16'da imalat sanayi cirosunun pozitif eğimli olduğu görülmektedir. Ciro değerleri yıllar itibarı ile değerlendirildiğinde 2009-2018 döneminde en düşük ciro değeri 486 milyar ile 2009 yılında gerçekleşirken en yüksek ciro değeri de 2 trilyon 223 milyar ile 2018 yılında gerçekleşmiştir. Bu dönemde cironun artış oranı da oldukça yüksektir. İmalat sanayi 2018 cirosu, imalat sanayi 2009 cirosundan 4,5 kat daha fazladır. Bu artışın nedenlerini incelemek için imalat sanayi üretim ve katma değerlerinin de bilinmesinde fayda vardır.

Şekil 2. 16. 2009-2019 İmalat Sanayi Ciro Değeri (TL)

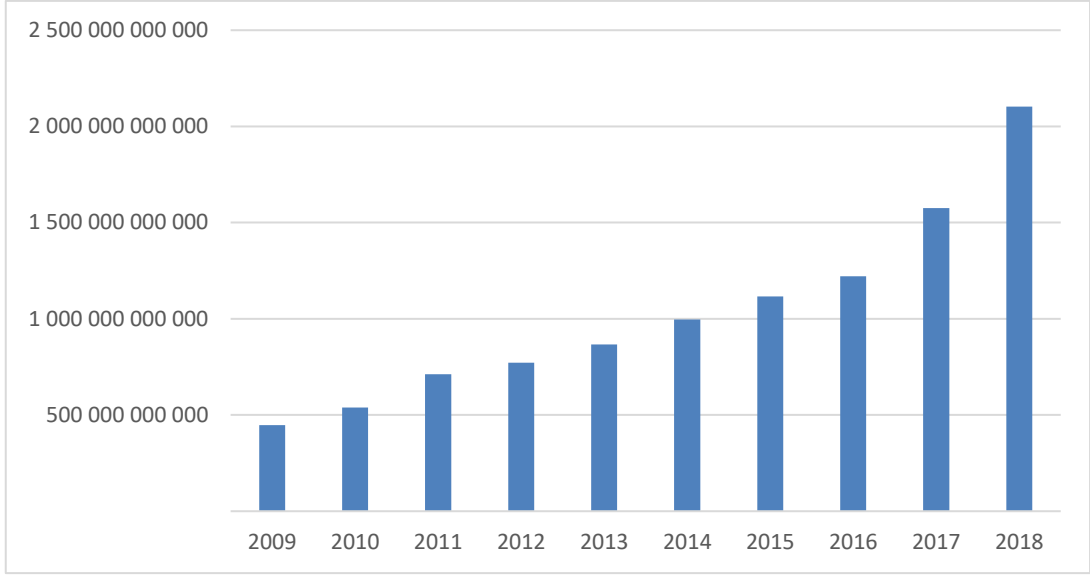
Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.3.4. İmalat sanayi üretim ve katma değer

Katma değer kavramı, mikro ve makroekonomik açıdan tanımlanmaktadır. Üretimdeki girdi ve çıktı arasındaki fark mikroekonomideki katma değer kavramını açıklarken üretim faaliyetine bağlı olarak ortaya çıkan gelir toplamı da makroekonomi açısından katma değer kavramını vermektedir.

Türkiye imalat sanayi katma değer üretiminde 2016 yılı itibarı ile dünyanın en büyük 20 ekonomisi arasındadır. Toplam katma değer üretiminde 16. sırada olan Türkiye, kişi başına düşen imalat sanayi katma değerinde 46. sıradadır. Türkiye’de mevcut durum değerlendirildiğinde; imalat sanayisinde verimliliğin geliştirilebileceği, sınaî ve teknolojik açıdan bilgi ve kapasite birikimi gerektiren temel üretim alt yapısının mevcut olduğu bilinmektedir (On Birinci Kalkınma Planı, 2019-2023, s. XV).

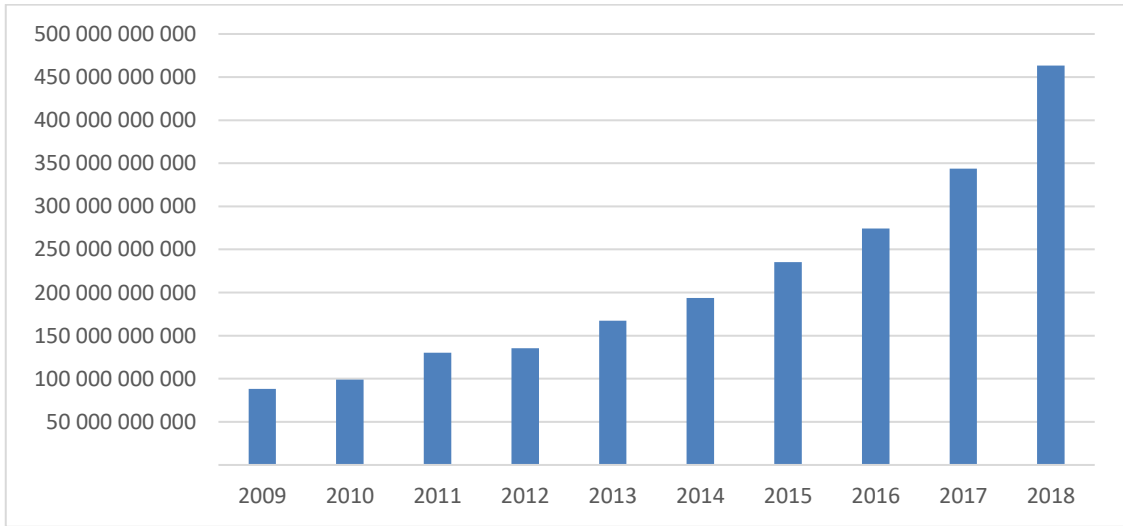
Bu kapsamda 2009-2018 dönemine denk gelen imalat sanayi üretim verileri ve katma değer verileri Şekil 2.17’de gösterilmektedir. Şekil 2.17’ye göre; yıllar içinde sürekli artış gösteren imalat sanayi üretim değeri en yüksek artışı, 2017 yılından 2018 yılına geçişte göstermiştir. 2017 yılında üretim değeri 1 trilyon 574 milyar TL iken 2018’de 2 trilyon 103 milyar TL’ye ulaşmıştır. 2009 yılı ve 2018 yılı üretim değerleri incelendiğinde 2009 yılında 447 milyar TL olan üretim değeri 2018 yılında 2 trilyon 103 milyar TL’ye yükselmiştir. Bu da imalat sanayi üretiminin 10 yıllık süre içinde yaklaşık 5 kat arttığını göstermektedir. TÜİK 2020 verilerine göre, “2020 yılında üretim değeri imalatta 2,839 Milyar TL, ticarete 713 milyar TL, inşaatta 584 milyar TL, ulaştırma ve depolamada 463 milyar TL ve elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımında 427 milyar TL olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021)”.

Şekil 2. 17. 2009-2019 İmalat Sanayi Üretim Değerleri (TL)

Kaynak: TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İmalat sanayisinde katma değer verileri TÜİK yıllık sanayi ve hizmet istatistiklerinden elde edilmiştir. Şekil 2.18 2009-2018 imalat sanayi faktör maliyetleriyle katma değer verilerini göstermektedir.

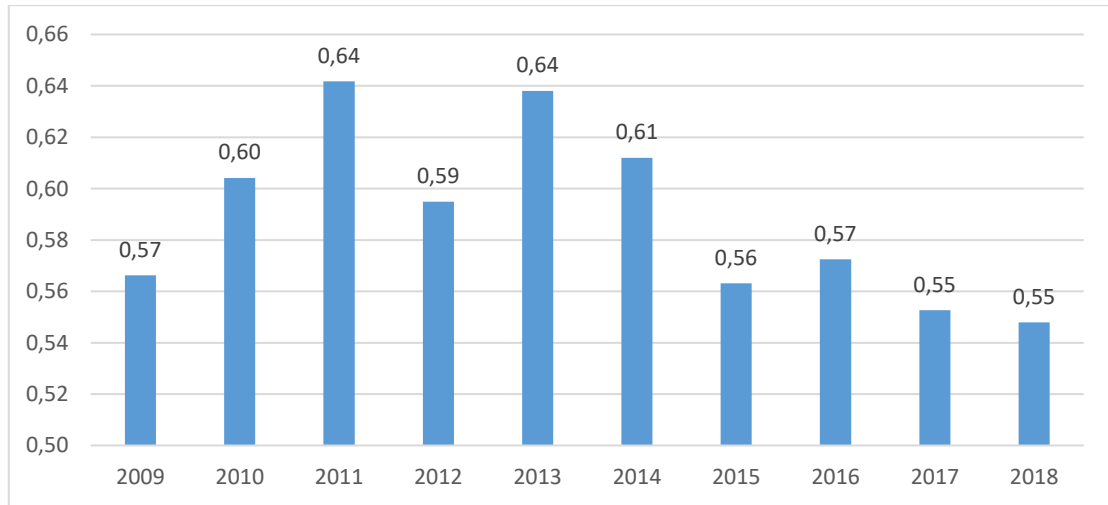
Şekil 2. 18. 2009-2018 İmalat Sanayi Faktör Maliyetleriyle Katma Değer (TL)

Kaynak: TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri kullanılarak düzenlenmiştir.

Hem üretim hem de katma değer verileri incelendiğinde incelenen yıllar itibarı ile her iki veride de artış trendi gözlemlenmiştir. 2009 yılında ortalama 88 milyar TL olarak gerçekleşen faktör maliyetiyle katma değer 2014 yılında 193 milyar TL'ye yükselirken

2018 yılında 463 milyar TL'ye ulaşmıştır. 2009-2018 dönemi değerlendirildiğinde imalat sanayi katma değerinin 10 yılda 5,2 kat artış gösterdiği görülmektedir.

Literatürdeki katma değer artırılması ile yapılan yakın dönem çalışmalarında, bilgi ve iletişim teknolojilerinin önemi vurgulanmıştır. Güney ve Kılıçaslan'a (2018) göre, hizmet sektörü ve imalat sanayisinde bilgi-iletişim teknolojilerinin geliştirilmesinin olumlu etkileri; üretim ve hizmet birimleri arasındaki entegrasyonun artırılması ile maliyetlerin düşürülmesidir. Ayrıca hem hizmet sektöründe hem de imalat sanayisinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının artması ve otomasyon sistemi, işgücü verimliliği ile katma değeri yükseltmiştir (Güney ve Kılıçaslan, 2018, s. 63). Ancak bu artıştaki etmenler sadece bunlar değildir. Artışın diğer nedenlerini incelemek için NACE 2 düzeyinde alt sektörlerin katma değerini yıllar itibarı ile incelemek gerekmektedir. İlerleyen bölümlerde NACE 2 düzeyinde alt sektör verileri detaylı incelenerek gerekli bağlantılar kurulacaktır. Şekil 2.19 ise 2009-2018 katma değer gayri safi yurt içi hâsıla içindeki payını göstermektedir.

Şekil 2. 19. 2009-2018 Katma Değer/GSYH (%)

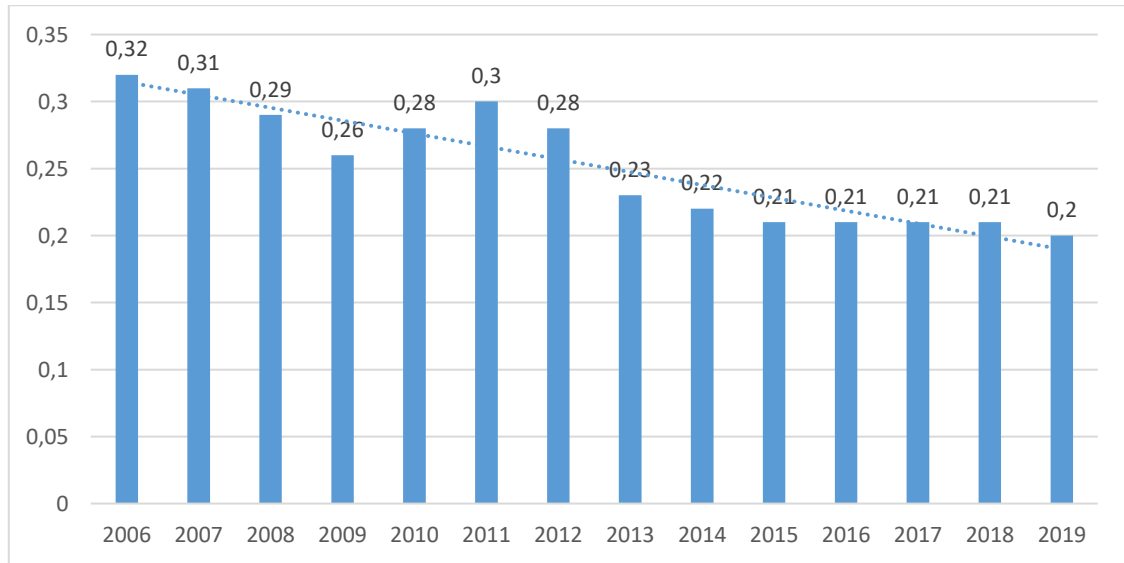
Kaynak: TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri ve Dünya Bankası verileri kullanılarak düzenlenmiştir.

İmalat sanayisinde yapısal değişimin gelişimini gösteren ölçütlerden biri katma değer zaman içindeki değişimi ve sektörel dağılımıdır. Sektör bazında katma değer verileri hesaplanırken üretim değerinden hammadde değerleri ile ara malı alışları çıkarılır. Buna bağlı olarak bir ekonomide gayrisafi yurt içi hâsıla içinde artış gösteren imalat sanayi katma değeri pozitif bir değer artışı olarak yorumlanır (Aytemiz, 2005, s. 44). 2009-2018 yıllarında katma değer GSYH içindeki payı incelendiğinde en yüksek

payın 2011 ve 2013 yıllarında %64 olarak gerçekleştiği görülür. 2009 yılında %57 olan katma değer GSYH içindeki payı 2018 yılında %55'lik bir oranla 2009 yılı ortalamasının bile altında gerçekleşmiştir. 2009-2018 yıllarında katma değer GSYH içindeki ortalama payı %59 olarak hesaplanmıştır.

2.3.5. İmalat sanayi sabit sermaye yatırımları

Sabit sermaye yatırımları, makine ve bina gibi sabit değerlere dayanan dayanıklı malların üretimi için gerekli harcamaları kapsar. Amaç, bu malların üretimi için gerekli olan mal ve hizmet miktarının artırılması ile ileri dönem tüketim ve ihracatının artırılmasıdır. Sabit sermaye yatırımlarıyla reel sermaye düzenlenir, korunur ve artırılır (Yılmaz ve Tezcan, 2007, s. 5). Sabit sermaye bir ülkede; enerji, tarım, konut, imalat ve diğer sektörler üzerinden yatırımlara dönüşür. Farklı sektörlerden yatırımlara dönüşen sabit sermaye, millî gelir düzeyini de artırarak kalkınmanın itici gücünü oluşturur (Teyyare, 2018, s. 117). Kamu sabit sermaye yatırımları ile özel sektör sabit sermaye yatırımlarının toplanması sonucu toplam sabit sermaye yatırımlarına ulaşılır. Sektörler bazında sabit sermaye yatırımlarının incelendiği Şekil 2.20'de toplam özel sektör sabit sermaye yatırımları içinde, özel sektör imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının payı yıllar içinde azalan bir eğilim göstermektedir. En yüksek pay %32 ile 2006 yılında gözlemlenirken en düşük pay da %20 ile 2019 yılında gözlemlenmiştir.

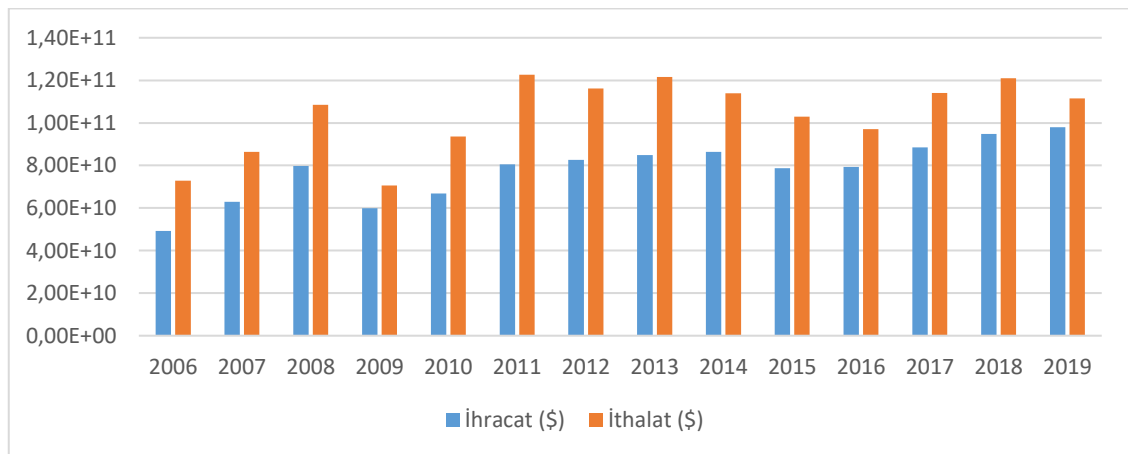
Şekil 2. 20. 2006-2019 Özel Sektör İmalat Sanayi Sabit Sermaye Yatırımları/Özel Sektör Toplam Sabit Sermaye Yatırımları (%)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.3.6. İmalat sanayi dış ticaret

Günümüzde gelişmekte olan ülkeler, gelişimlerini imalat sanayi sektöründe devam ettirmektedir. Ancak gelişmiş ülkelerde tarım ekonomisinin yerini sanayi almıştır ve bu ülkeler sanayi devrimine ayak uydurarak sanayi alanında üretici ve ihracatçı durumuna geçmişlerdir. Gelişmekte olan ülke statüsündeki Türkiye’de mevcut durum analiz edildiğinde imalat sanayisinin GSYH içindeki payı önem kazanmaktadır. Daha önceki grafiklerde imalat sanayisinin GSYH içindeki payı incelendiğinde en küçük değer % 15,1 ile 2010 yılında gerçekleştiği, en yüksek değer ise % 19 ile 2018 ve 2019 yıllarında gerçekleştiğinden bahsedilmiştir. Bu nedenle GSYH içindeki en büyük paya sahip olan imalat sanayisinin dış ticaret verileri de büyük önem taşımaktadır.

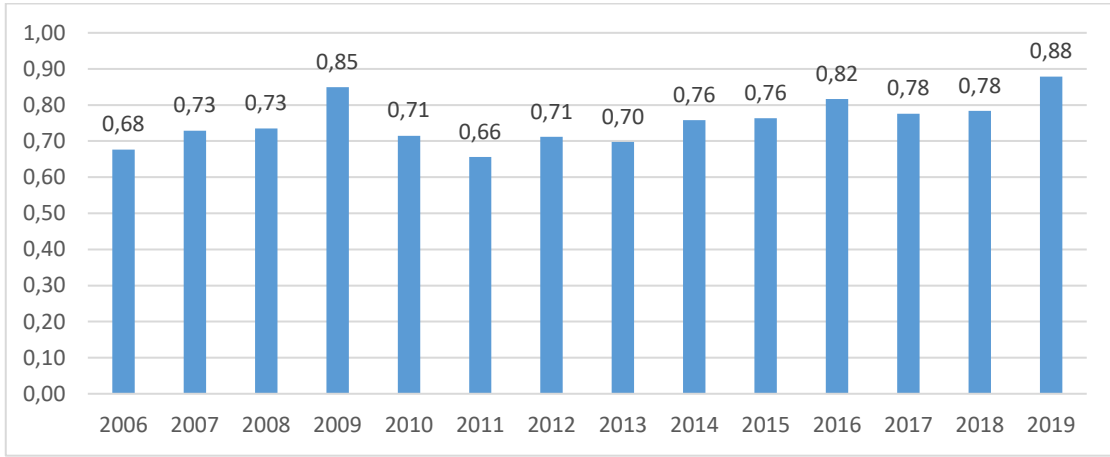
Türkiye ekonomisinde 1989-2003 yılları imalat sanayi dış ticaret verileri incelendiğinde 1990 yılında imalat sanayi ihracat değerinin 10,5 milyar dolar olduğu, 2000 yılında ise bu değer 25,5 milyar dolara çıktığı bilinmektedir. Genel değerlendirmeye 1990 yılından 2000 yılına kadar ortalama % 150 oranında bir artış yaşanmıştır. İmalat sanayi sektöründe 1980-2000 yıllarında ihracat oranlarının yüksek olmasının nedeni; Türkiye’nin 1980’lerden itibaren uyguladığı dışa açılma politikasıyla birlikte benimsediği ihracata dayalı ve sanayi sektörünü destekleyen politikalarıdır. İhracatın ithalatı karşılama oranları 2000, 2001 ve 2002 yıllarında incelendiğinde sırasıyla %58, %88 ve %81’lik değerlere ulaşılmaktadır (Yaman Songur, 2019, s. 62).

Şekil 2. 21. 2006-2019 İmalat Sanayi Dış Ticaret (\$)

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2006-2019 dönemi imalat sanayi dış ticaret verilerinin yer aldığı Şekil 2.21’de 2006 yılında imalat sanayi ihracatının 5 milyar dolara yaklaştığı görülmektedir. 2010 yılında bu değer 7 milyar dolara çıkmıştır. 2014 yılında ise 8,6 milyar dolara yükselmiş ancak 2015 yılına gelindiğinde 7,8 milyar dolara düşmüştür. Küreselleşme sürecinde yaşanan daralmayla birlikte çevre ülkelerde ortaya çıkan siyasi ve ekonomik belirsizlik ile dalgalı döviz kurları, bu düşüşün sebepleri olarak açıklanabilir (Yaman Songur, 2019, s. 65). İmalat sanayi ihracatı 2016 yılından itibaren toparlanma sürecine girmiş ve 2019 yılında 9,8 milyar dolarlık yakın bir değerde gerçekleşmiştir. 2006 - 2019 döneminde imalat sanayi ihracat değerleri incelendiğinde imalat sanayi ihracat değerlerinin tüm yıllarda imalat sanayi ithalat değerlerinin altında kaldığı görülmektedir. Şekil 2.22 2006-2019 yıllarında imalat sanayi ihracatın ithalatı karşılama oranlarını göstermektedir.

Şekil 2. 22. 2006-2019 İmalat Sanayi İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2006-2019 dönemi imalat sanayi ihracatın ithalatı karşılama oranına bakıldığında ise; 2006 yılında bu oranın %68 olduğu, 2009 yılında %85'lere ulaştığı, 2011 yılında yeniden gerileyerek %66'lara düştüğü görülmektedir. 2016 yılında yeniden %82'ye ulaşan imalat sanayi ihracatının ithalatı karşılama oranı 2019 yılında %88 olarak hesaplanmıştır. Bu oranın azalması dış ticaret dengesinin bozulmasına ve dış ticaret dengesinin negatif değerler olarak dış ticaret açıklarının oluşmasına yol açar. Toplam ihracat içinde imalat sanayi ihracatının payı incelendiğinde 1980 yılında %36,59 olan oran, 2007 yılı verilerine göre, %94,23 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu durum 1980-2007 döneminde 55 puanlık bir artışı işaret etmektedir. Toplam ihracat değeri içinde sanayi ihracatının payı 1980 yılında %59,11 olarak hesaplanırken 2007 yılında yükselme

göstererek %78,76 olarak hesaplanmıştır. İncelenen dönemde Türkiye’de imalat sanayi dış ticaretinin olumlu bir gelişme gösterdiği söylenebilir (Polat, 2011, s. 32).

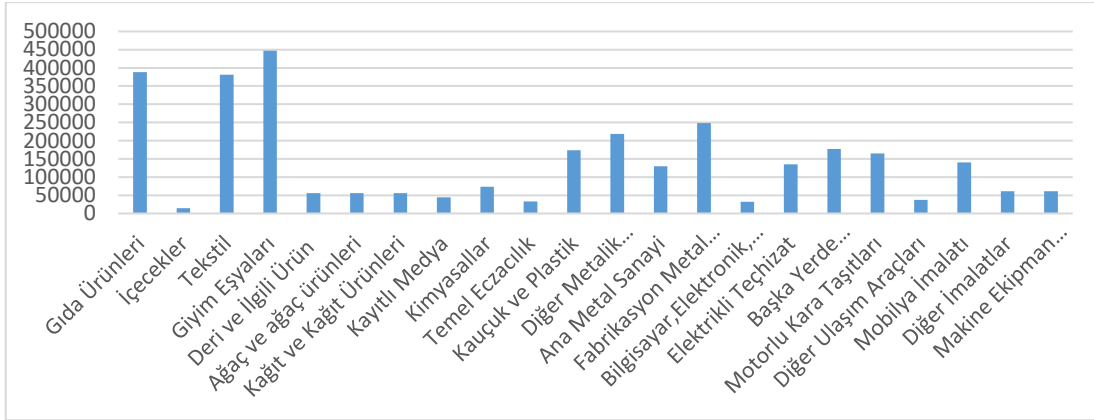
İhracat kâr marjı endeksi açısından değerlendirildiğinde bu endeksteeki yükselme, ihracatın yurt içi satışlara göre, daha kârlı olduğunu göstermektedir. Tam tersi durumda bu değerdeki bir düşüş ise iç piyasaya satışların kârlı olduğuna işaret eder. Bu açıdan bakıldığında 1997-2015 döneminde, 2010=100 bazlı ihracat kâr marjı endeksi dalgalanma göstermiş ve bu dönemde ortalama endeks değeri 99,7 olarak hesaplanmıştır. 1997-2000 yıllarında ortalama 80,5 olan kâr marjı endeksi, yurt içine yapılan satışların daha avantajlı bir hâl aldığı anlamına gelmektedir. 2001 krizi ile birlikte döviz kurlarında hızlı bir yükselme meydana gelmiştir. Bu dönemde ihracat kâr marjı endeksi 105,3 değerlerine ulaşmıştır. 2002-2015 döneminde ise zamanla dalgalanmalar yaşanmış ancak ortalama olarak 104,8 kâr marjı endeksi kaydedilmiştir. Bu değerlere bakarak 2001 krizi sonrasında ihracatın iç piyasaya satışa göre, daha avantajlı olduğunu söylemek mümkündür (Yükseler, 2016, s. 9).

2.4. Türkiye İmalat Sanayi Alt Sektörler Yapısal Değerlendirme

İmalat sanayi alt sektörler bazında incelendiğinde 2000’li yılların başında Türkiye’de yatırım, üretim ve ihracatta ön planda olan sektörler; tekstil, gıda, kara taşıtları, ana metal sektörleridir. Bu sektörlerden kara taşıtları orta-yüksek teknoloji grubunda yer alırken diğer belirtilen sektörler düşük ya da orta teknoloji grubunda yer almaktadır (Küçükkiremitçi, 2014, s. 12). Buradan yola çıkarak bu bölümde T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığında elde edilen veriler yardımıyla 2006-2019 yıllarında imalat sanayi alt sektörlerine ilişkin sayısal değerler ve tablolar NACE 2 düzeyinde incelenmektedir.

2.4.1. Nace 2 düzeyinde ortalama çalışan sayısı

Şekil 2.23’te 2006-2019 yılları imalat sanayi ortalama çalışan sayısı alt sektörlerde incelendiğinde bilgisayar, elektronik, diğer ulaşım araçları, temel eczacılık ve içecek sektöründeki çalışan sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Alt sektör bazında en yüksek çalışan sayısına sahip üç sektör ise sırasıyla giyim eşyaları imalatı, gıda ürünleri imalatı ve tekstil ürünleri imalatıdır.

Şekil 2. 23. 2006-2019 İmalat Sanayi Alt Sektörler Ortalama Çalışan Sayısı
Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.4.2. Nace 2 düzeyinde faktör maliyetleriyle katma değer

İmalat sanayi üretim değerleri kadar katma değer verileri de alt sektörlerin değerlendirilmesinde önemli bir yer tutar. Tablo 2.6'da 2009-2018 yıllarında NACE 2 düzeyinde katma değer verileri yer almaktadır.

Tablo 2. 6. NACE 2 Düzeyinde Faktör Maliyetleriyle Katma Değer (TL)

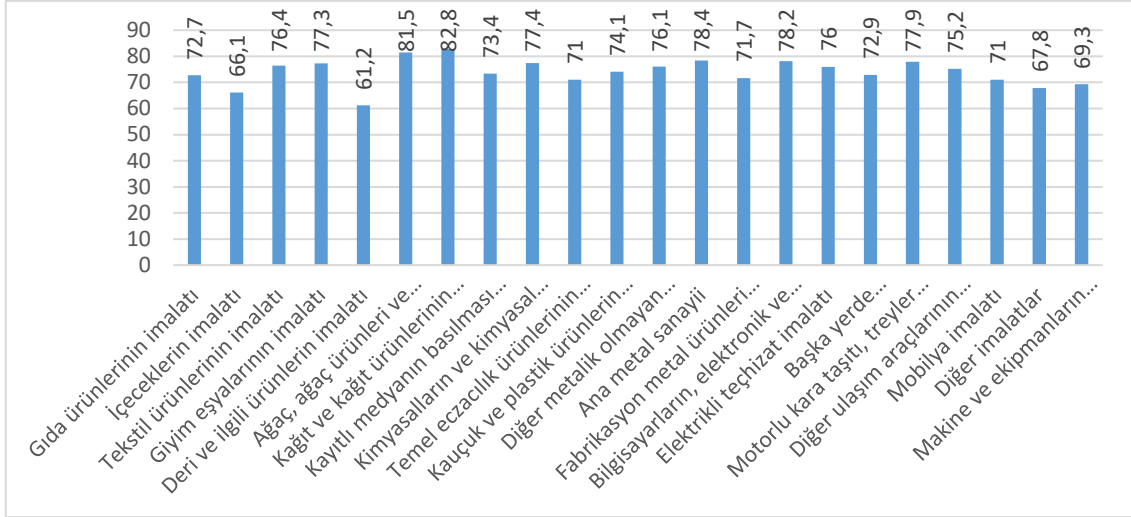
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Gıda Ürünleri	11.265.684	11.621.084	14.077.742	15.808.492	18.725.034	22.069.910	26.342.430	31.545.845	36.553.940	44.864.143
İçecekler	1.270.914	1.423.388	1.444.049	1.512.459	1.549.248	1.839.504	2.061.524	2.242.308	2.646.840	3.100.662
Tekstil	7.954.068	9.055.779	12.140.245	12.649.530	16.740.640	19.275.362	23.032.682	26.346.579	32.859.659	44.723.669
Giyim Eşyaları	5.585.339	6.289.759	8.391.076	9.096.972	11.337.855	13.216.641	15.319.971	17.491.302	20.662.149	27.410.097
Deri ve İlgili Ürün	805.194	962.361	1.240.316	1.414.869	1.696.483	1.885.742	2.117.298	2.504.463	2.931.165	3.362.263
Ağaç ve Ağaç Ürünleri	1.323.627	1.602.845	2.008.810	2.577.090	2.693.277	3.216.293	3.575.140	4.190.009	4.793.774	6.338.887
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	2.002.571	2.192.144	2.932.240	3.247.690	3.786.230	4.863.794	5.763.785	6.227.217	8.755.880	13.419.680
Kayıtlı Medya	1.227.583	1.312.750	1.507.897	1.674.334	1.942.633	2.082.641	2.312.049	2.393.742	2.724.061	3.229.368
Kimyasallar	4.305.254	5.211.750	7.154.577	7.171.441	8.676.222	9.971.109	12.307.269	14.205.337	19.377.881	28.386.232
Temel Eczacılık	2.699.626	3.030.216	2.518.934	2.850.692	2.868.358	3.479.350	4.594.921	5.679.233	6.691.672	8.664.620
Kauçuk ve Plastik	5.157.129	5.460.191	7.448.936	8.075.903	9.771.601	11.229.798	13.776.166	16.452.085	20.540.305	26.731.375
Diğer Metalik Olmayan Mineraller	6.894.455	8.076.648	9.742.951	10.303.551	13.267.070	15.450.873	18.144.646	20.098.732	22.363.239	27.093.617
Ana Metal Sanayi	4.979.847	7.584.815	12.208.130	9.142.055	13.454.910	15.139.016	17.864.578	22.198.769	32.810.109	48.360.033
Fabrikasyon Metal Ürünler	5.690.822	6.398.675	8.621.557	9.850.651	12.142.195	14.386.800	17.361.222	20.285.715	24.792.279	32.267.169
Bilgisayar, Elektronik, Optik	1.653.795	1.605.824	2.091.796	2.303.737	2.845.152	3.385.112	4.459.399	5.267.657	6.318.333	11.449.427

Kaynak: TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikler

Tablo verilerine göre, imalat sanayi alt sektör katma değerleri bazı alt sektörlerdeki küçük azalışlar haricinde sürekli artış göstermiştir. Ana metal sanayi katma değeri 2011 yılında 12 milyon TL'den 2012 yılında 9 milyon TL'ye düşmüştür. Bilgisayar, elektrik ve optik ürünleri imalatı katma değeri de 2009 yılından 2010 yılına geçişte bir miktar düşüş göstermiştir. Elektrikli teçhizat üretimi ve diğer ulaşım araçlarının katma değeri de 2011 yılından 2012 yılına geçişte bir miktar düşüş göstermiştir. 2009 yılı imalat sanayi alt sektör katma değerleri incelendiğinde gıda ürünleri imalatı, tekstil ürünleri imalatı ve diğer metalik olmayan madenlerin imalatının ilk üçü oluşturduğu görülmektedir. 2013 yılında ise; ilk üçü sırasıyla gıda ürünleri imalatı, tekstil ürünleri imalatı ve ana metal ürünleri imalatı oluşturmaktadır. 2014 ve 2015 yıllarında ilk üç sıralama: gıda ürünleri imalatı, tekstil imalatı ve diğer metalik olmayan ürünlerin imalatı şeklindedir. 2016 ve 2017 yıllarında ilk iki sektör yerini korurken üçüncü sektördeki diğer metalik olmayan ürünlerin imalatı yerini ana metal ürünleri imalatına bırakmıştır. 2018 yılında ise 2009 yılından beri ilk sırada olan gıda imalatı yerini ana metal ürünleri imalatına bırakmış; gıda imalatı ve tekstil ürünleri imalatı da ikinci ve üçüncü sırayı almıştır. 2009-2012 yıllarında en düşük katma değer deri ürünleri imalatında iken 2013-2019 yıllarında en düşük katma değer içecek imalatında gerçekleşmiştir.

2.4.3. Nace 2 düzeyinde kapasite kullanım oranları

Sanayi üretiminin gidişatı hakkında bilgi veren imalat sanayi kapasite kullanım oranı TCMB tarafından "İktisadi Yönelim Anketi" çerçevesinde hazırlanır ve bu oranla imalat sanayisinde faaliyet gösteren işyerlerinin kapasite kullanımlarının izlenmesi amaçlanır. Kapasite kullanım oranları (KKO) 2007 yılından itibaren iktisadi yönelim anketine dâhil edildiğinden verilere bu yıldan itibaren ulaşılmaktadır. NACE Rev.2 sektör sınıflaması ikili faaliyet düzeyine göre, 10-33 kodlu imalat sanayi alt sektörlerini kapsamaktadır. "İkili faaliyet düzeyine göre, 19 kodlu kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı alt sektörünün kapasite kullanım oranı verileri ise istatistikî gizlilik ilkesi gereğince yayımlanmamaktadır (TCMB İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı, 2019)". Şekil 2.24 2007-2020 NACE 2 düzeyinde ortalama kapasite kullanım oranlarını göstermektedir.

Şekil 2. 24. 2007-2020 NACE 2 Düzeyinde Ortalama Kapasite Kullanım Oranları (%)
Kaynak: TCMB EVDS verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

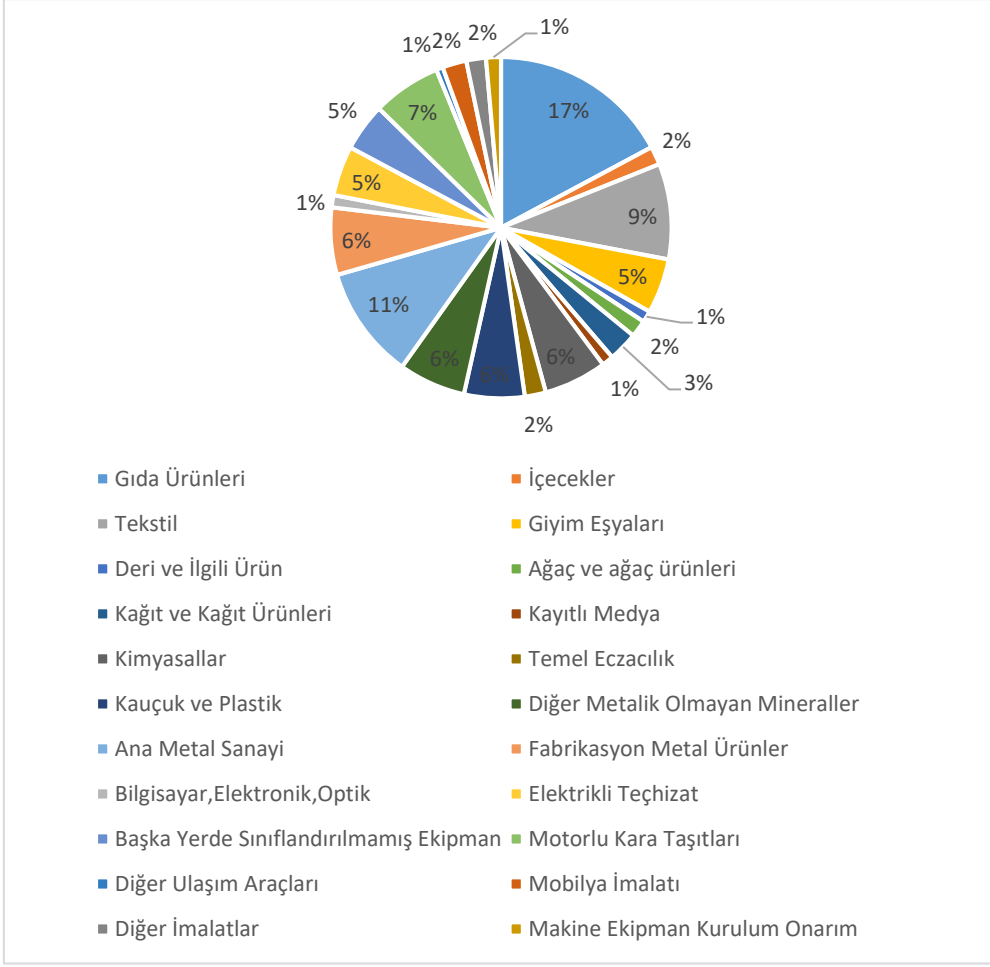
İmalat sanayisinde kapasite kullanım oranlarının yükselmesi, sanayi üretimindeki artışı gösterirken düşmesi de sanayi üretimindeki azalışı gösterir. 2007-2020 ortalamasına bakıldığında imalat sanayi kapasite kullanım oranına göre, imalat sanayi üretiminin en yüksek olduğu ilk üç alt sektör sırasıyla % 82,8 ile kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı, % 81,5 ile ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı ve % 78,4 ile ana metal sanayi ürünleri imalatıdır. 2007-2020 dönemi ortalama kapasite kullanım oranına göre, imalat sanayi üretiminin en düşük olduğu sektörler % 61,2 ile deri ve ilgili ürünlerin imalatı, % 66,1 ile içeceklerin imalatı ve % 67,8 ile diğer ürünlerin imalatıdır.

2.4.4. Nace 2 düzeyinde yurt içi satışlar yurt dışı satışlar ve net satışlar

Türkiye’de alt sektör bazında yapılan çalışmalar çok kısıtlı olup yapılan çalışmalarda genellikle girdi-çıktı analizine başvurulmuştur. Ancak girdi-çıktı tabloları her yıl güncellenmemiş ve en son girdi çıktı tablosu 2012 yılında yayımlanmıştır. Bu nedenle bu bölümdeki imalat sanayi alt sektör verileri yakın dönem analizi açısından önem arz etmektedir.

Yurt içi satışlar hesabı bir gelir hesabıdır ve bu hesapta yurt içinde yaşayan kişilere satılan mal ve hizmetlerin toplam parasal değeri izlenir. Literatürde, imalat sanayisinde yer alan firmaların ihracat değerleri ile yurt içi satışlar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar TCMB sektör bilançoları yardımıyla ve dinamik panel veri analizi yardımıyla yapılmaktadır (Gül, 2018). Şekil 2.25’de 2006-2019 yıllarında imalat sanayi

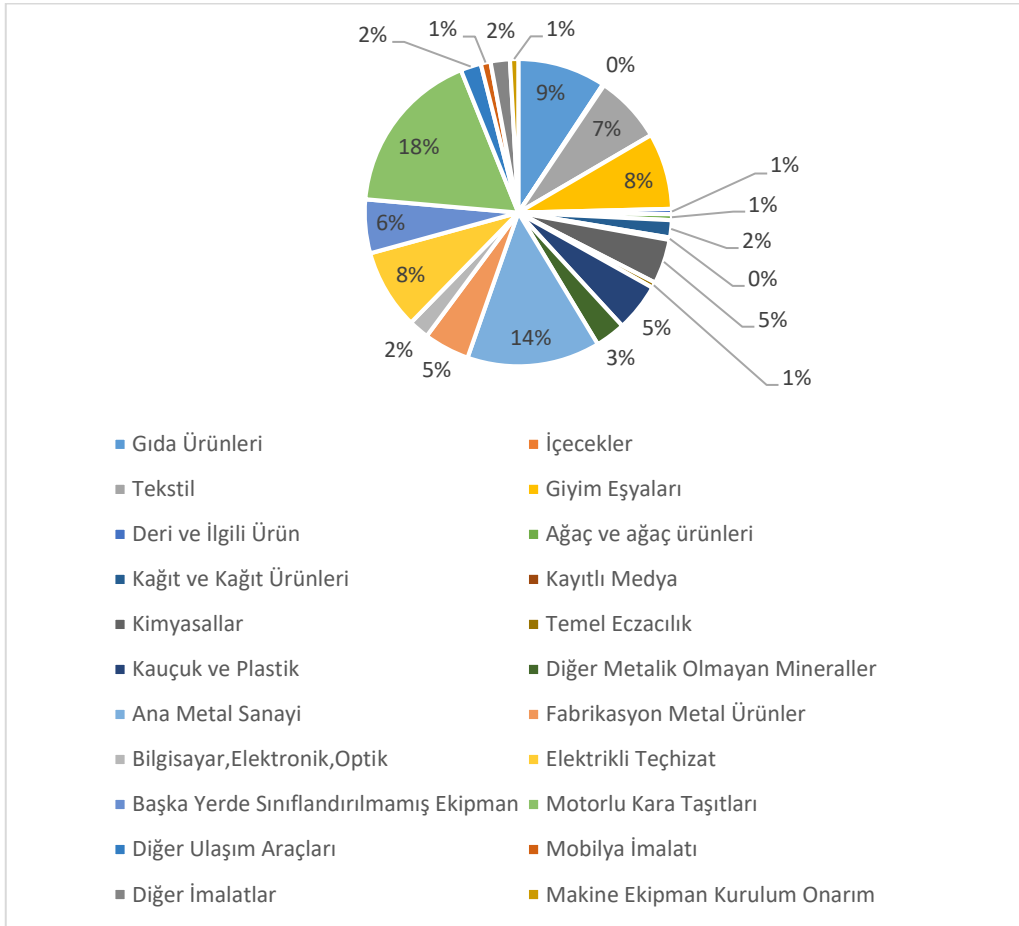
alt sektörlerine ait ortalama yurt içi satışlar toplulaştırılarak gösterilmiştir. En yüksek ortalama yurt içi satış 133 milyar TL'lik satış değeriyle %17'lik dilime denk gelen gıda ürünleri imalatı, 83 milyar TL'lik satış değeriyle %11'lik dilime denk gelen ana metal sanayi ve 70 milyar TL'lik satış değeriyle %9'luk dilime denk gelen tekstil ürünleri imalatında gerçekleşmiştir. En düşük ortalama yurt içi satışlar %1'lik dilime denk gelmiştir. Bu %1'lik dilimi 4,8 milyar TL'lik satış değeriyle diğer ulaşım araçları, 8,4 milyar TL'lik satış değeriyle deri ile ilgili ürünler imalatı, 8,5 milyar TL'lik satış değeriyle kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması, 9 milyar TL'lik satış değeriyle bilgisayar, elektronik, optik ve 11 milyar TL'lik satış değeriyle makine ekipman kurulum onarımı alanları oluşturmaktadır.

Şekil 2. 25. 2006-2019 NACE 2 Düzeyinde Ortalama Yurt İçi Satışlar (%)

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yurt dışı satışlar hesabı da yurt içi satışlar hesabı gibi bir gelir hesabıdır. Bu hesapta yurt dışındaki kişilere satılan mal ve hizmetlerin toplam parasal değeri izlenir. 2006-2019 NACE 2 düzeyinde ortalama yurt dışı satış verileri de Şekil 2.26'da gösterilmiştir. İmalat sanayi yurt dışı satışların en yüksek olduğu sektörler 46 milyar TL'lik satış değeriyle %18'lik dilime denk gelen motorlu kara taşıtları, 36 milyar TL'lik satış değeriyle %14'lik dilime denk gelen ana metal sanayi ve 24 milyar TL'lik satış değeriyle %9'luk dilime denk gelen gıda ürünleri sanayisidir. İmalat sanayi yurt dışı satışlarında en düşük değerler 401 milyon TL'lik satış değeriyle içecek imalatı, 667 milyon TL'lik satış değeriyle kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması alanlarında olmuştur ve bu alanlar %1'lik dilimin altında kalmaktadır.

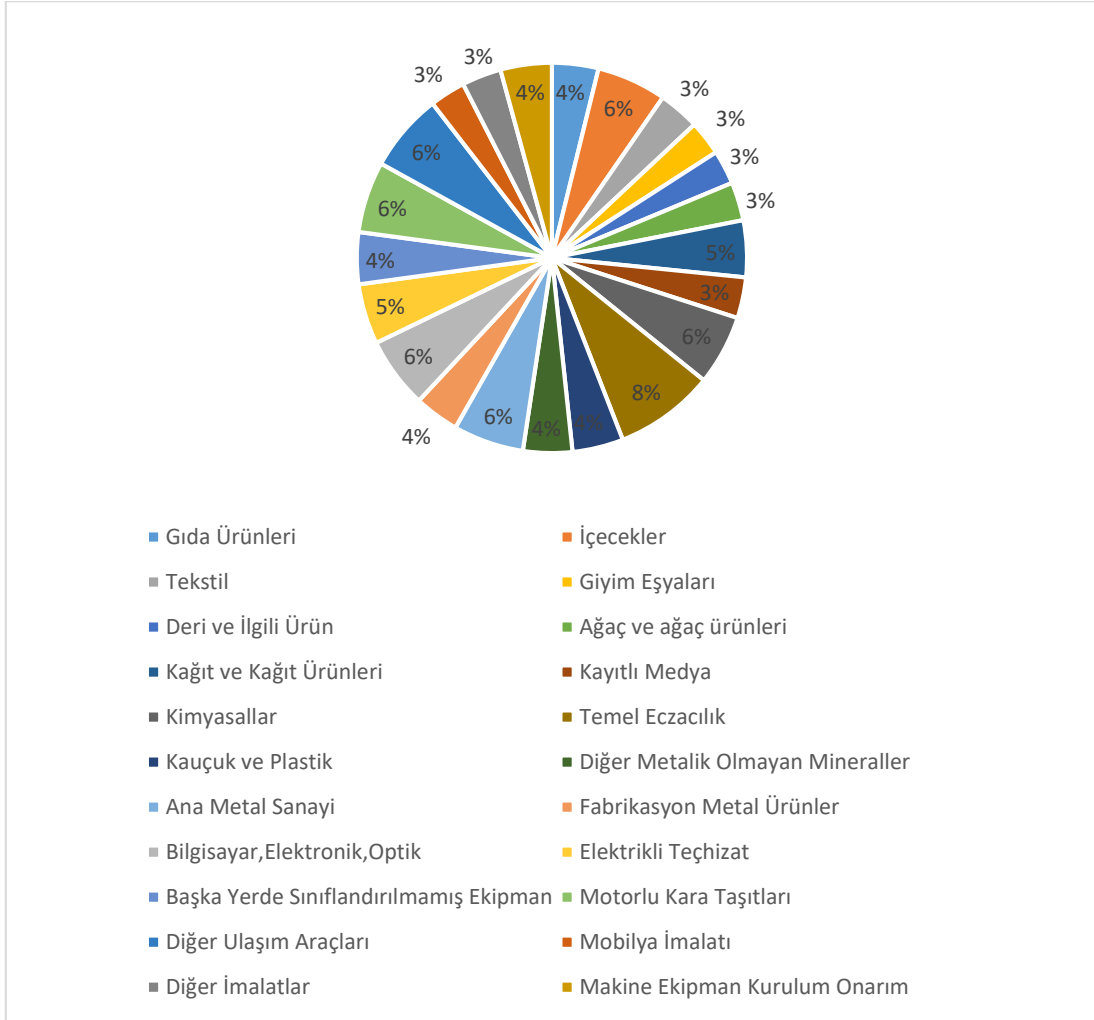

Şekil 2. 26. 2006-2019 NACE 2 Düzeyinde Ortalama Yurt İçi Satışlar (%)
Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2006-2019 yıllarında NACE 2 düzeyinde ortalama net satışlar incelendiğinde en yüksek paya sahip olan üç sektörün net satışlarını 148 milyar TL'lik satış değeriyle %15'lik dilime denk gelen gıda ürünleri, 119,5 milyar TL'lik satış değeriyle %12'lik dilime denk gelen ana metal sanayi ve 94 milyar TL'lik satış değeriyle %10'luk dilime denk gelen motorlu kara taşıtları imalatı oluşturmaktadır. En düşük paya sahip olan sektörlerin net satışlarını ise %1'lik dilime denk gelen 13 milyar TL'lik satış değeriyle temel eczacılık ürünleri imalatı, 10,5 milyar TL'lik satış değeriyle diğer ulaşım araçları imalatı, 9,6 milyar TL'lik satış değeriyle deri ile ilgili ürünleri imalatı, 9 milyar TL'lik satış değeriyle kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması, 8,2 milyar TL'lik satış değeriyle içeceklerin imalatı, 14,3 milyar TL'lik satış değeriyle bilgisayar, elektronik, optik ve 13,2 milyar TL'lik satış değeriyle makine ekipman kurulum onarımı alanları oluşturmaktadır.

2.4.5. Nace 2 düzeyinde ücretler

Alt sektörler incelenirken değerlendirilmesi gereken bir diğer değişken de ücretlerdir. Şekil 2.28'de 2006-2019 döneminde NACE 2 düzeyinde ortalama ücret düzeyleri verilmiştir.

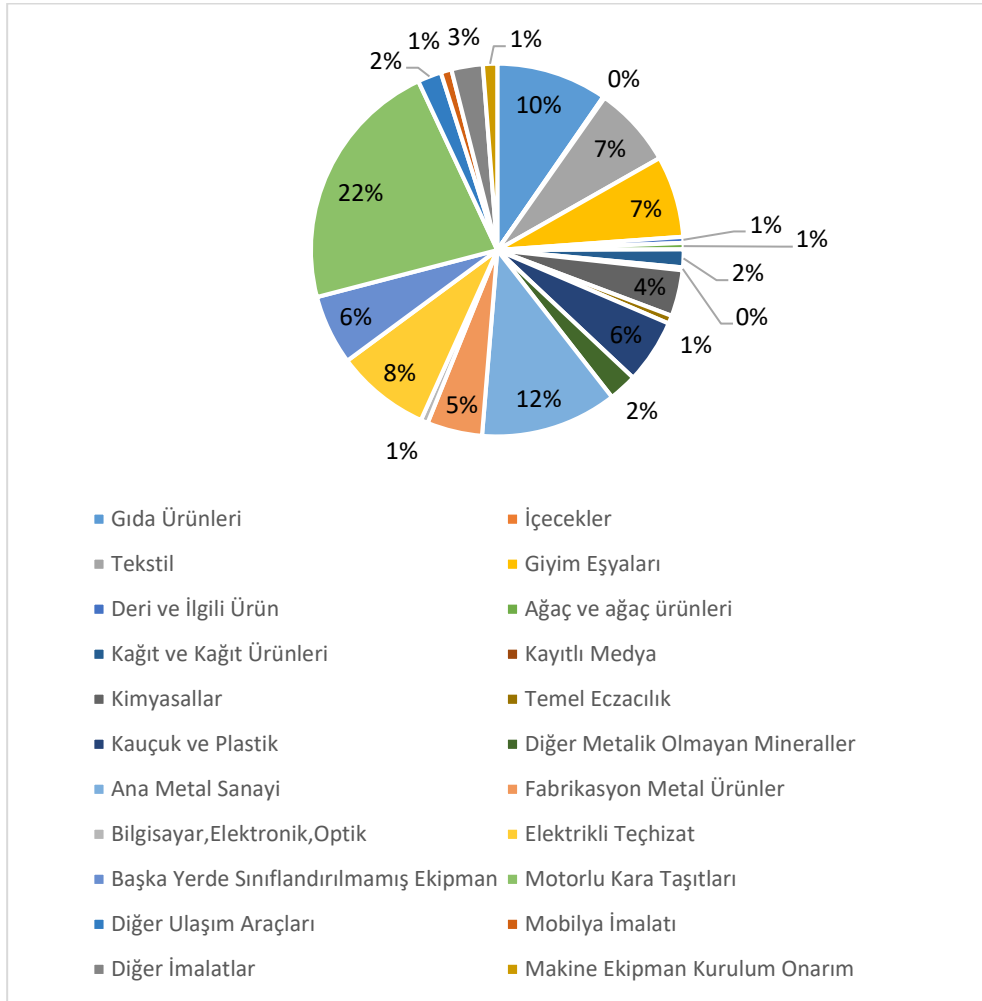

Şekil 2. 28. 2006-2019 NACE 2 Düzeyinde Ortalama Ücretler (%)
Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

NACE 2 düzeyinde ortalama ücretler, 2006-2019 yıllarında toplulaştırılmış ve ortalama değerler açıklanmıştır. Bu dönemde en yüksek ücrete sahip olan alt sektörler sırasıyla; temel eczacılık, diğer ulaşım araçlarının üretimi ve motorlu kara taşıtları sektörleridir. Aynı dönemde en düşük ortalama ücrete sahip olan sektörler ise; deri ve deri ile ilgili ürünlerin imalatı, giyim eşyaları imalatı, ağaç ve ağaç ürünleri imalatı, kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması, mobilya imalatı, tekstil ürünleri imalatı ve diğer imalatlar alanlarındadır.

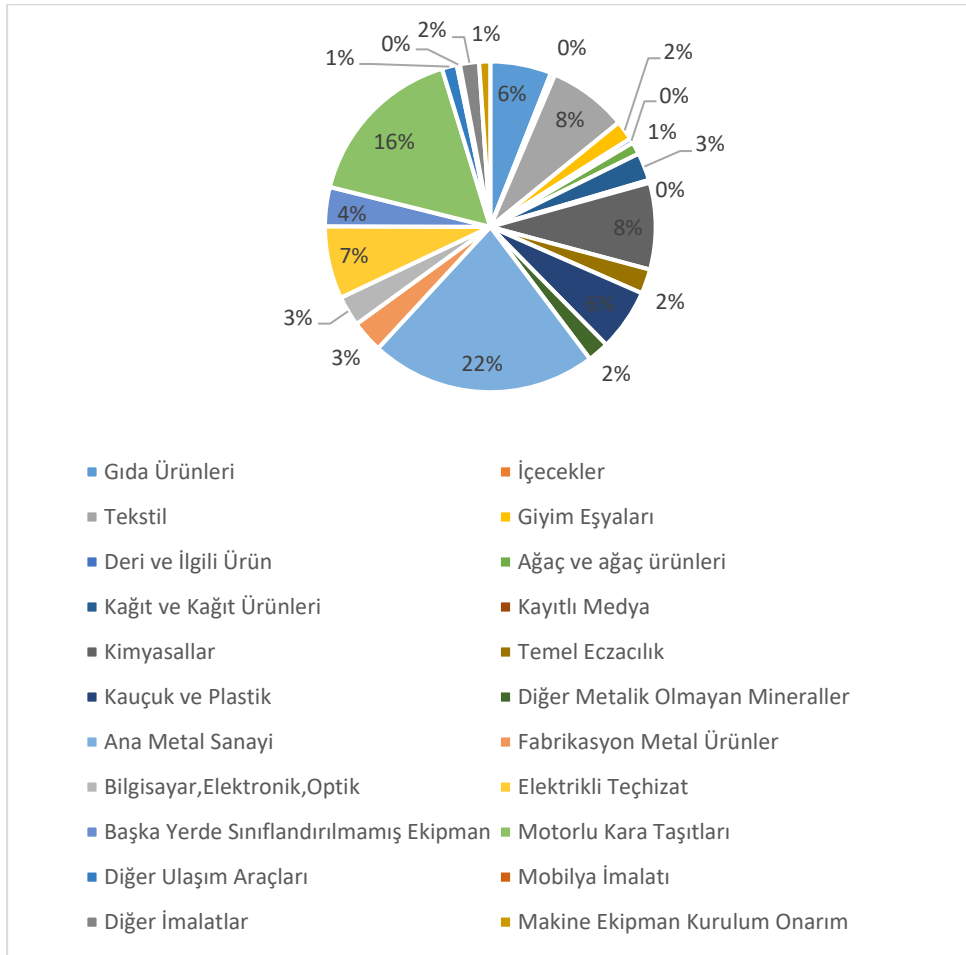
2.4.6. Nace 2 düzeyinde dış ticaret

İmalat sanayi NACE 2 düzeyinde incelendiğinde 2006-2019 ortalama ihracat değerleri Şekil 2.29'daki gibidir. Bu dönemde en yüksek ihracat değerine sahip olan alt sektörler; 16,3 milyar TL'lik ihracat değeriyle %22'lik dilime denk gelen motorlu taşıtlar imalatı, 8,7 milyar TL'lik ihracat değeriyle %12'lik dilime denk gelen ana metal sanayi imalatı ve 7,1 milyar TL'lik ihracat değeriyle %10'luk dilime denk gelen gıda ürünleri imalatıdır. Aynı dönemde en düşük ihracat değerlerine sahip olan alt sektörler ise 104 milyon TL'lik ihracat değeriyle içecek imalatı, 183 milyon TL'lik ihracat değeriyle kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması alanlarıdır ve bu alanlar %1'lik dilimin altında kalmaktadır.

Şekil 2. 29. 2006-2019 NACE 2 Düzeyinde Ortalama İhracat Değeri (%)
Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İmalat sanayi NACE 2 düzeyinde incelendiğinde 2006-2019 ortalama ithalat değerleri Şekil 2.30'daki gibidir. Bu dönemde en yüksek ithalat değerine sahip olan alt sektörler; 19,9 milyar TL'lik ithalat değeriyle %22'lik dilime denk gelen ana metal sanayi, 14,7 milyar TL'lik ithalat değeriyle %16'lık dilime denk gelen motorlu kara taşıtları ve ortalama 7 milyar TL'lik ithalat değeriyle %8'lik dilime denk gelen kimyasallar ile tekstil ürünleri sektörleridir. Aynı dönemde alt sektörlerde en düşük ithalat değerine sahip olan sektörler 248 milyon TL'lik ithalat değeriyle kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması, 273 milyon TL'lik ithalat değeriyle mobilya imalatı, 385 milyon TL'lik ithalat değeriyle içecek imalatı, 417 milyon TL'lik ithalat değeriyle deri ve ilgili ürünlerin imalatıdır ve bu alanlar %1'lik dilimin altında kalmaktadır.

Şekil 2. 30. 2006-2019 NACE 2 Düzeyinde Ortalama İthalat Değeri (%)
Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.5. 2001 ve 2008 Krizleri Çerçevesinde Tasarruf Açığı, İmalat Sanayi ve Büyüme İlişkisi

Tasarruf, yatırımların finanse edilebilmesi için oldukça önemli bir kavramdır. Bu kapsamda, eldeki ödünç verilebilir fon miktarını ifade etmek için kullanılır. Ekonominin genel dengesinde yurt içi tasarruflar temel değişken olarak kabul edilir. Bununla birlikte bir ülkenin refahını belirlemede de oldukça önemlidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu ve özel kesimde ne kadar fazla tasarruf yapılabilirse aynı oranda yatırımı destekleyici iç finansman kaynağı elde edilebilir. Bu sebeple hükümetler ulusal alanda yeni yatırımlar yapılması, sermaye mallarının üretilmesi ve böylece ekonomik büyümenin sağlanması için tasarruf artışlarını sağlamaya çalışmaktadır. Tasarruflar aynı zamanda, kişilerin gelecekte karşılaşılabileceği hastalık ve işsizlik gibi risklere karşı hazırlıklı olmalarını da sağlar (Alptekin, Kasa ve Uygun, 2018, s. 622).

Türkiye ekonomisinde tasarrufların gelişimi değerlendirildiğinde önemli ilk gelişme, 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesidir. Bu serbestleşme ile yatırım oranları yükselmiş ve yüksek ekonomik büyüme seviyelerine ulaşılmıştır. Bu gelişmelerin yarattığı olumsuzluklar ise, bütçe açığı ve cari açık olarak ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi ulusal tasarruflar bir ülkede ekonomik büyümenin itici gücüdür. Ulusal tasarrufların düşük olması ve yerine dış tasarrufların kullanılması cari açıkları oluşturur. Cari açığın temel belirleyicisi, özel tasarruf-yatırım açıklarıdır (Değirmen ve Şengönül, 2012, s. 1-19). Literatürde yapılan çalışmalarda kısa dönemde cari açığın nedeninin özel kesim tasarruf yatırım açığı olduğu, uzun dönemde ise özel kesim tasarruf yatırım dengesizliği ile bütçe açıklarının cari açığı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Türkay, 2013, 264). Ekonomik büyümeyi sağlamak ve yatırımları finanse etmek özel tasarruf-yatırım farkının artırılması için gerekli koşullardandır. Bütün bunlar dikkate alınarak doğrudan yabancı yatırımların artırılması, verimlilik ve teknolojik gelişmeyi sağlayan yapısal reformların düzenlenmesi gerekmektedir. İktisat politikalarıyla bu hedeflere ulaşabilmek amacıyla genişletici kamu harcama politikalarıyla birlikte orta düzeyde enflasyona dayanan bir para politikası önerilmektedir (Değirmen ve Şengönül, 2012, s. 1-19).

Global ya da yerel bazda karşılaşılan kriz dönemlerinde de ulusal tasarrufların artırılması temel amaçlardan olmuştur. Türkiye’de eski seriye göre, tasarruf oranları 2001 yılından itibaren düşmeye başlamıştır. Bu da cari işlemler dengesinin bozulmasına ve tasarruf açıklarının yükselmesine neden olmuştur (Özlale ve Karakurt, 2012, s. 1-12).

Görüldüğü gibi ekonomik büyüme, cari açıklar ve tasarruf açıklarını birlikte değerlendirmek ve bu kapsamda imalat sanayisinin gelişimini incelemek ekonomik açıdan önem arz etmektedir. Bilindiği gibi imalat sanayi sektörü sanayi sektörünün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır ve imalat sanayisinin GSYH içindeki payı da oldukça yüksektir. Bu da kriz dönemlerindeki değişimlerden etkilendiğini göstermektedir.

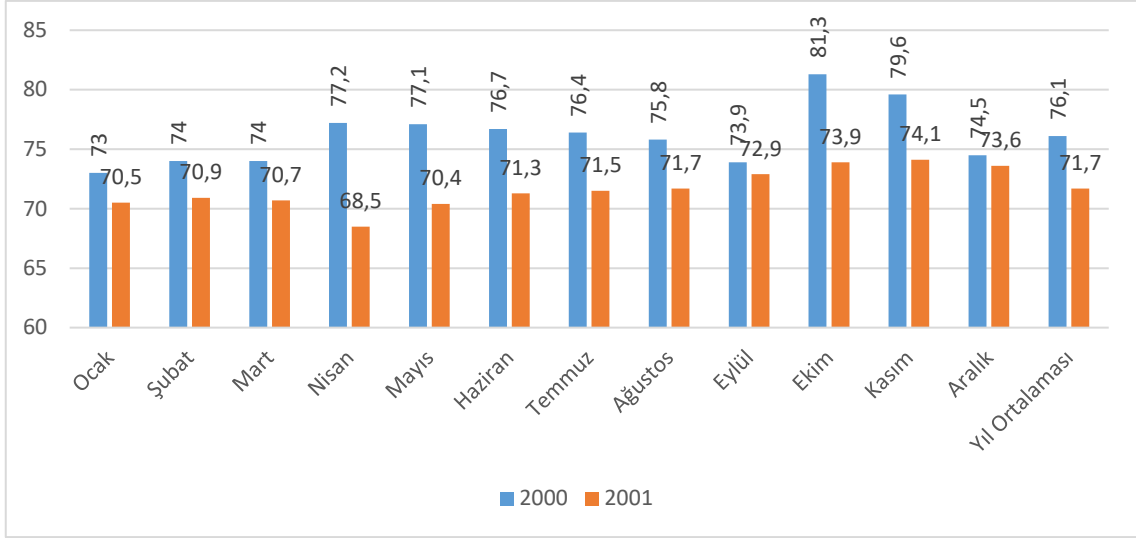
2.5.1. 2001 ve 2008 krizleri çerçevesinde imalat sanayisinin gelişimi

Ekonomik krizlerin imalat sanayi üzerindeki etkilerini değerlendirirken imalat sanayi üretim endeksi ve imalat sanayi kapasite kullanım oranı değişkenleri yararlı olacaktır. İmalat sanayi kapasite kullanım oranındaki değişimler, doğrudan imalat sanayi üretimindeki değişim hakkında da bilgi verecektir.

İmalat sanayi kapasite kullanım oranı hakkındaki temel bilgilere, NACE 2 düzeyinde alt sektör kapasite kullanım oranı açıklamasında değinilmiştir. Sanayi üretim endeksi ise kısa dönemde ekonomideki gelişmeleri ve uygulanan politikaların etkilerini ölçmek için kullanılmaktadır. 2013 yılına kadar sanayi üretim endeksi 2005 yılı baz alınarak hesaplanmaktayken 2013 yılı sonrası baz yıl 2010=100 olarak güncellenmiştir. Baz yılın değişmesiyle maden ve taş ocakçılığının toplam sanayi içindeki payı artarken imalat sanayisinin ağırlığı azalmıştır. 2005 yılı baz yılı kabul edildiğinde, toplam sanayi içinde imalat sanayisinin payı %85,5 iken 2010 yılı baz olarak alındığından bu pay %81,51'e düşmüştür (TÜİK, 2021).

2.5.1.1. 2001 krizi çerçevesinde imalat sanayi kapasite kullanım oranı ve sanayi üretim endeksi

2001 krizi, 2008 krizi ve Covid-19 dönemlerinde imalat sanayi kapasite kullanım oranlarına ait veriler Şekil 2.31'deki gibidir.

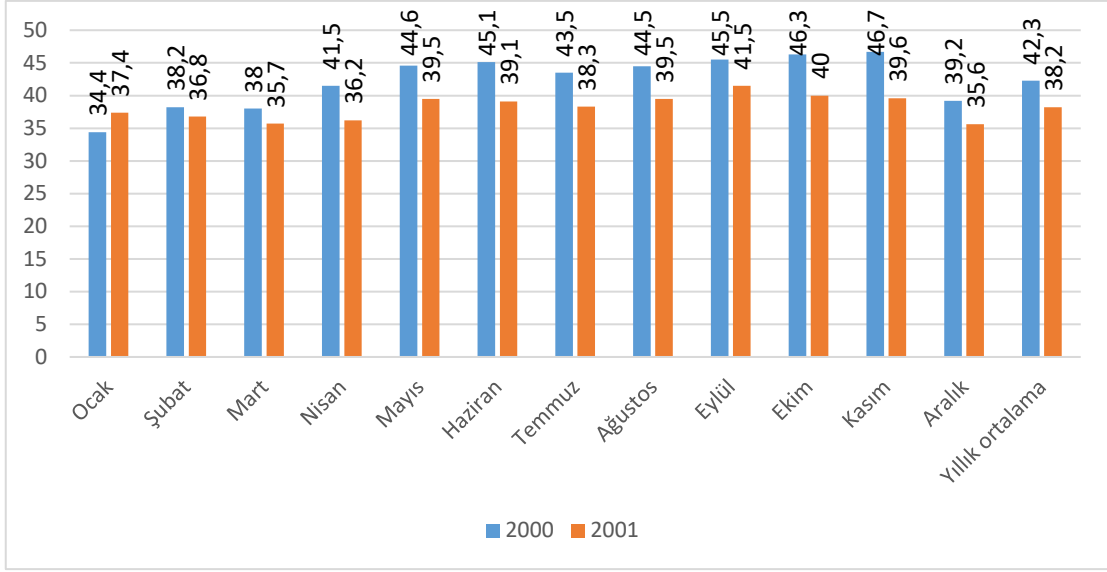
Şekil 2. 31. 2000-2001 İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (%)

Kaynak: TÜİK 2015=100 1986-2017 verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kapasite kullanım oranının yorumlanabilmesi için değer aralıklarının bilinmesi gerekmektedir. Kapasite kullanım oranının %70-%80 aralığında hesaplanması gelişme potansiyeli mevcut olan bir ekonomiyi işaret etmektedir. Kapasite kullanım oranının %80-%85 aralığında olması yüksek bir seviye olarak yorumlanırken %90'ın üzerindeki bir kapasite kullanım oranı da çok canlı bir ekonomiyi işaret etmektedir (Koç, Şenel ve Kaya, 2017, s. 8).

Şekil 2.32 incelendiğinde ilk krizin yaşandığı Kasım 2000'de imalat sanayi kapasite kullanımının düşmeye başladığı görülmektedir. 2001 Şubat krizinin başlamasıyla da imalat sanayi kapasite kullanım oranındaki düşüş devam etmiş ve 2001 yılı Nisan ayında %68,5 ile en düşük kapasite kullanım oranına ulaşılmıştır. Şubat krizinin devalüasyon nedeniyle daha kalıcı ve derin etkiler bıraktığını, bu nedenle toparlanmanın da uzun süreceğini öne süren Eğilmez; karşılaştırılan iki yılın birinin en iyi değerinin en kötü yıl olduğunu, bu nedenle yıllık imalat sanayi ortalamasının çok kötü durumda olmadığını belirtmiştir. Bu dönemde imalat sanayisindeki düşüş iç talep yetersizliğine, dış pazar talep yetersizliğine ve sanayi üretim endeksindeki düşüşe bağlanmıştır (Eğilmez, 2002). İmalat sanayi kapasite kullanım oranındaki değişimler sanayi üretimi hakkında bilgi verdiği için aynı dönemdeki sanayi üretim endekslerinin de incelenmesi yararlı olacaktır.

2001 krizi, 2008 krizi ve Covid-19 dönemlerinde imalat sanayi üretim endekslerine ait veriler Şekil 2.32'de gösterilmiştir.

Şekil 2. 32. 2000-2001 İmalat Sanayi Üretim Endeksi (%)

Kaynak: TÜİK 2015=100 1986-2017 verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İmalat sanayi üretim endeksi ilk kriz olan 2000 Kasım krizinde %46,7 iken bu aydan sonra 2001 yılı Mayıs ayına kadar sürekli düşüş göstermiştir. 2001 yılı Mayıs ayından itibaren toparlanma sürecine girse de Ekim ayından itibaren yeniden düşüşe geçerek 2000 yılının altında bir ortalama ile yılı tamamlamıştır. 2000 yılı imalat sanayi üretim endeksi %42,3 iken 2001 yılı imalat sanayi üretim endeksi %38,2 olarak hesaplanmıştır.

Suiçmez (2005), “2001 Krizi, Reel Sektör ve Verimlilik Odaklı Büyüme” isimli çalışmasında; 1997-2004 yıllarında imalat sanayisinde verimlilik ve diğer reel göstergelerdeki değişimi incelemiştir. Çalışmada elde edilen temel çıkarımlar şu şekildedir (Suiçmez, 2005, s. 18):

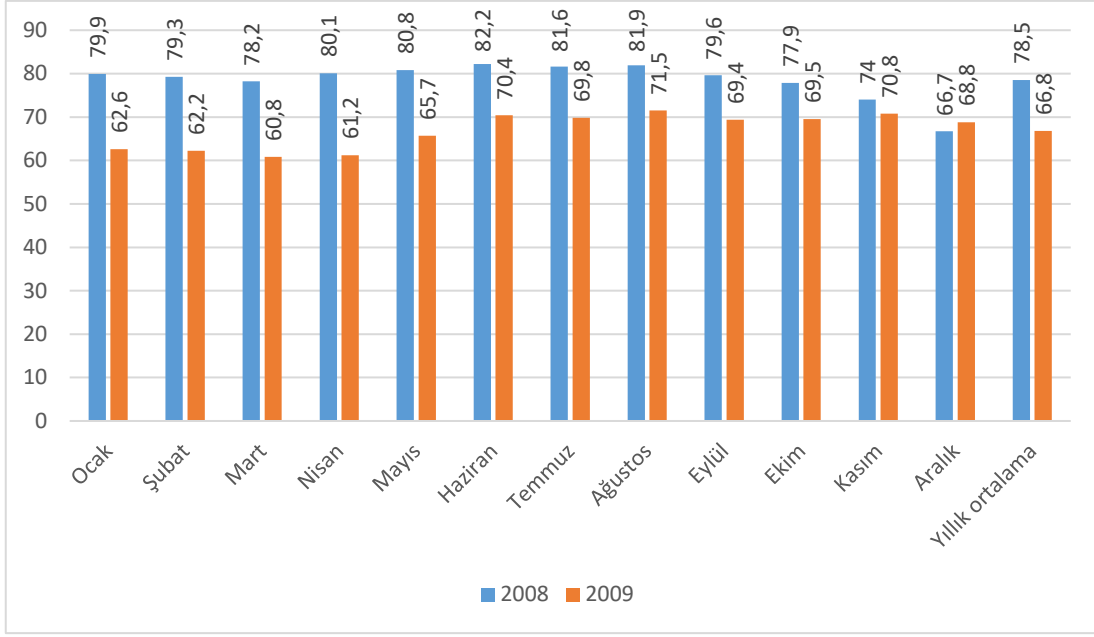
- 2001 krizi döneminde imalat sanayi reel ücret endeksindeki düşüşün devlet kesiminde %43, özel kesimde %38 olduğunu ve krizden ücretli kesimin çok fazla etkilendiği belirtilmiştir.
- İmalat sanayi 1997-2004 yılında %17,3 oranında gerilemiştir ancak bu dönemde üretim endeksi %12 oranında artmıştır. Bu dönemde istihdam yaratmayan bir büyüme gerçekleşmiştir.
- 2001 yılında imalat sanayisinin 28 alt sektöründe üretim ve istihdamın azaldığı ve verimliliğin düştüğü, 2001 krizi sonrası imalat sanayide emek verimliliğinin yükseldiği belirtilmiştir.

Türkiye’de 2000’li yıllarda özelleştirmeler hızlandırılmış, imalat sanayisinin içinde kamunun payı azaltılmıştır. 2001 yılı sonunda “Yatırım Ortamını İyileştirme Reform Programı” yürürlüğe girmiştir. 2002-2007 döneminde imalat sanayi verimlilik artışı, %7 olarak gerçekleşmiştir ki; bu dönemde ekonominin genelindeki verimlilik artışı, %6 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı sonrası Türkiye’nin dünya ile bağlantısında imalat sanayi önemli bir görev üstlenmiştir. Türkiye’de 2001 yılı sonrası yeni ekonomik iklime bağlı gelişme süreci, güçlü uluslararası bağlantılar kuran, ihracata yönelik üretim yapan, geniş ve çeşitlenmiş bir imalat sanayi sayesinde başlamıştır (Oğuz, 2017, s. 5).

Berberoğlu, 2009 yılında yaptığı çalışmada; 2001 Şubat krizinden en fazla etkilenen sektörleri bulmak amacıyla; toplam imalat sanayi, toplam ana metal sanayi, toplam plastik ve kauçuk imalatı, toplam taşıt araçları ve karoseri imalatı, elektrik, gaz ve su sanayi ile toplam ağaç ve mantar ürünleri imalatı sektörlerini araştırmasına dâhil etmiş ve çalışma sonucunda krizden en derin etkilenen alt sektörlerin toplam taşıt araçları ile karoseri imalatı olduğunu ileri sürmüştür (Berberoğlu, 2009, s. 40-51).

2.5.1.2. 2008 krizi çerçevesinde imalat sanayi kapasite kullanım oranı ve sanayi üretim endeksi

Şekil 2.33’de 2008-2009 yıllarında imalat sanayi kapasite kullanım oranları görülmektedir.

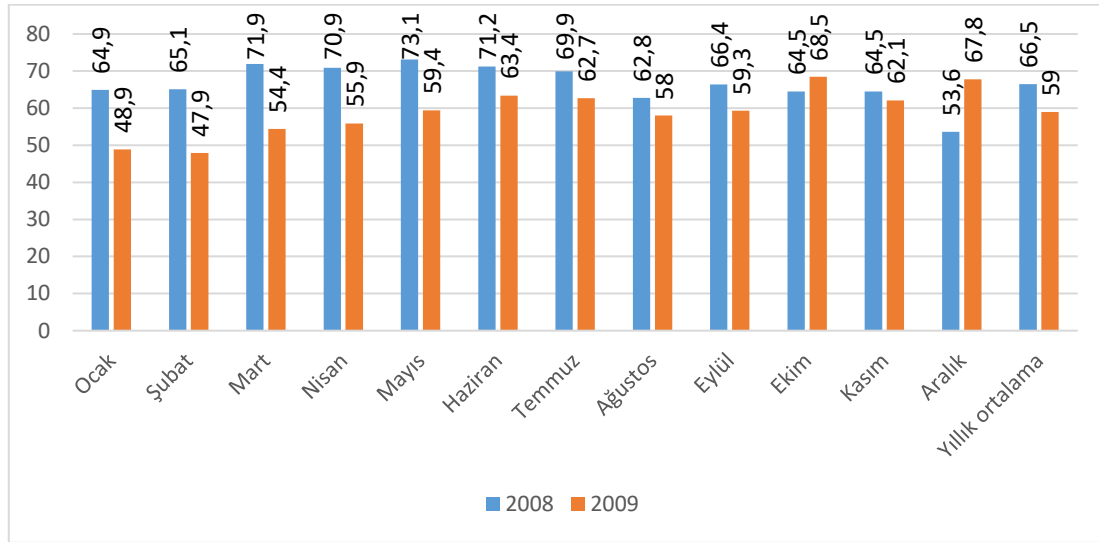

Şekil 2. 33. 2008-2009 İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı (%)
Kaynak: TCMB EVDS verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2.34'e göre, 2008 yılı Haziran ayında %82,2 olan imalat sanayi kapasite kullanım oranı temmuz ayından itibaren azalmaya başlamış ve bu azalış 2009 yılı Mart ayına kadar devam etmiştir. 2008 yılının Kasım ayında işletmelerin tam kapasite çalışmamasının nedeni iç ve dış talep yetersizliği olarak açıklanmıştır (Yıldırım, 2010, s. 51). Kapasite kullanım oranları 2009 yılı Mart ayından sonra toparlanma sürecine girmiş olsa da yıllık ortalama bazda 2008 yılının altında kalmıştır. 2008 yılında ortalama %78,5 olarak hesaplanan imalat sanayi kapasite kullanım oranı küresel krizin de etkisiyle 2009 yılında ortalama %66,8 civarında seyretmiştir. Narin ve Özer (2009), "Küresel Krizin Reel Sektör Üzerine Etkileri: Türkiye İmalat Sanayi" isimli çalışmalarında; düşüşün nedenlerini enerji ve hammadde yetersizliği, işçi meseleleri ve mali imkânsızlıklar olarak açıklamıştır. Çalışmaya göre; bu dönemde iç talep yetersizliği %45,7, dış talep yetersizliği %27,1, yerli ham madde eksikliği %3,2 ithal ham madde eksikliği %1,7, mali imkânsızlıklar %4 ve işçi sorunları %1,5 düzeyinde etkili olmuştur (Narin ve Özer, 2009, s. 1110).

2008 Küresel krizi Türkiye ekonomisinde GSYH daralması, işsizlik oranında artışlar olarak kendini göstermiştir. Özellikle de imalat sanayisinin bazı alt dallarında turizm ve inşaat sektöründe üretimde belirgin düşüşler meydana gelmiş ve bunun sonucunda işsizlik ortaya çıkmıştır. 2008 küresel krizinin etkilerini azaltmak amacıyla ÖTV ve KDV indirimlerine gidilerek talep ve piyasanın canlandırılması amaçlanmıştır

(Akgül Yılmaz, 2013, s. 214). Bu dönemde krizden çıkış kapsamında yapılan vergi indirimleriyle gıda, içecek, tekstil imalatı alanında kısa dönemli canlanma gözlenmiş ancak vergi indirimlerinin uygulamadan kaldırılmasıyla bu canlanma da yok olmuştur. Motorlu kara taşıtı, bilgisayar, elektronik ve optik ürünler, treyler ve yarı treyler ürünler, mobilya imalatı ile başka yerde sınıflandırılmayan makine ve optik alanında yapılan vergi indirimleri ise uzun süreli olmuş ve imalat sanayi kapasite kullanım oranlarının artmasını sağlamıştır (Akgül Yılmaz, 2013, s. 223).

Şekil 2. 34. 2008-2009 İmalat Sanayi Üretim Endeksi (%)

Kaynak: TCMB EVDS verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

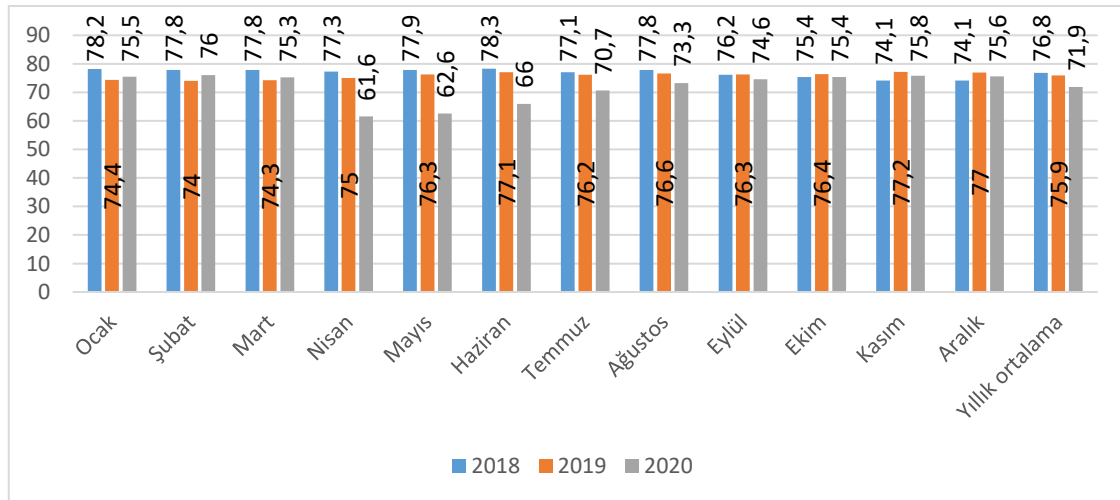
Şekil 2.34’de 2008-2009 yıllarında imalat sanayi üretim endeksi görülmektedir. 2000 Kasım krizi ve Şubat 2001 krizi sonucu 2001 yılı imalat sanayi üretim endeksi 2000 yılına oranla %4,1 düzeyinde azalma göstermiştir. 2008 küresel krizinde de imalat sanayi üretim endeksinin benzer bir düşüş gösterdiği söylenebilir. 2008 yılı Mayıs ayında %73,1 olarak hesaplanan sanayi üretim endeksi bu aydan itibaren Eylül ayına kadar sürekli bir düşüş göstermiş Eylül ayından itibaren toparlanma sürecine girse de Aralık ayında %53,6 seviyesine inerek ciddi bir düşüş yaşamıştır. Haziran 2009’da %63,4 seviyesinden 2009 yılı Aralık ayında %67,8 seviyesine çıksa da yıllık ortalama bazda 2008 seviyesinin %7,5 altında kalmıştır. 2008 yılında ortalama %66,5 olan imalat sanayi üretim endeksi 2009 yılında %59 seviyesine düşmüştür. 2009 yılı Nisan ayından itibaren imalat sanayi kapasite kullanım oranındaki düşüş yavaşlamış ve ufak artışlar başlamıştır; bu durum da 2009 yılı Nisan ayından itibaren üretimdeki gerilemenin azaldığını göstermektedir. Ayrıca 2009 yılında toplam ihracat içinde imalat sanayisinin payı %93’e ulaşmıştır

(Oğuz, 2017, s. 5). 2009 yılı Ekim ayından itibaren imalat sanayi üretim endeksinde yaşanan hızlı bir büyüme, imalat sanayi kapasite kullanım oranı ile imalat sanayi üretim endeksi arasındaki bağın zayıfladığını göstermektedir (Adalet, 2009, s. 3).

2005-2010 dönemi genel değerlendirmesinde Yükseler (2013a); gıda, tekstil, giyim, ana metal sanayi ve diğer metalik olmayan minerallerin imalatında yıllık ortalama üretim artışını % 0,8 olarak hesaplamış ve bu sektörlerin sanayi üretim endeksi içindeki payının gerilediğini ileri sürmüştür. Çalışmaya göre, bu gerilemenin nedeni özellikle giyim sektörü ve tekstil sektöründe üretiminin düşmesidir. Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı, temel eczacılık ürünleri imalatı, fabrikasyon metal ürünleri imalatı, bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı ve başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipmanların imalatındaki üretim artışı genel sanayi üretiminin gerisinde kalmıştır. Ancak bu sektörlerin sanayi üretim endeksi içindeki payı, makine-ekipman ve fabrikasyon metal ürünleri imalatının katma değer/üretim oranındaki artışa bağlı olarak artmıştır. Motorlu kara taşıtlarının, kimyasal ürünler imalatı ve temel eczacılık ürünlerinin payı da sanayi üretim endeksi içinde gerilemiştir. Bu sektörlerdeki düşüşün nedeni katma değer/üretim oranındaki düşüşe bağlanmıştır (Yükseler, 2013a, s. 3).

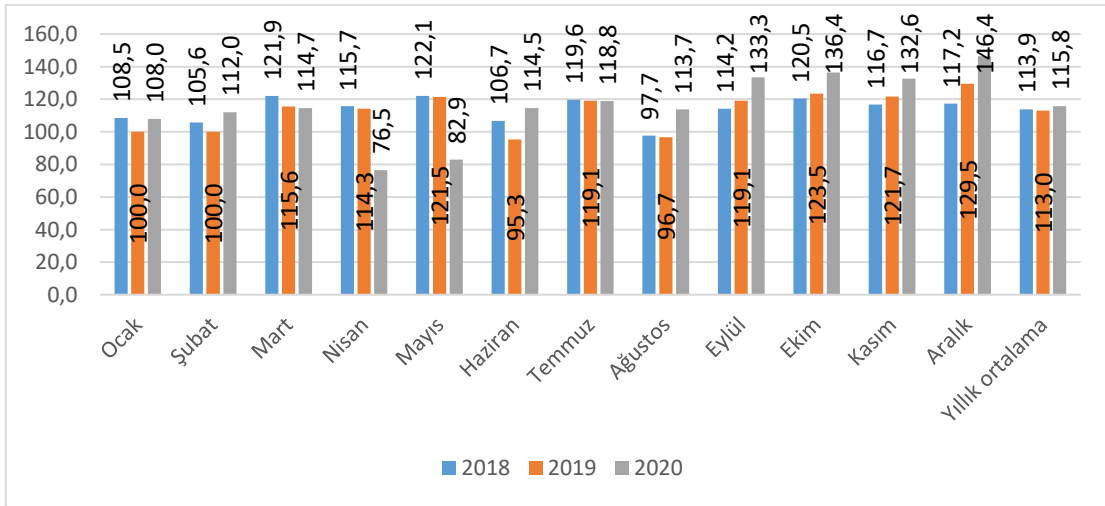
2.5.1.3. 2018-2020 dönemi imalat sanayi kapasite kullanım oranı ve sanayi üretim endeksi

Şekil 2.35 2018-2019-2020 yıllarında imalat sanayi kapasite kullanım oranlarını göstermektedir.

Şekil 2. 35. 2018-2019-2020 İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranları (%)
Kaynak: TCMB EVDS verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2.36 incelendiğinde Covid-19 dönemi öncesi 2018 yılı imalat sanayi kapasite kullanım oranı yıllık ortalama %76,8 olarak hesaplanmıştır. İmalat sanayi kapasite kullanım oranının %70-%80 aralığında yer alması yeni yatırımlar yapılmasa da gelişme potansiyeli olan bir ekonomiyi işaret ederken %80-%85 aralığındaki bir kapasite kullanım oranı yüksek düzey olarak kabul edilmekteydi. Bu nedenle 2018 yılı kapasite kullanım oranı %80'e yaklaştığı için iyi bir gelişme sürecindeydi. Ancak Covid-2019'un sebep olduğu ekonomik ve sosyal problemler 2019 yılında kapasite kullanım oranının önce %75,9'a, 2020 yılında ise %71,9'a düşmesine neden olmuştur. 2020 yılı içinde en düşük oran %61,6 ile Nisan ayında gerçekleşmiştir. Kapasite kullanım oranı 2020 yılı Temmuz ayından itibaren yeniden %70'li seviyelere çıkarak gelişme kaydetmeye başlamıştır. Şekil 2.36 2018-2019-2020 yıllarında imalat sanayi üretim endekslerini göstermektedir.

Şekil 2. 36. 2018-2019-2020 İmalat Sanayi Üretim Endeksleri (%)
Kaynak: TCMB EVDS verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2018 yılı Ağustos ayında imalat sanayi kapasite kullanım oranında bir değişiklik görülmezken bu dönemde imalat sanayi üretim endeksi %119,6'dan %97,7'ye gerileyerek ciddi bir düşüş yaşamıştır. Bu düşüş kısa süreli olup Eylül ayından itibaren yeniden yükselme başlamış ve 2018 yılı ortalama imalat sanayi üretim endeksi %113,9 olarak hesaplanmıştır. 2019 yılında ise endeksin en düşük olduğu ay %95,3 ile Haziran ayı olurken 2019 yılı ortalaması 2018 yılı ortalamasıyla aynı düzeyde kalmıştır. 2020 yılında ise imalat sanayi üretim endeksi %76,5 ile Nisan ayında en düşük seviyeye inmiştir. 2020 yılı Ağustos ayından itibaren artış ivmesi yakalayan endeksin en yüksek

değeri aldığı ay %146,4 ile Aralık ayıdır. 2020 yılında yıllık ortalama imalat sanayi üretim endeksi %115,8 olarak gerçekleşmiş ve kendinden önceki iki yılın ortalamasından daha yüksek bir ortalamaya ulaşmıştır.

2018-2020 döneminde, Çin’de başlayıp tüm dünyada etkisini hâlâ devam ettiren Covid-19 salgınının ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri kendini göstermeye başlamıştır. Türkiye’de ilk resmî vakalar 10 Mart 2020’de tespit edilmiş ve bu tarihten itibaren salgına karşı ciddi önlemler alınmaya başlanmıştır.

Özel sektör çalışanları ile esnaf ve sanatkârlar salgın sürecinin negatif etkilerini en fazla hisseden kesim olmuştur. Salgın sürecinde bazı iktisadi faaliyetlerin geçici olarak durdurulması da hem gelir elde etme imkânını hem de istihdamı olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonomik göstergeler, salgına yönelik tedbirlerin alınmaya başlandığı Mart ayından itibaren bozulma göstermeye başlamıştır. Bu dönemde ekonomi güven endeksi ve imalat sanayi kapasite kullanım oranları düşüş gösterirken Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD) tarafından açıklanan SAMEKS Endeksi¹, İstanbul Sanayi Odası İmalat Sanayi PMI Endeksi² ve İstanbul Sanayi Odası Türkiye İmalat Sanayi İhracat Endeksi de ciddi düşüşler sergilemiştir. Şubat ayında 51,2 olan SAMEKS endeksi Mart ayında 42,9’a, PMI endeksi ise Şubat ayında 52,4 iken Mart ayında 48,1’e düşmüş, Şubat ayında 50,4 olan Türkiye İmalat Sanayi İhracat Endeksi de Mart ayında 35,7’ye gerilemiştir. PMI raporunda, yaşanan salgının yeni sipariş ve üretim düzeyini yavaşlatarak ihracat ve tedarik sürecini negatif yönde etkilediği belirtilmiştir (Yükseler, 2020, s. 5).

Genel bir değerlendirme yapıldığında gerek krizlerin yaşandığı dönemlerde gerekse Covid-19 salgınının yaşandığı dönemlerde imalat sanayi kapasite kullanım oranının düşüş göstermesi bu konjonktürel dalgalanmalar karşısında imalat sanayisinin kırılgan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Polat, 2011, s. 37).

Buraya kadarki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi tasarruf sorunu Türkiye ekonomisinde her dönemde önemli olmuştur. Yeni seriye göre, hesaplanan tasarruf oranları Türkiye’de tasarrufların çok büyük bir sorun oluşturmadığını göstermektedir.

¹ SAMEKS Endeksi: Satınalma Müdürleri Endeksidir. Müsiad tarafından hazırlanır. Hizmet ve sanayi sektöründe bulunan işletmelerin kendi ekonomik faaliyetleri hakkında yaptıkları değerlendirmeler üzerinden ülke ekonomisine ilişkin makroekonomik verilere ulaşılması amaçlanır (MÜSİAD, 2022).

² PMI Endeksi: Satınalma Yöneticileri Endeksidir. IHS Markit ve İSO işbirliğiyle hazırlanır. 40’ın üzerinde gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkede imalat, hizmet, inşaat gibi sektörler için aylık açıklanan endekstir (İSO, 2022a).

Ancak sadece tasarrufların artırılması değil tasarrufların verimli alanlara yönlendirilmesi de tasarruf yatırım dengesinin oluşmasında, sürdürülebilir kalkınma ve büyümenin sağlanmasında önem arz etmektedir. Türkiye’de tasarrufların yatırımları karşılayamaması sonucu cari işlemler dengesindeki olumsuzluklar artmıştır. Cari işlemler açığı tasarruf açığı olarak değerlendirildiğinde imalat sanayisinde üretiminin ithalat bağımlılığının artması ile cari işlemler açığı yükselmiştir. Ayrıca ara ve yatırım mallarında üretiminin ithalata bağımlılığının yükselmesi ile ekonomide özel kesim tasarrufları azalmış ve buna bağlı olarak tasarruf açıkları da artış göstermiştir (Özlale ve Karakurt, 2012, s. 1-12).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DE TASARRUF AÇIĞI İMALAT SANAYİ İLİŞKİSİNİN İTHALAT BAĞIMLILIK ORANI İLE PANEL VERİ ANALİZİ

1980’li yıllarda, global düzeyde finansal liberalizasyonla sermaye hareketliliği ivme kazanmıştır. 24 Ocak 1980 kararları ile dış ticaretin serbestleştirilmesi de Türkiye ekonomisindeki önemli gelişmelerden birini oluşturmuştur. Türkiye’de 1989 yılında çıkarılan “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar” ile finansal işlemlerin serbestleştirilmesi ise bu dışa açılma sürecini desteklemiştir (Töre, 2015, s. 136). 1996 yılında Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği de dış ticaretin serbestleşmesindeki üçüncü aşama olarak kabul edilmektedir (Gökalp ve Yıldırım, 2006, s.231).

Ancak Türkiye ekonomisinin, açık ve serbest ekonominin gerektirdiği kurumsal ve yasal düzene sahip olmaması ve ürün piyasasında gerekli rekabet ortamını sağlayamaması, finansal liberalizasyondan beklenen olumlu sonuçların alınamamasına neden olmuştur (Şahin, 2009, s. 214). Ayrıca spekülâtif kısa vadeli yabancı sermaye girişleri ile dövize ulaşılabilirlik sorun olmaktan çıkmış, diğer taraftan da ülke parasının aşırı değerlenmesiyle ihraç mallarının fiyatları görece olarak yükselmiş, ithal mallarının fiyatları görece olarak ucuzlamıştır. Bu süreç hem dış ticaret dengesini hem de ihracat yapan sektörleri olumsuz etkilemiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001, s. 216).

Kısa vadeli spekülâtif yabancı sermaye girişlerinin artması, aşırı borçlanma ve borç yükü ulusal tasarrufların bir kısmının yatırımlara aktarılamadan yurt dışına transfer edilmesine sebep olmuştur. Bu durum kısa vadeli spekülâtif yabancı sermaye girişlerinin, tüketici kredisi ve tüketim malı ithalatını artırarak ulusal tasarrufları kovucu bir etki yaratması olarak yorumlanabilir (Kepenek ve Yentürk, 2001, s. 216-218).

Türkiye’de dışa açılma süreciyle sanayi üretimi artış göstermesine rağmen, Türkiye’nin dış ticarete tüketim mallarını ihraç edip ara ve yatırım malları ithal etmesi, hem üretimin yapısal olarak düşük teknolojili geleneksel sektörlerde kaldığını hem de uluslararası rekabet gücünün hedeflenen düzeye ulaşmadığını göstermektedir. Görüldüğü gibi bu süreç Türkiye’de tüketim ve ithalatı artırarak ithalat bağımlılık oranlarının artmasına ve tasarruf oranlarının azalmasına neden olmuştur. Türkiye’de tasarrufların düşük olması da planlanan yatırım seviyelerine ulaşmak için dış tasarruflara olan bağımlılığı artırmıştır. 2001 yılındaki krizle birlikte düşen tasarruf oranları, cari

işlemler dengesindeki bozulmanın ve yüksek tasarruf açıklarının temel nedenini oluşturmuştur.

Yukarıda değinilen olumsuz gelişmeler Türkiye ekonomisindeki finansal krizlerin de temel nedenlerinden bazılarını işaret etmektedir. Sürdürülebilir bir büyüme-kalkınma için kriz süreçlerinin iyi yönetilmesi ve bu süreçlerde uygulanacak ekonomi politikaları önem taşımaktadır.

Uluslararası rekabet gücünün sağlanması ve kalkınmanın hızlanmasında sanayi sektörü önemli rol üstlenmektedir. Sanayi sektörünün en önemli kalemlerinden olan imalat sanayi; yüksek büyüme hızının sağlanmasında, iş olanaklarının artırılmasında, teknolojik ve inovatif politikaların belirlenmesinde ve uluslararası rekabet gücünün elde edilmesinde stratejik öneme sahiptir.

Gelişmekte olan ülkelerin ithalata bağımlılığı ülkelerde dış ticaret açığının artarak cari işlemler dengesinin açık vermesine ve ülkelerin uluslararası rekabet gücünün zayıflamasına neden olmaktadır. Türkiye’de toplam ithalatın büyük bölümünün sermaye malları ile ara mallarından oluşması ve imalat sanayi üretiminin sermaye ve ara malları ithalatıyla gerçekleştirilmesi imalat sanayiye ithalata bağımlı kılmaktadır.

3.1. Uygulamanın Amacı

Bu çalışmada, 2006-2019 döneminde NACE 2 ve NACE 3 düzeyinde imalat sanayi alt sektörlerinde ithalat bağımlılık oranlarının (ithalat sızma oranları) hesaplanması, bu alt sanayi sektörlerinde ithalat bağımlılığını etkileyen faktörlerin geçerliliğinin sınanması ve imalat sanayi ile tasarruf açıkları arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. İlk olarak literatür taraması gerçekleştirilmiş ve panel veri metoduna dair hipotezler ile varsayımlar kısaca açıklanmıştır. Modelin kurulması için gerekli olan veri seti kaynaklarıyla açıklanarak modelde kullanılacak değişkenlerle ilgili beklentiler ve temel hipotezler belirlenmiştir.

3.2. Ampirik Literatür Özeti

Teorik çerçevenin oluşturulması ve modelin kurulmasında imalat sanayisinin ithalat yapısı ve ithalat bağımlılığı ile ilgili aşağıdaki çalışmalar örnek teşkil etmiştir. Firma ve sektör bazında yapılan çalışmalar ithal girdi nedenlerinin ve ithal girdi kullanım

oranlarının belirlenmesi, buna bağılı olarak da sektörel politikaların hazırlanması açısından önemli olsa da Türkiye’de bu düzeydeki çalışma sayısı sınırlıdır. Türkiye’deki çalışmalar genellikle girdi çıktı tabloları kullanılarak yapılmıştır ancak girdi-çıkıtı tablolarının her sene düzenlenmemesi ve güncel olamaması yakın dönemdeki gelişmelerin neler olduğunun görülmesine engel olmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak Türkiye üzerine yapılan çalışmalar ile diğere ölkeler üzerine yapılmış çalışmalar incelenmiş, daha sonra da tez çalışmasının literatüre katkısı açıklanmıştır. Türkiye üzerine yapılan çalışmalar aşağıdaki gibidir:

Şenesen ve Günlük Şenesen (2003) “Import Dependency of Production in Turkey: Structural Change from 1970's to 1990's” isimli çalışmada 1980 öncesi ve sonrası uygulanan ekonomi politikaları bağlamında ithalata bağımlılığını yeni bir girdi-çıkıtı yöntemiyle incelemişlerdir. 1973, 1985 ve 1996 yılı verileri kullanılarak ithalat bağımlılığının önde gelen sektörleri belirlenmiştir. Çalışma sonuçları 1980 dönemi sonrası ithalat bağımlılığının yüksek oranlara ulaştığını ve gıda ile tekstil sektörlerinde dışa bağımlılığın oldukça yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Şenesen ve Günlük Şenesen, 2003, s. 2).

Şişman, Yamak ve Ertuğrul (2004) “Türkiye'nin Rekabet Gücü: İmalat Sanayi, İhracat ve Sermaye Hareketleri (Arbitraj)” isimli çalışmalarında 1990-2003 döneminde Türkiye’nin Board Economic Categories (BEC) mal sınıflamasına göre, imalat sanayi alt sektörlerinin ihracat yapısı ve ithalatı karşılama oranlarını incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre, Türkiye’de 1990 yılında %50 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 90’lar boyunca %11’lik bir artış göstermiştir. Latin Amerika ölkeleri ve Brezilya’da bu oran %90 - %100 olarak hesaplanmıştır. Türkiye’de motorlu kara taşıtları ile makine ve teçhizat ihracatının imalat sanayi içerisindeki payının 20-25 puan arttığı da çalışmanın bulguları arasındadır (Şişman, Yamak ve Ertuğrul, 2004, s. 117).

Türkan (2006)’nın “Türkiye’de Üretimin İhracat ve İthalat Bağımlılığı” isimli çalışmasında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası tarafından yıllık olarak yayımlanmakta olan “Şirketler Yıllığı” veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Çalışmada ithalat - üretim oranı, ithalat-toplam arz oranı ve ithalatın maliyetler içindeki payı araştırılmıştır. Hisse senedi piyasasında faaliyet gösteren 169 firmanın sektörel sınıflandırılmasında İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının sektör sınıflandırılması ve kodları kullanılmıştır. Araştırma sonucunda enerji dışı imalat sanayi ithalat maliyet oranı %52,2 ve genel imalat sanayi ithalat maliyet oranı %62,3 hesaplanmıştır. Enerji dışı imalat sanayisinde ithalatın üretim

içindeki payı %23,7 ve toplam talebin ne kadarının ithalatla karşılandığını gösteren ithalat/toplam arz oranı da %21,4 olarak hesaplanmıştır (Türkan, 2006, s. 19).

Yükseler ve Türkan (2008) “Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm, Küresel Yönelimler ve Yansımalar” isimli çalışmalarında ihracat performanslarını değerlendirebilmek amacıyla imalat sanayisinde alt sektörler düzeyinde ihracat/üretim oranları ve ihracat /arz oranlarını hesaplamışlardır. 1996-2007 döneminde imalat sanayisinde ihracat/üretim oranlarında hızlı bir yükseliş gerçekleşirken bu durumun ihracat/arz oranlarına yansımadağını ortaya koymuşlardır. Çalışmada imalat sanayi genelinde, ihracat/arz oranları ve ithalat/arz oranları reel kur endeksi ile karşılaştırılmış ve özellikle ithalat/arz oranının reel kur endeksi ile güçlü bir ilişki içinde olduğu öne sürülmüştür. Yine bu dönemde Gümrük Birliği ve enerji fiyatlarındaki artış nedeniyle toplam ithalatta ve imalat sanayi ithalatında yükseliş yaşanmıştır. Çalışmada TÜİK tarafından 1998 yılı için hesaplanan girdi çıktı tablolarından yararlanılarak imalat sanayi ithalatındaki artışların üretim yapısı üzerindeki etkisini görebilmek için alt sektörler itibarı ile ithalat/üretim oranı ve ithalat/arz oranı hesaplamaları yapılmış ve imalat sanayisinin ithalat bağımlılığının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. İmalat sanayisinde üretimin ithalatın yüksek olduğu sektörler lehine değişmesi ve Türk lirasının değerlenmesi de modele göre ithalata bağımlılığı artıran nedenler arasındadır. 1998 yılı için hesaplanan girdi çıktı tablolarına göre, imalat sanayide doğrudan ithal girdi kullanımı %14,75 olarak hesaplanırken toplam ithal girdi kullanımı %21,9 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca çalışmada imalat sanayi alt sektörlerinin üretim artışlarının 1998-2007 döneminde değişim gösterdiği ve imalat sektörü genelinde %4,1 düzeyinde üretim artışı gerçekleştiği de vurgulanmıştır (Yükseler ve Türkan, 2008, s. 13,57,59).

Yalçinkaya, Çılbant ve Özçalık, (2009) “Avrupa Birliği Sürecinde Türk İmalat Sanayi Dış Ticaretinin Rekabet Gücü: 1989-2009 Dönemi VAR Analizi” isimli çalışmalarında ara malı ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı, imalat sanayi ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı, reel efektif döviz kuru endeksi (logaritmik) ve toplam sanayi üretimi endeksi (logaritmik) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonuçlarında sanayi malları üretim endeksinin, ara malı ithalatının önüne geçtiği ve yıllar itibarı ile arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’de ara malı ithalatında imalat sanayi ihracatı ve reel döviz kurunun daha fazla söz sahibi olduğu ileri sürülmüştür (Yalçinkaya, Çılbant ve Özçalık, 2009, s. 124).

Saygılı vd., (2010) “Türkiye İmalat Sanayiinin İthalat Yapısı” isimli çalışmalarında imalat sanayisinde faaliyet gösteren büyük ölçekli 145 firmayla yüz yüze görüşme yöntemiyle anket çalışması yapmışlardır. Bu yöntemle firmaların hangi nedenlerle ara ve yatırım mallarında ithalata yöneldiği araştırılmıştır. Anket kapsamına dâhil edilen konular; imalat sanayi sektörlerinin üretim, yatırım ve istihdam yapısı, firmaların kamu politikalarından etkilenme biçimleri ile kamudan beklentileri ve küresel krizden etkilenme düzeyleri gibi konulardır. Çalışma sonucuna göre Türkiye’de ithalat bağımlılık oranının yüksek olmasının nedenleri; ara malı ve hammadde üretimine yeterli kaynak ayırlanamaması, Türkiye’nin doğal kaynak yapısı, nitelikli ara malı tedarikindeki zorluklar, yüksek katma değerli malların üretim aşamalarındaki eksik uzmanlaşma ve yatırım malları üretim becerisinin kısıtlı olması olarak açıklanmıştır (Saygılı, vd., 2010, s. 1,18).

İnançlı ve Konak (2011) “Türkiye’de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Otomotiv Sektörü” isimli çalışmalarında 1998 yılı sonrası yabancı sermaye yatırımı olarak Türkiye’de üretim yapan otomotiv sektöründe ihracatın dışa bağımlılık düzeyini ölçmeye çalışmışlardır. Çalışmada TÜİK tarafından hazırlanan 1998 ve 2002 yıllarına ait girdi-çikti tabloları kullanılmıştır. 2003-2010 dönemi için de ithalat ve ihracat üretim ve arz oranları hesaplanmıştır. Araştırma sonucuna göre 1995-2002 yılları arasında otomobil ve bağlantılı olduğu sektörlerde ihracatın ithalata bağımlılık düzeyinin artmış ve bu durum 2003-2007 döneminde de devam etmiştir. Ayrıca 2003 ve 2004 yıllarında yüksek ithalat/toplam arz oranlarının artış göstermesi sebebiyle toplam üretim için gerekli olan girdilerin büyük bir kısmı ithalat yoluyla karşılanmıştır. Çalışmaya göre küresel finansal krizin etkisiyle 2009 ve 2010 yıllarında dış ticarete ortaya çıkan durgunluk otomobil sektöründe ihracatın ithalata bağımlılık düzeyinin de durağanlık göstermesine neden olmuştur (İnançlı ve Konak, 2011, s. 344,360).

Acar Balaylar (2011) “Reel Döviz Kuru İstihdam İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayi Örneği” isimli çalışmasında 1996-2009 döneminde reel döviz kurunda ortaya çıkan gelişmelerin istihdam üzerine yarattığı etkileri Türkiye imalat sanayi üzerinde incelemiştir. İmalat sanayisinde ithal girdi bağımlılığının artmasının nedeni sektörde faaliyette bulunan firmaların finansman ihtiyacını döviz cinsinden borçlanarak karşılaması olarak açıklanmıştır. 2001 yılında esnek döviz kuruna geçilmesiyle reel döviz kurlarındaki yükselişin üretim ve dış ticarete yapısal dönüşümlere neden olduğu ortaya konulmuştur. Bu yapısal dönüşümle, esnek kurda üretim ve ihracatın ithalata bağımlılık

oranı yükseliş göstermiş, üretim artışları ise görece teknoloji yoğun ve ithalata bağımlılık oranlarının yüksek olduğu sektörlerde gerçekleşmiştir (Acar Balaylar, 2011, s. 137).

Özlale ve Karakurt (2012), “Türkiye’de Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması İçin Politika Önerileri” isimli çalışmalarında imalat sanayisinin ithalat bağımlılığını açıklamak üzere üç farklı model kurmuştur. İlk modelde ithalat bağımlılığının belirleyicileri üzerinde durulmuştur. Açıklayıcı değişkenler olarak nominal kur (gecikmeli 4 aylık ortalama), tüketici kredileri/GSYH değişim, toplam satışlar ve toplam satışların gecikmeli değerleri modele dâhil edilmiştir. İlk modelin sonuçlarına göre, TL’nin değer kaybetmesi sonucu ithalat pahalılaşmıştır. Çünkü ithal edilen ara ve yatırım mallarının fiyatları artmıştır. Bu da ithalat maliyetinin artmasıyla sonuçlanmıştır. Diğer bir değişken olan tüketici kredileri incelendiğinde ise modelden toplam satışların çıkarılmasıyla tüketici kredilerindeki artışın ithalat bağımlılığını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. İkinci modelde, ithal girdi miktarının kur ve satış esnekliğini hesaplamak amacıyla değişkenlerin logaritmik değerleri alınmış ve regresyon modeli oluşturulmuştur. Modelde kullanılan değişkenler ile ithal girdi miktarındaki değişimin %93’ünün açıklandığı ve ithal girdinin gecikmeli değerindeki artışın da bu dönemdeki ithal girdiyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Üçüncü modelde ise ithalat bağımlılığı trans-log modeliyle açıklanmaya çalışılarak kurdaki %1’lik bir artışın ithalat bağımlılığını %0,25 oranında azaltacağı ifade edilmiştir. Bunlara ilave olarak çalışmanın temel bulgularından biri de artan ithalat bağımlılığı nedeniyle ülkenin dış tasarruflara daha da bağımlı hale gelmesidir (Özlale ve Karakurt, 2012, s. 21,24,33).

Konak (2012) “Ticarette Dışa Bağımlılık ve Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: 1980-2010 Ekonomik Analizi” isimli doktora tez çalışmasında Türkiye’de 1985, 1990, 1998 ve 2002 yılları için hazırlanan girdi-çıkıtı tablolarını kullanarak ithal girdi bağımlılığını incelemiştir. Girdi çıkıtı tablolarının TÜİK tarafından 2002 yılından sonra yayınlanmaması nedeniyle 2002-2010 dönemi sektörel ihracatın ithalata bağımlılığındaki gelişmeler 2002 yılında yayımlanan girdi-çıkıtı tablosundaki veriler esas alınarak hesaplanmıştır. 2003-2010 yılları arası için de sanayi üretim endeksleri, ihracat miktar endeksleri ve ithalat miktar endekslerinden yararlanılarak ihracat/toplam üretim oranı ile ihracat/toplam arz oranları hesaplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre bir çok sektörde ihracatın ithalata bağımlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sektörel bazda bağımlılık hızında yavaşlamalar görülse de bağımlılığın sürekli artış eğiliminde olduğu ortaya konulmuştur. 1990 sonrası dönemde ihracatın ithal girdilere bağımlı olduğu ilk 5 sektör;

maden, dokuma ve deri, kimya, ana metal sanayi ve elektrikli makine sektörleri olarak belirlenmiştir. 2002 sonrası sıralama kimya, ana metal sanayi, elektrikli makine, dokuma ve maden olarak değişmiştir. 2010 yılında ihracatın ithal girdilere bağımlılığının en yüksek olduğu sektörler ise radyo, televizyon haberleşme teçhizatı, kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar sektörü ile motorlu kara taşıtları imalatı olarak açıklanmıştır (Konak, 2012, s. 5, 404).

Şişman ve Bağcı (2014) “Türkiye’de Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe İthalat Bağımlılığı” isimli çalışmalarında Türkiye’de tekstil ve hazır giyim sektöründe ithalatın bağımlılığının nedenleri üzerinde durmuşlardır. Çalışmanın sonucunda bu sektörlerde ithalat bağımlılığının nedenleri; düşük döviz kuru, SGK primlerinin yüksekliği, yurtiçi hammadde ve yarı mamul girdi üretiminin yetersizliği, vergi oranlarının yüksekliği ve Asya ülkelerinin etkisi olarak açıklanmıştır. Çalışmaya katılan firmaların önerileri ile tekstil ve hazır giyim sektöründe ithalat bağımlılığının azalması için gereken önemler önem sırasına göre aşağıdaki gibi verilmiştir:

- 1- Döviz kurunun yükselmesi
- 2- SGK primlerinin düşürülmesi
- 3- Yurt içi hammadde ve yarı mamul girdi üretiminin desteklenmesi
- 4- Vergi avantajının sağlanması
- 5- Araştırma ve geliştirme desteğinin sağlanması
- 6- Yerli markaların oluşumunun desteklenmesi
- 7- İthalata kota konulması ve tarifelerin yükseltilmesi (Şişman ve Bağcı, 2014, s. 29, 48).

Akbaş ve Şentürk (2013) “Türkiye’nin İthalat ve İhracat Bağımlılığı: Seçilmiş Ülke Örnekleri Üzerine Ampirik Bir Uygulama” isimli çalışmalarında 1990-2010 yılları arasında Türkiye’nin seçilmiş 16 ülke gerçekleştirdiği ihracat ve ithalat işlemleri arasında ilişki olup olmadığı test edilmiştir. İncelenen dönemde Türkiye’de ihracatın önemli derecede ithalata bağımlı olduğunu ortaya koymuşlardır. Çalışmada, ithalata bağımlılığı azaltmak için ekonomiden sorumlu karar mercilerinin, üreticileri ve ihracatçıları katma değeri yüksek ürün ihraç etmeye yöneltmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır (Akbaş ve Şentürk, 2013, s. 204).

Kundak ve Aydoğuş (2018)’un “Türkiye’de İmalat Sanayinin İthalata Bağımlılığı” isimli çalışmalarında dinamik panel veri analizi kullanmış ve ithalat bağımlılık oranını bağımlı değişken olarak kabul etmişlerdir. Modelde bağımlı değişkeni

etkileyen bağımsız değişkenler; döviz kuru, GSYH, sabit sermaye yatırımları ve ücretler olarak belirlenmiştir. Modelde;

$$\text{İthalat bağımlılık oranı} = \text{İthalat} / [(\text{Katma değer} + \text{İthalat}) - \text{İhracat}] * 100 \quad (3.1)$$

formülüyle hesaplanmıştır. Çalışmada, kısa ve uzun dönem parametreleri incelenmiş ve uzun dönem parametrelerinde; döviz kurunda, sabit sermaye yatırımında ve GSYH’da meydana gelen artışların ithalat bağımlılığını artırdığı, ücretlerde meydana gelen artışların ithalat bağımlılığını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönem parametrelerinde ise döviz kurunda ve GSYH’de meydana gelen artışların ithalat bağımlılığını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır (Kundak ve Aydoğuş, 2018, s. 252, 257).

Petek ve Şanlı (2018) “Makro Ekonomik Değişkenler Açısından Türkiye’de Sanayi Sektörünün Gelişimi ve İmalat Sanayinin Teknolojik Yapısı” isimli çalışmalarında 2013-2018 döneminde imalat sanayisinin teknolojik yapısında meydana gelen değişimleri incelemişlerdir. Çalışmaya göre Türkiye’de daha çok düşük ve orta düşük teknolojiye dayalı imalat sanayi üretimi yapılmaktadır. 2017 yılında yüksek teknoloji ürünlerin imalat sanayi ihracatındaki payı %3,8 iken imalat sanayi ithalatı içerisindeki payı %15 civarında hesaplanmıştır. İmalat sanayisinin en büyük maliyet kaleminin ara girdi ithalatı olduğu ve imalat sanayi üretiminde yüksek teknoloji üretim payının son 17 yılda giderek azaldığı açıklanmıştır. Çalışmada, Türkiye’de imalat sanayisinin ithalata bağımlılığının çok yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Petek ve Şanlı, 2018, s. 185).

Tezer (2018) “Türkiye Ekonomisinde Döviz Kuru Ayarlamalarının Marshall-Lerner Koşulunda J-Etkisinin Geçersizliği, 2005-2017” isimli çalışmasında Türkiye’de döviz kurundaki dalgalanmaların veya yükselişlerin ithal girdiye bağımlı olan sektörlerde üretim mallarının pahalılaşmasına sebep olduğunu açıklamıştır. Çalışmada, Türkiye’de ara malı ithalatının yüksek olduğu orta-yüksek ve yüksek teknoloji üretimde katma değer oranlarının düşük olmasından dolayı ihracat düzeyinin kur dalgalanmalarından olumsuz etkilendiği ve kur artışlarında Marshall-Lerner koşulunda J-teorisinin gerçekleşmediği sonucuna ulaşılmıştır (Tezer, 2018, s. 22,37).

Sabaz ve Terzioğlu (2020) “Denizli’de Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe Üretimde İthal Girdi Kullanımı” isimli, ithal girdi kullanımını firma düzeyinde gösteren bir çalışma yapmışlardır. Çalışmalarında ithalatın nedenlerini ve mal gruplarına bağlı

olarak oranları belirlemeyi amaçlamışlardır. Denizli’de tekstil ve hazır giyim sektöründe faaliyet gösteren 86 firma ile yüzyüze görüşme ve anket yöntemi ile çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan girdilerin gruplaması; hammadde, ara malı ve yatırım malı şeklindedir. Sonuçlar; makine ve teçhizat grubunun neredeyse tamamının ithal edildiğini, ara malı grubunda ithal girdi kullanımının çok küçük olduğunu ancak iplik, pamuk ve elyafta ithal girdi kullanım oranının ortalama %67 olduğunu göstermektedir. Sabaz ve Terzioğlu çalışmalarında bulgularının Türkan (2006), Saygılı vd. (2010) ve Özlale ve Karakurt (2012) çalışmalarının bulguları ile benzerlik gösterdiğini ve ortaya çıkan hesaplamaların girdi - çıktı analiziyle yapılan hesaplamalara göre %10-%15 daha yüksek olduğunu açıklamışlardır (Sabaz ve Terzioğlu, 2020, s. 48).

Dineri ve Işık (2021) “İthalat Bağımlılığı ve Türkiye Ekonomisinde İmalat Sanayi: Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi” isimli çalışmalarında Türkiye’de 2007-2018 döneminde imalat sanayi üretim ve ara malları ithalatı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmaya göre yerel firmalar, reel kurların düşmesiyle ithalatta avantaj sahibi olabilmekte ve ucuza üretilen ithal ara malları yerli ara mallara tercih etmektedirler. Çalışmada ara malı üretiminde ara malı ithalatına bağımlılığın artmakta olduğu sonucuna ulaşılmış ve ithalat bağımlılığının azaltılması için çözüm önerilerinde bulunulmuştur (Dineri ve Işık, 2021, s. 80).

Nas (2021) “MINT Ülkelerinde Ara Girdi ve Nihai Talebin İthalat Bağımlılığı: Girdi-Çıktı Analizi” isimli çalışmasında Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye için OECD’nin hazırladığı 2018 yılı girdi-çıktı analizini kullanmış ve bu MINT ülkelerinde imalat sanayi alt sektörlerinin en yüksek girdi bağımlılığının olduğu sektörleri incelemiştir. Çalışma bulgularına göre en yüksek ithal girdi bağımlılığına sahip olan sektörler; kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri, kauçuk ve plastik ürünleri, temel metal imalatı, makine ve teçhizat hariç fabrikasyon metal ürünleri imalatı, bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı, elektrikli teçhizat, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat, motorlu kara taşıtı, römork ve yarı römork imalatı ile diğer ulaşım araçları imalatı alanlarında gerçekleşmiştir (Nas, 2021: s.89).

Diğer ülkeler özelinde yapılan çalışmalar da aşağıdaki gibidir:

Ghosh (2000) “The Casual Relationship Between International Trade And Employment in The Manufacturing Sector of The United States” isimli çalışmasında 1961-1995 yılları için ABD imalat sektöründeki uluslararası ticaret (imalat sanayi ithalatı) ve istihdam arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İstatistiksel verilerin incelenmesi için

Granger metodu kullanılmış ve uzun dönemde veriler arasında eş bütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda net ithalattan istihdama tek yönlü Granger nedenselliği tespit edilmiştir (Ghosh, 2000, s. 399).

Pamukçu ve Boer (2000) “A Structural Decomposition Analysis of Imports of Turkey (1968-1990)” isimli çalışmalarında yapısal ayrıştırma modelini kullanarak farklı ithalat büyüme kaynaklarının etkisini tahmin etmeye çalışmışlardır. Analizde Türkiye'nin 1968, 1973, 1979, 1985, 1990 yıllarındaki girdi-çıkıtı tabloları kullanılarak 1968-1979 ithal ikameci dönemi ile 1980-1990 ihracata dayalı sanayileşme politikalarının uygulandığı dönemler karşılaştırılmıştır. Çalışma bulgularında, 1968-1979 döneminde ithal ikamesi stratejisinin ithalat üzerindeki etkisinin olumsuz olduğu; 1979-1990 yıllarında dışa dönük dönemde ise ithal ikamesinin etkisinin olumluya döndüğü ve ihracat artışının ithalatı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Pamukçu ve Boer, 2000, s. 1).

Simachev, Kuzyk ve Zudin (2016) “Import Dependence and Import Substitution in Russian Manufacturing: A Business Viewpoint” isimli çalışmalarında Eylül 2015'te şirket yöneticileri arasında anket çalışması yaparak Rus sanayi firmalarının ithalata bağımlılığını değerlendirmişler ve yerli (Rus) ürün ve teknolojilerini kullanmaya “geçiş”i, yerli ürünlerin bulunabilirliği ve firmaların bunlara olan ilgisini analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar, niceliksel olarak, Rusya'daki imalat sanayileri için ithalat tüketim seviyelerinin, özellikle Batı Avrupa ülkelerinin karşılık gelen seviyeleri ile karşılaştırıldığında, nispeten küçük olduğu ve ankete katılan şirketlerin yaklaşık üçte ikisinin, başta makine ve teçhizat ithalatı olmak üzere önemli ölçüde ithalata bağımlı olduğu göstermiştir (Simachev, Kuzyk and Zudin, 2016, s.25).

Berezinskaya ve Vedev (2017) “The Dependence of Russian Manufacturing on Imports and the Strategy of Import Substitution” isimli çalışmalarında Rusya'nın ithalata bağımlılığını azaltmada stratejik ithal ikamesinin olanaklarını ve yönünü analiz etmişlerdir. Çalışmaya göre ithal ikamesi potansiyeli, imalatta ithalat bağımlılığının azalması, üretimin modernizasyonu, yani Rusya ekonomisindeki yatırım ve ticari faaliyetlerin radikal bir şekilde yoğunlaşması ile belirlenecektir. Yine çalışmaya göre son yıllarda, Rus imalatının ithalat bağımlılığı, bitmiş malların ithalat seviyesinden, malların, malzemelerin ve satın alınan ürünlerin ithalat seviyesine kaymıştır. Tüketici pazarı daha az ithal gıdaya, daha az tüketici ürününe ve otomobile sahipken, bazı endüstrilerin ithalatına bağımlılık artmaktadır. Sonuç olarak ithalat bağımlılığının azaltılması için Rus üretiminin daha fazla yerelleştirilmesi ve nihai ürünlerin ithalatından parça ithalatına

geçiş, ardından bu parçaların bileşenlerinin ithalatına geçilmesi, üretimin modernizasyonu, katma değer yaratılması, Rus emtia üreticilerinin yerli üretim zincirlerine katılımı gibi önerilerde bulunulmuştur (Berezinskaya and Vedev, 2017, s.1-15).

Mariolis, Leriou ve Soklis (2018) “Dissecting the Input-Output Structure of the Greek Economy” isimli çalışmalarında girdi-çıktı tablosu verileri ile temel ve türev endeksler sistemini kullanarak 2005 ve 2010 yılları için Yunan ekonomisinin bir incelemesini sunmuşlardır. Çalışma sonuçlarına göre, Yunan ekonomisinde sektörler arası yapıda bir değişikliğin gerekli olduğu açıklanmıştır. Çalışmada ekonominin canlanması için iyi hedeflenmiş etkin bir talep yönetimi politikasının gerekli olduğu ancak yeterli olmadığı tespit edilmiş; yani sanayi politikasına ve yapısal dönüşüme de ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Çalışmaya göre sanayi sektörü, karşılaştırmalı olarak dezavantajlı ve yüksek oranda ithalata bağımlı emtiaların büyük çoğunluğunu içermektedir bu nedenle sanayi politikasının öncelikle, yüksek doğrudan ithalat bağımlılığı sergileyen dokuz sanayi ürününe odaklanması gerektiği açıklanmıştır (Mariolis, Leriou and Soklis, 2018, s.1-15).

Abdikeev, Bogachev ve Bekulova (2019) “Investment Potential of the Manufacturing Industry” isimli çalışmalarında Rus ekonomisinin imalat sanayisini incelemişlerdir. Rus ekonomisinin sürdürülebilir gelişimi için, imalat sanayinin yüksek teknoloji sınıfının ileri düzeyde gelişmesini sağlayacak yatırım koşullarının gerekliliği ileri sürülmüştür. Ayrıca çalışmada duran varlıklara yapılan yatırımların mevcut yapısının, “Ulaştırma ve depolama”, “Gayrimenkul işlemleri” gibi hizmet sektörü bölümlerinin gelişmesine katkıda bulunduğu açıklanmıştır. Çalışmada Rusya'da imalat sanayisinin katma değerine olan katkı ile makine ve teçhizat üretiminin azalmasının (1,5 kat) ana nedeni yatırım kaynaklarının yetersizliği olarak gösterilmektedir. Çalışmaya göre bu durum, ithalata bağımlılığın artmasına, yüksek teknoloji sektörlerinden ürünlerin payında düşüşe yol açmaktadır. Çalışmada 10-15 yıl süreyle yüksek teknoloji ve orta teknoloji üst düzey sektörlerde üretimin ileri düzeyde geliştirilmesi için federal düzeyde bir program geliştirilmesi ve bu programı yönetmek için bir departman üstü yürütme yetkisinin oluşturulması önerilmektedir (Abdikeev, Bogachev and Bekulova, 2019, s.24).

Chernova ve Noha (2019) “A Study of the Characteristics of Food Import Dependence of the Countries” isimli çalışmalarında farklı ülkelerde ithalat bağımlılığının nedenleri incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre; kişi başına düşen GSYİH'sı düşük,

tarımda katma değeri düşük ve tarımsal arazi kaynaklarının az olduğu ülkeler, temel gıda maddelerinin tamamını veya çoğunu ithal etmektedir (Chernova and Noha, 2019, s.484).

Fedyunina ve Averyanova (2019) “Import and Export of High-Tech Products in Russian Manufacturing Companies” isimli çalışmalarında Rus imalat şirketlerinde yarı bitmiş ürünlerin ve üretim araçlarının ithalatı ile yüksek teknolojlili ürünlerin ihracatı arasındaki ilişkiyi araştırmışlar ve yüksek teknolojlili ürünlerin ihracatının karmaşık bileşenlerin ve yarı mamullerin ithalatı ile bağlantılı olup olmadığı sorusuna yanıt aramışlardır. Çalışma sonuçları, yüksek teknolojlili ürünlerin ihracatının, ihracat yoğun Rus imalat şirketleri için yüksek teknolojlili yarı mamul ürünlerin ithalatı tarafından belirlendiğini doğrulamıştır. Çalışmada ekipman ve üretim araçlarının ithalatı ile yüksek teknolojlili ürünlerin ihracatı arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Genel olarak, çalışmadan elde edilen en önemli sonuç, dış pazarlarda önemli bir varlığı olan (ihracat gelirlerinin nispeten yüksek oranlarda olduğu) ve yüksek teknolojlili ürünler ihraç eden firmaların, daha az ihracat yapan firmalara göre ithal yarı mamul ile makine ve teçhizata daha fazla bağımlı olduklarıdır (Fedyunina and Averyanova, 2019, s.199-208).

Khrustalev ve Slavyanov (2019) “Dependence on Imports as a Threat to Innovative Development of the Russian Manufacturing Sector” isimli çalışmalarında Rus ekonomisinin bilim yoğun üretim için ihtiyaç duyulan malzeme, yedek parça, yazılım ve ekipman ithalatına daha az bağımlı hale gelmesini araştırmışlardır ve Rus ekonomisinin ithalata bağımlılığını kapsamlı bir şekilde inceleyerek, bilim yoğun işletmeleri dış etkenlere karşı daha savunmalı hale getirmek için önerileri özetlemişlerdir. Çalışmada ithalata bağımlılık analiz edildikten sonra, ulusal ekonominin yenilikçi gelişimine teknolojik tehdit oluşturan temel olumsuz faktör türlerini ortaya çıkarmışlardır. Çalışmada Rus radyo-elektronik endüstrisinin, küresel teknolojik ilerlemenin gerisinde kaldığı ve henüz Rus işletmelerine yerli olarak üretilen elektronik cihazları tedarik edemediği açıklanmıştır. Çalışmada teknolojik tehditlerin, yabancı malzeme, bileşen ve ekipman tedarikçilerini çeşitlendirerek ortadan kaldırılabileceği ile sınıfının en iyisi ekipman, malzeme ve aletlerin ithalatını reddetmenin mantıksız olduğu ileri sürülmüştür. Çalışmaya göre dış ticaret ve yatırım anlaşmalarına giren işletmeler ile tedarikçilerin herhangi bir siyasi baskıdan uzak olması gerekmektedir. Çalışma sonuçları, Rus imalat sektörünün ithalata nispeten yüksek bağımlılığına rağmen, bu olumsuz eğilimi bastırabileceğini ve Rus ekipmanı için kabul edilebilir talebe ulaşarak Rus ekonomisinin

teknolojik tehditlere karşı daha dirençli hale gelebileceğini göstermektedir (Khrustalev and Slavyanov, 2019, s.124).

Kalinin vd. (2021) “Technological Import Dependence of the Russian Economy: An Assessment Using Input–Output Tables” isimli çalışma Çin'den ve genel olarak dünyanın tüm ülkelerinden, ara ve tüketim ürünlerinin temini ile ilgili olarak Rus endüstrisinin ithalata bağımlılık düzeyini analiz etmektedir. Analizde WIOD girdi-çıkıtı tabloları ve anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre ankete katılan küçük ve orta ölçekli işletmelerin %36'sı için ithalat arzına kritik bir bağımlılığın söz konusu olduğu belirtilirken, en önemli ithalat bağımlılığının uzak ülkelere ihracat yapan firmaların özelliği olduğu da belirtilmiştir. Teknolojik ithalat bağımlılığı sorununu çözmeyi amaçlayan devlet çabalarının hedefi olabilecek temel çözümler de ithalatın çeşitlendirilmesi, kendi üretim tesislerinin geliştirilmesi veya geçici “açıkları” finanse etmek için maddi rezervlerin oluşturulması olarak açıklanmıştır (Kalinin et al. 2021, s.52-57).

Lupak vd. (2021) “State Management of Import Dependency And State’s Economic Security Ensuring: New Analysis to Evaluating and Strategizing” isimli çalışmalarında Ukrayna’da devlet yönetimi ile devletin ekonomik güvenliği ve ithalat bağımlılığı analiz edilmiştir. Çalışma sonuçları Ukrayna ekonomisinin yüksek düzeyde ithalat bağımlılığını ve ülkenin ekonomik güvenliğini kritik bir şekilde tehdit eden eğilim gösterdiğini doğrulamıştır. Çok değişkenli dinamik regresyon modelleme aracı kullanılarak, ithalata bağımlılık düzeyi ile ülkenin ekonomik güvenliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki kurulmuştur. Çalışmada, Ukrayna ekonomisinin ithalat bağımlılığının kritik derecede yüksek seviyeyi gösterdiği açıklanmıştır. Aynı zamanda, ithalat bağımlılığının devletin ekonomik güvenliği üzerinde önemli bir etkisi olduğu (bütünsel endeksler arasındaki belirleme katsayısı 0.7645'tir) ve bunun nedeninin, Ukrayna ekonomisinde, ithalatın genişlemesine karşı koyacak ekonomik araçların tanıtılmaması, bunun yerine, ithalat bağımlılığında daha fazla artışı teşvik eden faktörlerin etkisinin artması olarak açıklanmıştır. Ayrıca çalışmaya göre yüksek ithalat bağımlılığı, bu alandaki yetersiz devlet düzenlemesinden kaynaklanmaktadır (Lupak et al. 2021, s.855-862).

3.3. Tasarruf Açığı-İthalat Bağımlılık Oranı

Türkiye’de eski seriye göre hesaplanan tasarruf oranlarının 2001 krizine bağlı olarak düşük seyretmesi, tasarruf açıklarının artmasına ve cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Düşük tasarruflarla istenilen yatırım seviyelerine ulaşılamamış ve dış tasarruflara bağımlılık artmıştır. Bu doğrultuda Türkiye ekonomisinin net tasarruf seyri, eski seriye göre hesaplanan tasarrufların Türkiye’de yapısal bir soruna işaret ettiğini göstermektedir (Yılmaz ve Karataş, 2009, s. 77).

Yeni seriye göre hesaplanan tasarruf oranları ise Türkiye’de tasarrufların çok büyük bir sorun oluşturmadığını göstermektedir. Ancak Türkiye’de tasarrufların yatırımları karşılayamaması sonucu cari işlemler dengesindeki olumsuzluklar artış göstermiştir. Cari işlemler açığını tetikleyerek tasarruf açıklarının artmasına neden olan etmenlerden biri de imalat sanayisinde ithalat bağımlılık oranlarının yükselmesidir. Ara ve yatırım mallarında üretiminin ithalata bağımlılığının yükselmesi ile ekonomide özel kesim tasarrufları azalmış ve buna bağlı olarak tasarruf açıkları da artış göstermiştir. (Özlale ve Karakurt, 2012, s. 1-12).

Bu kapsamda imalat sanayi sektörünün incelenmesi, imalat sanayi alt sektörlerinin ithalata bağımlılık oranlarının hesaplanması ve ithalata bağımlılığı etkileyen faktörlerin test edilmesi önem taşımaktadır. Bu amaçla, Türkiye’de tasarruf açığı imalat sanayi ilişkisinin ortaya konulabilmesi için T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak 2006-2019 döneminde imalat sanayisinde NACE 2 ve NACE 3 düzeyinde ithalat bağımlılık oranları hesaplanmış ve imalat sanayisinin NACE 2 düzeyinde ithalata bağımlılığını etkileyen faktörlerin geçerliliği test edilmiştir. İmalat sanayi ithalat bağımlılık oranları üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

3.4. İthalat Bağımlılık Oranının Hesaplanması

Firma ve sektör bazında yapılan çalışmalar ithal girdi nedenlerinin ve ithal girdi kullanım oranlarının belirlenmesi ile imalat sanayisinin ithalat yapısının değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Ancak literatür taraması yapıldığında Türkiye’de imalat sanayi alt sektörlerini NACE 2 ve NACE 3 düzeyinde inceleyerek ithalat bağımlılık oranlarının karşılaştırılmasına imkan veren ve ithalat bağımlılığının belirleyicilerini açıklayan çok az çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmanın literatüre katkısı

2006-2019 döneminde NACE 2 ve NACE 3 düzeyinde imalat sanayi alt sektörlerinin ithalat bağımlılık oranlarının hesaplanması, bağımlılık oranlarını etkileyen değişkenlerin dinamik panel veri analizi ile test edilmesi ve ilgili dönemde tasarruf açıkları ile imalat sanayi ilişkisinin kurulmasıdır. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile yapılan görüşmelerde, verilerin 2006 yılından sonra dijital ortama taşındığı belirtilmiştir. Bu nedenle modelde kullanılacak ortak veri setine ait değerler 2006-2019 yıllarını kapsamaktadır.

Uygulamada 2006-2019 döneminde NACE 2 ve NACE 3 düzeyinde Türkiye’deki alt sektörlerin ithalat bağımlılığını etkileyen faktörlerin geçerliliğini sınamak için kurulan modelde; ithalat bağımlılığını (ithalat sızma oranını) temsilen, ithalat bağımlılık oranı “ITHBO” değişkeni bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir. İthalat bağımlılık oranı; sektöre ait ithalat miktarının, sektöre yönelik toplam yurtiçi talep miktarına bölünmesiyle elde edilir ve yüzde değer olarak ifade edilir. Toplam iç talep miktarı da;

$$\text{Toplam İç Talep Miktarı} = (\text{Yurtiçi Üretim} + \text{İthalat} - \text{İhracat}) \quad (3.2)$$

olarak hesaplanır. İthalat yoğunluğunu ve dışa dönüklük derecesini gösteren ithalat bağımlılık oranının 0’a yakın olması ithalatın iç talep içinde ihmal edilebilir olduğunu gösterirken; 100’e yakın olması iç talebin tamamına yakınının ithalatla karşılandığını gösterir (T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023 Otomotiv Sanayi Çalışma Grubu Raporu, 2018, s. 66). İmalat sanayi alt sektörlerine ait ithalat bağımlılık oranlarının hesaplanmasında baz alınan temel çalışmalar ve detayları aşağıda açıklanmıştır.

Özlale ve Karakurt (2012) “Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması İçin Politika Önerileri” isimli çalışmalarında üretim odaklı bir inceleme yapmışlardır. Çalışmada imalat sanayi sektörlerinin üretimde kullandıkları ithal ara ve yatırım malı üzerinden Ocak 2008-Kasım 2011 döneminde 47 ay için sektörel ithalat bağımlılık oranlarını,

$$\text{İthalat Bağımlılık Oranı} = (\text{DOGİT} + \text{DOLİT}) / (\text{Yİ} - \text{Sektör İçi Satışlar} + \text{İ}) \quad (3.3)$$

formülünü kullanarak hesaplamışlardır. Formülde; yurt içi satışlar (Yİ), ihracat (İ), doğrudan ara ve yatırım malı ithalatı (DOGİT) ve dolaylı ithalat (DOLİT) ile

gösterilmiştir. Aynı sektördeki firmaların birbirlerine satışlarından kaynaklanan çifte hesaplamanın engellenmesi için yurt içi satışlardan sektör içi satışlar çıkarılmıştır (Özlale ve Karakurt, 2012, s. 14).

Yükseler ve Türkan (2008) “Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm, Küresel Yönelimler ve Yansımalar” isimli çalışmalarında ihracat performanslarını değerlendirebilmek amacıyla, imalat sanayisinde alt sektörler için ihracat/üretim oranı ve ihracat /arz oranı hesaplamışlardır. 1996-2007 döneminde imalat sanayisinde ihracat/üretim oranlarında hızlı bir yükseliş gerçekleşirken bu durumun ihracat/arz oranlarına yansımadağını ortaya koymuşlardır. Çalışmada imalat sanayi genelinde ihracat/arz oranları ve ithalat/arz oranları reel kur endeksi ile karşılaştırılmış ve özellikle ithalat/arz oranının reel kur endeksi ile güçlü bir ilişki içinde olduğu öne sürülmüştür. İmalat sanayi ithalatındaki artışların üretim yapısı üzerindeki etkisini görebilmek için alt sektörler itibarı ile ithalat/üretim oranı ve ithalat/arz oranı hesaplamaları yapılarak imalat sanayisinin ithalat bağımlılığının arttığını ortaya çıkarmışlardır. Çalışmanın 2. bölümünde TÜİK tarafından 1998 yılı için hesaplanan girdi-çıkıtı tablolarından yararlanarak imalat sanayisinin üretim yapısı, üretimin maliyet yapısı ve imalat sanayi üretiminin girdi ithalatına bağımlılığı incelenmiştir (Yükseler ve Türkan, 2008, s. 19, 43).

Kundak, Aydoğuş (2018) Türkiye’de imalat sanayisinin ithalata bağımlılığının analiz edildiği çalışmada dinamik panel veri analizi kullanılmış ve ithalat bağımlılık oranı bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir. Modelde bağımlı değişkeni etkileyen bağımsız değişkenler; döviz kuru, GSYH, sabit sermaye yatırımları ve ücretler olarak belirlenmiştir. Modelde:

İthalat bağımlılık oranı = İthalat / [(Katma değer + İthalat) - İhracat] * 100 (3.4)
formülüyle hesaplanmıştır (Kundak ve Aydoğuş, 2018, s. 257).

Bu üç çalışmayı temel alarak hesaplanan ithalat bağımlılık oranı için:

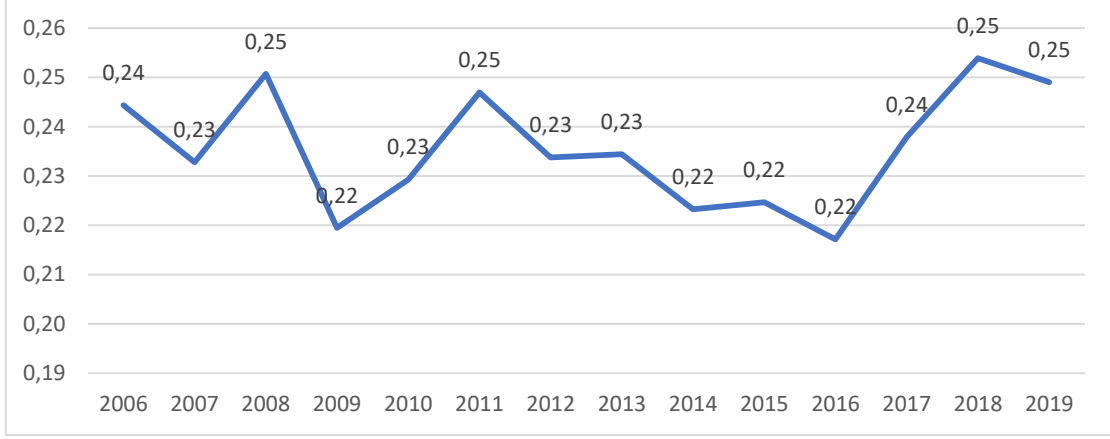
İthalat bağımlılık oranı = İthalat/[(Net Satışlar+İthalat)-İhracat]*100 (3.5)

formülü kullanılmıştır. 2006-2019 dönemine ait verilere Anadolu Üniversitesi ile T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı arasında imzalanan resmi protokol sonucu ulaşılmıştır. Protokol sonucu elde edilen veriler; hem toplam imalat sanayisine hem de NACE 2 ve

NACE 3 düzeyine ait ithalat değerleri, ihracat değerleri ve net satışlar değerleri ile ikinci bölümde incelenen alt sektörlerle ait temel bilgilerdir.

- 2006-2019 dönemi için alt sektörlerdeki ortak veri setine ait üretim verilerine ulaşamaması ve baz alınan çalışmalarda üretimden satışların net satışlar yerine kullanılması göz önünde bulundurularak ithalat bağımlılık oranının hesaplanmasında “ Net Satışlar” kullanılmıştır.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığında elde edilen ithalat ve ihracat değerleri dolar (USD) para birimi olarak analize dâhil edilmiştir.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığında elde edilen TL cinsindeki “Net Satışlar” TCMB sitesinden USD döviz alış kurları baz alınarak dönüştürülmüştür.
- İmalat sanayi 10 ile 33 kodları arasındaki sektörleri kapsamaktadır. 12 kodlu “Tütün Ürünleri İmalatı” ve 19 kodlu “Kok Kömürü ve Petrol Ürünleri İmalatı” verileri gizli veriler kapsamında olduğu için çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Şekil 3.1 2006-2019 döneminde toplam imalat sanayi ithalat bağımlılık oranlarını göstermektedir. Şekil 3.1’de görüldüğü gibi 2006-2019 döneminde toplam imalat sanayisinin ithalat bağımlılığı ortalama %24 civarındadır. 2008 yılından 2009 yılına geçişte imalat sanayi ithalat bağımlılık oranında önemli bir düşüş görülmektedir. Bunda 2008 küresel krizinden en çok etkilenen sektörün reel kesim olması etkili olabilir. Daha önce de bahsedildiği gibi imalat sanayisinde kapasite kullanım oranlarının yükselmesi, sanayi üretimindeki artışı gösterirken düşmesi de sanayi üretimindeki azalışı gösterir. 2008 yılında ortalama %78,5 olarak hesaplanan imalat sanayi kapasite kullanım oranı küresel krizin de etkisiyle 2009 yılında ortalama %66,8 civarında seyretmiştir. Bu durum 2008 küresel krizinin de etkisiyle yaşanan üretim azalmasının, ithalat bağımlılık oranında bir düşüş yaratması olarak yorumlanabilir.

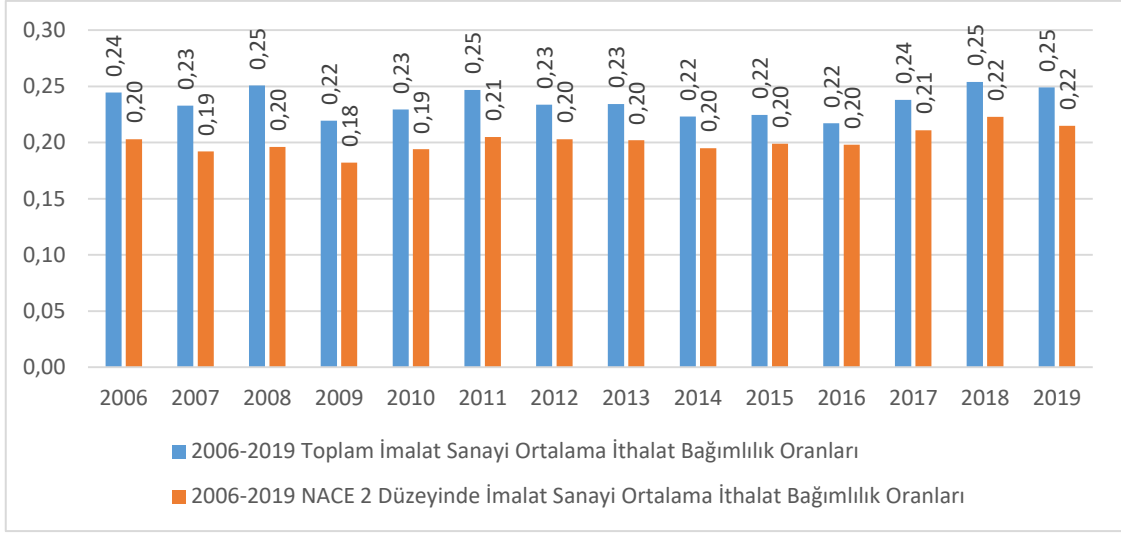

Şekil 3. 1. 2006-2019 Toplam İmalat Sanayi İthalat Bağımlılık Oranları (%)

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hesaplanmış ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ayrıca Tablo 2.3’de belirtildiği gibi 2008-2009 ve 2010 yıllarında ekonomik büyüme de sırasıyla %0,8, -%4,7 ve %8,5 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemlerde imalat sanayi büyüme oranları da sırasıyla %5, -%8,9 ve %9,6 olarak hesaplanmıştır. Bu da ekonomik küçülmeye bağlı ithalat azalışı ve ithalat bağımlılık oranının azalışı olarak yorumlanabilir. 2010 yılından itibaren artan kapasite kullanım oranları ve ekonomik büyüme oranları ile imalat sanayi ithalat bağımlılık oranları yeniden yükselme göstermiştir. 2016 yılında ilgili dönemin en düşük seviyesine ulaşan ithalat bağımlılık oranı 2018 yılının sonunda en yüksek değerine ulaşmıştır. 2016 yılında sanayi üretim endeksi 103,5 seviyesinden 2017 yılında 112,5 ve 2018 yılında da 114,5 seviyesine ulaşmıştır. Bu da üretimi ara ve yatırım malı ithalatına bağlı olan Türkiye’de ithalat bağımlılık oranının artış nedenlerinden biri olarak yorumlanabilir.

Şekil 3.2 2006-2019 döneminde toplam imalat sanayi ortalama ithalat bağımlılık oranı ile NACE 2 düzeyinde ortalama ithalat bağımlılık oranı arasındaki farkı göstermektedir.

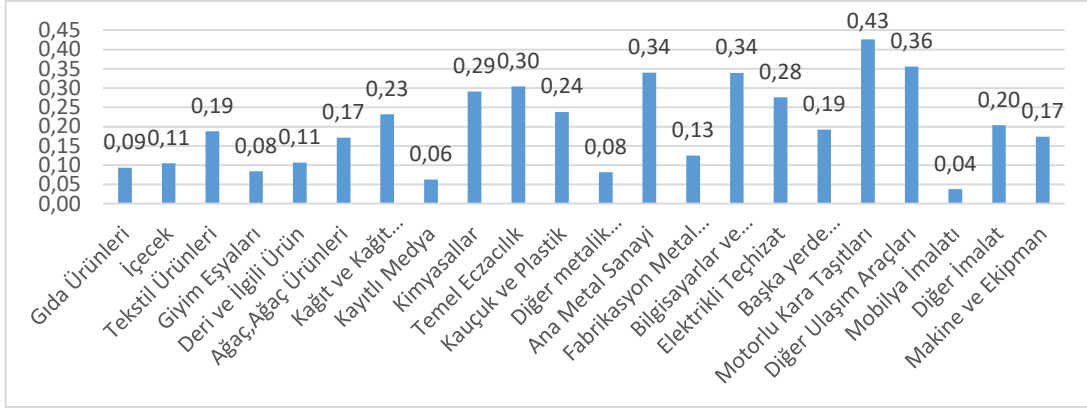

Şekil 3. 2. 2006-2019 Toplam İmalat Sanayi Ortalama İthalat Bağımlılık Oranı (%) İle NACE 2 Düzeyinde Ortalama İthalat Bağımlılık Oranı (%) Arasındaki Fark

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hesaplanmış ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3.2’de toplam imalat sanayisine ait toplulaştırılmış verilerle hesaplanan 2006-2019 dönemi toplam imalat sanayi ithalat bağımlılık oranları ortalama %24 civarında iken aynı dönemde NACE 2 düzeyinde hesaplanan imalat sanayi ithalat bağımlılık oranları ortalama %20 civarında gerçekleşmiştir. Bu farklılığın nedeni 12 kodlu “Tütün Ürünleri İmalatı” ve 19 kodlu “Kok Kömürü ve Petrol Ürünleri İmalatı” verilerinin gizli veriler kapsamında olması nedeniyle çalışmaya dâhil edilmemesidir.

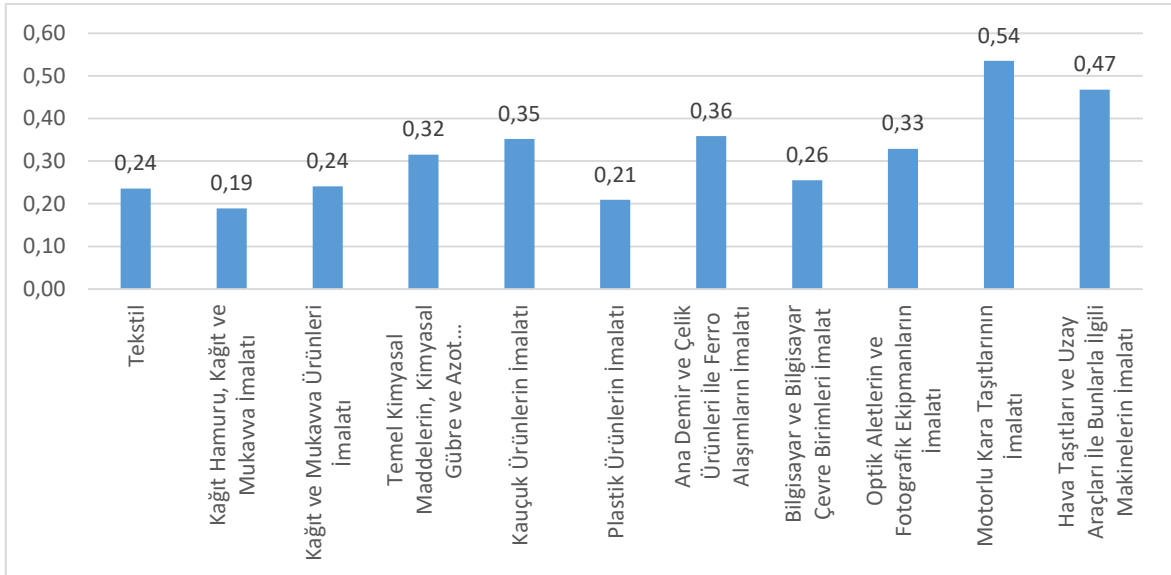
İmalat sanayi alt sektörleri incelenerek hesaplanan ithalat bağımlılık oranları Şekil 3.3’te görülmektedir. 2006-2019 döneminde NACE 2 düzeyinde hesaplanan ithalat bağımlılık oranları ortalamalarında en yüksek ithalat bağımlılık oranlarının sırasıyla %43 ile motorlu kara taşıtlarında, %36 ile diğer ulaşım araçlarında ve %34 ile ana metal sanayi ile bilgisayar ve elektronik ürünlerinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu yıllar arasında ithalat bağımlılık oranının en düşük olduğu alt sektörler ise %6 ile kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması ve %4 ile mobilya imalatı alanlarında olmuştur.

Şekil 3. 3. 2006-2019 NACE 2 Düzeyinde Ortalama İthalat Bağımlılık Oranları (%)

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hesaplanmış ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

NACE 3 düzeyinde ithalat bağımlılık oranları 2006-2019 döneminde ortalama değerlerle incelendiğinde en yüksek ithalat bağımlılığına sahip olan alt sektörleri; %54 ile motorlu kara taşıtları imalatı, %47 ile hava taşıtları ve uzay araçları imalatı, %36 ile ana demir çelik ürünleri imalatı, %35 ile kauçuk ürünlerin imalatı, %33 ile optik aletlerin ve fotografik ekipmanların imalatı ve %32 ile temel kimyasal maddelerin, kimyasal gübre ve azot bileşiklerin imalatı oluşturmaktadır. NACE 3 düzeyinde en düşük ithalat bağımlılığına sahip olan sektörleri ise %21 ile plastik ürünlerin imalatı ve %19 ile kağıt hamuru, kağıt ve mukavva imalatı ve oluşturmaktadır.

Şekil 3. 4. 2006-2019 NACE 3 Düzeyinde Ortalama İthalat Bağımlılık Oranları (%)

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hesaplanmış ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

Özlale ve Karakurt'un çalışması ile çalışmamızda hesaplanan ortak sektörler için ithalat bağımlılık oranları karşılaştırıldığında, Özlale ve Karakurt'un çalışmasında ithalat bağımlılığında önemli yere sahip olan ve ithalat bağımlılık oranı %51 olan motorlu kara taşıtları ile ithalat bağımlılık oranı %49 olan hava taşıtları imalatı çalışmamızda da ithalat bağımlılığı en yüksek sektör olduğu görülmüştür. Motorlu kara taşıtları hem NACE 2 hem de NACE 3 düzeyinde ithalat bağımlılık oranı en yüksek sektör olarak hesaplanmış ve NACE 2 düzeyinde ithalat bağımlılığı % 43 olarak hesaplanırken, NACE 3 düzeyinde ithalat bağımlılık oranı % 54 olarak hesaplanmıştır.

Özlale ve Karakurt'un çalışmasında ithalat bağımlılık oranı %49 olarak hesaplanan hava taşıtları, çalışmamızda NACE 3 düzeyinde % 47 olarak hesaplanarak yine benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Özlale ve Karakurt'un çalışmasında %69 ile en yüksek ikinci yere sahip olan demir çelik sektörü, çalışmamızda da hem NACE 2 hem de NACE 3 düzeyinde sırasıyla %34 ve %36 ile ithalat bağımlılık oranı en yüksek 3. sektör olmuştur.

Özlale ve Karakurt'un çalışmasında en düşük ithalat bağımlılık oranına sahip olan sektörler arasında sırasıyla %10 ve %11 ile içecek ve mobilya sektörü yer alırken çalışmamızda da içecek sektörü ithalat bağımlılık oranı %11, mobilya sektörü ithalat bağımlılık oranı %4 ile en düşük ithalat bağımlılık oranına sahip olan sektörler arasında yer almıştır. Çalışmamız daha önce bu konu üzerinde çalışılmış yayınlarla paralellik göstermektedir.

Çalışmanın izleyen kısmında ekonometrik analizler öncesinde ithalat bağımlılık oranını etkileyen farklı değişkenler ile ithalat bağımlılık oranı arasındaki beklenen ilişkiler detaylı verilmeye çalışılacaktır.

3.5. Ekonometrik Yöntem

Ekonometrik modellerin analizinde yatay kesit serileri, zaman serileri ve panel veri analizi gibi farklı analiz setleri kullanılmaktadır. Bu veri setleri kısaca incelendiğinde;

- Yatay kesit serileri analizi; aynı zaman kesitinde farklı sektör, birey, hane halkı, ülke gibi ekonometrik birimlerden elde edilen verilerin incelendiği analiz türüdür (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 2).
- Zaman serileri analizinde; değişkenlerin değeri yıl, mevsim, ay, gün gibi zaman birimlerine göre değişir (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 1). Zamana bağlı olarak

sürekli kaydedilen veriler sürekli zaman serilerini, belirli aralıklarla elde edilen veriler kesikli zaman serilerini oluşturur (Can, 2009, s. 33).

- Panel veri analizi ise yatay kesit serileri ile zaman serileri analizinin birlikte kullanıldığı analiz türüdür.

Yatay kesit analizinde birçok birim için tek bir dönem hakkında bilgiye ulaşılırken zaman serisi analizinde bir birimin dönemlere göre bilgisine ulaşılır. Hem birim hem de dönemlere ait verilere ulaşmak istendiğinde ise yatay kesit ve zaman serileri analizlerinin birlikte kullanıldığı panel veri analizine başvurulur (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 3). Her bir yatay kesit için zaman serileri aynı uzunlukta olduğunda dengeli panel veri analizi geçerli olurken yatay kesit uzunluklarının aynı olmaması durumunda ise dengesiz panel veri analizi geçerli olmaktadır (Şengür, 2020, s. 339).

Yerdelen Tatoğlu (2020) zaman serileri ile yatay kesit modellerinin birleştirilerek panel veri analizi yapan ilk çalışmaların; Hildreth (1950), Kuh (1959), Grunfeld ve Griliches (1960), Zellner (1962), Balestra ve Nerlove (1966), Swamy (1970)'nin çalışmalarının olduğunu asıl uygulamalı çalışmaların 1990'lı yıllardan itibaren başladığını öne sürmüştür (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 3). Panel veri analizinin avantajları ve dezavantajları da aşağıdaki gibidir;

Panel Veri Analizinin Avantajları: Panel veri analizi, hem yatay kesit hem de zaman serisi verilerine aynı zamanda ulaşabildiği için modeli kuran kişiye fazla veri ile çalışma imkanı sunacak ve bu da gözlem sayısı ile serbestlik derecesini artıracaktır. Ayrıca panel veri analizi ekonometrik tahminlerin güvenilirliğini ve etkinliğini artırırken; açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantıyı da azaltacaktır (Nargeleçekenler, 2011, s. 168).

Avantajlar başlıklar halinde incelenecek olursa (Kundak, 2015, s. 146; Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 9);

- Panel veri analizi, yatay kesit ve zaman serileri analizinin modele dâhil etmediği heterojenliği dikkate alır. Ayrıca modelde hem birim özellikler hem de birimler arası farklılıklar aynı anda modele dâhil edilir.
- Panel veri analizi kullanılarak açıklayıcı değişken ile hata terimi arasında oluşan korelasyon ve sapmalı parametre tahminlerinin tahmin sapması azaltılır ya da tamamen yok edilir.
- Panel veri analizinde gözlem sayısı fazladır ve karmaşık modellerin test edilmesinde kullanılır.

- Panel veri analizi zaman serilerinin kısa ya da yetersiz gözlem sayısına sahip olması durumunda da ekonometrik analize imkan tanır.

Panel Veri Analizinin Dezavantajları: Panel verinin dezavantajları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Yerdelen Tatoğlu, 2020, s. 14):

- Panel veri hata terimi yatay kesit ve zaman serilerinin de hata terimini içerdiğinden yatay kesit hata terimi sapmalıdır.
- Doğrusal olmayan panel veri modellerinde fazla birim boyutuna rağmen zaman boyunun kısa olması ekonometrik problemlere neden olur.
- Panel veri analizinde veri toplamak ve verileri düzenlemek de en önemli problemlerden biridir. Panel veri çalışmalarında kullanılacak veri bulmak özellikle Türkiye’de çok zordur. Ayrıca verilerin gizli tutulması ve anket çalışmalarında cevapsız bırakılan sorular da ekonometrik problemlere yol açmaktadır.

Panel veri yöntemi statik (doğrusal) panel veri ve dinamik panel veri yöntemi olarak ikiye ayrılır ve uygulamalarda kullanılır.

3.5.1. Statik (doğrusal) panel veri modellerinin tahmin yöntemleri

Statik (doğrusal) panel veri modellerinde en küçük kareler yöntemi ya da havuzlanmış veri olarak da adlandırılan klasik model ile statik etkiler ve tesadüfi etkiler tahminleyicisi kullanılmaktadır. Havuzlanmış panel veri modeli, yatay kesit birimlerinin homojen olduğu durumlarda kullanılırken birim ve zaman etkilerinin birlikte analiz edildiği model, sabit etkiler modeli olarak adlandırılır. Sabit etkiler modelinde birimler arası farklılıklar sabit kabul edilir. Model, sabit terimdeki farklılıklarla ifade edilir. Ancak bazı durumlarda modeldeki birimler tesadüfi olarak seçilirken, birimler arası farklılıklar da tesadüfi olabilmektedir. Tesadüfi etkiler modelinde birim ve zaman etkileri modele hata teriminin bileşeni olarak eklenir (Taş, Doğan ve Önder, 2014, s. 24).

Statik bir panel veri modeli yazılacak olursa (Kundak, 2015, s. 147) modeldeki değişkenle;

$$i=1,2,\dots,N$$

$$t= 1,2,\dots,T$$

olmak koşuluyla i (bireyler), firmalar, hanehalkı ve ülkeler gibi (kesit verileri), t (zaman, zaman serisi) ve e (hata terimi) de tüm birimler için tüm dönemler ve zamanlarda normal ve bağımsız dağıldığını gösterir.

Buna bağlı olarak genel bir statik panel veri modeli:

$$Y_{it} = \alpha + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + e_{it} \quad (3.6)$$

şeklinde yazılır. Kök ve Şimşek 2014 yılı “Panel Veri Analizi” isimli çalışmalarında; $i=1\dots N$ yatay kesit, $t=1\dots T$, zaman, X ve Y değişkenler olmak üzere Tablo 3.1’de panel veri tablosunun hazırlanışını aşağıdaki biçimde belirtmişlerdir.

Tablo 3. 1. *Panel Veri Tablosu Hazırlanışı*

\mathbf{i}	\mathbf{t}	\mathbf{Y}_{it}	$\mathbf{X1}_{it}$	\dots	\mathbf{XK}_{it}
$\mathbf{1}$	$\mathbf{1}$	Y_{11}	$X1_{11}$	\dots	XK_{11}
\cdot	\cdot	\cdot	\cdot	\dots	\cdot
\cdot	\mathbf{T}	Y_{1T}	$X1_{1T}$	\dots	XK_{1T}
\cdot	\cdot	\cdot	\cdot	\dots	\cdot
\cdot	\cdot	\cdot	\cdot	\dots	\cdot
\mathbf{N}	$\mathbf{1}$	Y_{N1}	$X1_{N1}$	\dots	XK_{N1}
\cdot	\cdot	\cdot	\cdot	\dots	\cdot
\mathbf{N}	\mathbf{T}	Y_{NT}	$X1_{NT}$	\dots	XK_{NT}

Kaynak: Kök ve Şimşek (2014). *Panel Veri Analizi*

Aynı örneklem birimlerine ilişkin çok sayıda farklı gözlem yapılmasına imkan veren panel veri analizlerinde sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli tek yönlü ve çift yönlü olarak incelenmektedir.

A) En küçük kareler yöntemi (OLS)

Havuzlanmış veri modeli ya da klasik model olarak da adlandırılan en küçük kareler yönteminde gözlemler homojen, sabit ve eğim katsayısı ise birimlere ve zamana göre sabittir. Kovaryansın sıfır, hata terimleri varyansının sabit ve katsayıların doğrusal olduğu modelde en küçük kareler yöntemi varsayımları geçerlidir ve model;

$$y_{it}=\alpha+\beta x_{it}+\varepsilon_{it} \quad (3.7)$$

şeklinde ifade edilir.

B) Sabit etkiler modeli

Tüm yatay kesit verileri için başlangıç noktası farklı bir sabit değer alıyorsa sabit etkiler modeli geçerlidir (Balı ve Cinel, 2011, s. 51). Modelde eğim katsayısı olan β sabit kabul edilir. Sabit katsayıların ise yalnızca zaman verileri ya da yalnızca kesit verileri ya da hem zaman hem de kesit verileri içinde değişim gösterdiği kabul edilir. Bu değişim sadece zaman bazında olduğunda tek yönlü zamana bağlı sabit etkiler modeli geçerli olurken kesit ve zamana bağlı değişim çift yönlü sabit etkiler modelinin geçerli olduğunu gösterir. Panel veri analizleri genellikle tek yönlüdür. Bunun nedeni kesit etkisinin zaman etkisinden daha fazla araştırılması olarak açıklanmıştır (Özer ve Çiftçi, 2009, s. 229). Sabit etkiler modelinde zamana bağlı olmayan etkiler giderilir ve yalnızca açıklayıcı değişkenlerin etkileri gözlemlenir (Ata, 2012, s. 278). Tek yönlü ve çift yönlü sabit etkiler modeline ilişkin eşitlikler aşağıdaki gibidir (Özer ve Çiftçi, 2009, s. 230). Tek yönlü sabit etkiler modeline ait eşitlik;

$$Y_{it}=(a_{it}+\mu_{it})+\beta_{it}X_{it}+\dots+\beta_{kit}X_{kit}+\varepsilon_{it} \quad (3.8)$$

şeklindedir. Tek yönlü sabit etkiler modelinin temel amacı, örneklem veri tabanındaki her bir kümeyle ait spesifik etkiyi gösteren bilinmeyen sabit terimi (α) tahmin etmektir (Balı ve Cinel, 2011, s. 52). Çift yönlü sabit etkiler modeline ait eşitlik ise;

$$Y_{it}=(a_{it}+\mu_{it}+\lambda_{it})+\beta_{it}X_{it}+\dots+\beta_{kit}X_{kit}+\varepsilon_{it} \quad (3.9)$$

şeklindedir. Modelde her bir X_{it} değeri ε_{it} değerinden bağımsız kabul edilir. Hata terimlerinin varyansını sıfıra eşitleyecek biçimde bağımsız ve özdeş şekilde dağıldığı da varsayımlar arasındadır (Özer ve Çiftçi, 2009, s. 230). Çift yönlü sabit etkiler regresyon modeli, parametre değişimlerinin zaman ve birim etki içerdiğini gösteren panel veri modelidir.

Tek yönlü sabit etkiler modeli ile kıyaslandığında tek yönlü sabit etkiler modeli sabit katsayılı ve kovaryans modellerine dayalı olarak açıklanır. Birim veya zaman boyutundaki değişiminin yalnızca sabit parametresini etkilediği durumda geçerli olan modeller kovaryans modelleridir. Birim veya zaman boyutundaki değişimin eğim parametrelerini etkilediği durumlarda ise sabit katsayılar modeli kullanılmaktadır. Çift yönlü sabit etkiler modelinde de kurulan kovaryans modeli hem birim hem de zaman boyutundaki değişimin yalnızca sabit parametresini etkilediği durumda geçerli olur. Sabit katsayılı modellerde de yine hem eğim hem de zaman boyutundaki değişimler eğim parametrelerini etkilemektedir (Nargeleçekenler, 2009, s. 26).

C) Tesadüfi etkiler modeli

Tesadüfi etkiler modellerinin seçilmesinin temel nedeni sabit etkiler modelinde fazla parametreye bağlı oluşan serbestlik sorununu çözmektedir (Özer ve Çiftçi, 2009, s. 230). Büyük bir ana kütlede tesadüfi seçilen yatay kesit birimleri ile örneklem dışındaki ilave bir yatay kesit birimine ilişkin varsayım yapılabilmektedir. Bu durum sabit etkili modellerde geçerli olmamaktadır (İşbilir, 2014, s. 26).

Tek yönlü tesadüfi etkiler modelinin her bir yatay kesit için farklı sabit terim hesaplanma özelliği sabit etkiler modeliyle özdeştir. Tesadüfi etkiler modelinde her bir yatay kesit için açıklanan sabit terim ortak bir sabitten kaynaklanmaktadır. Tek yönlü (grup etkisi) tesadüfi etkiler modeli;

$$y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + \omega_{it} \quad (3.10)$$

$$\omega_{it} = \varepsilon_i + V_{it}$$

olarak formülize edilmiştir. ε_i değişkeni zamana bağlı olarak sabit kalan ancak yatay kesitleri arasında farklılık olan bir tesadüfi değişkeni temsil eder. Aynı zamanda ε_i birim yatay kesite ait sabitin ortak sabit terimden ne kadar saptığını da açıklar. Tek yönlü tesadüfi etkiler modelinde zaman etkisi modelize edildiğinde;

$$y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + \omega_{it} \quad (3.11)$$

$$\omega_{it} = \varepsilon_t + V_{it}$$

eşitlikleri oluşmaktadır. ε_t değişkeni zamana bağlı olarak değişen ve yatay kesitleri arasında aynı olan bir tesadüfi değişkeni temsil eder. Tesadüfi etkiler modelinde grup ve zaman etkilerinin birlikte görüldüğü modeller çift yönlü tesadüfi etkiler modellerdir. Çift yönlü tesadüfi etkiler modelinde hem zaman hem de grup etkisini dikkate alan testler LM, F, Hausman testi gibi testlerdir ve model test sonuçlarına göre belirlenir (Bal ve Akça, 2016, s. 103).

Birim etkilerin bağımsız değişkenlerle korelasyonlu olup olmaması rassal etkiler ve sabit etkiler modeli arasındaki temel farklardan birini oluşturur. Birim etkilerle bağımsız değişkenler arasında korelasyonun bulunmadığı durumlarda rassal etkiler modeli geçerlidir ve daha etkindir (Uluyol ve Türk, 2013, s. 377).

3.5.2. Dinamik panel veri modellerinin tahmin yöntemleri

Dinamik panel veri modellerinin tahmin yöntemleri; havuzlanmış en küçük kareler tahmincisi, Balestra ve Nerlove iki aşamalı en küçük kareler tahmincisi, tesadüfi etkiler tahmincisi, sabit etkiler tahmincisi, birinci farklar tahmincisi, Arellano ve Bover/Blundell ve Bond sistem genelleştirilmiş momentler tahmincisi ve Keane Runkle tahmincisi olarak sınıflandırılır (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s.114-144).

Statik panel veri modelleri ile dinamik panel veri modellerinin temel farkı, dinamik panel veri modellerinde modelin içinde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yer almasıdır. Dinamik panel veri modelleri havuzlanmış en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilebilir. Havuzlanmış en küçük kareler modeli ile yapılan tahminin varsayımlarından biri N (yatay kesit veri) veri matrisleri arasında fark olmadığının kabulüdür. Yatay kesitler için ortak bir sabit terim tahmin edilir ve en küçük kareler yöntemi ile her bir yatay kesite ait bazı etkileri gösteren kukla değişkenler olmadan tüm ülke verileri havuzda toplanarak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi araştırılmaktadır (Süslü, 2010, s. 111). Ancak modeldeki bağımsız değişkenle (y_{it-1}) hata terimi (μ_i) arasındaki korelasyon, katı dışsallık varsayımını bozarak havuzlanmış en küçük kareler yöntemiyle tutarsız ve sapmalı sonuçlar elde edildiğini gösterir (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 114). Ayrıca bu korelasyon tesadüfi etkiler modelinin de temel varsayımlarından biri olan $[E(X_{it} \mu_i) = 0]$ varsayımını ihmal eder, bu da tesadüfi etkiler tahmincilerinin güvenilir ve tutarlı olmayacağını gösterir (Dağlı ve Ezanoğlu, 2021, s. 449).

Balestra ve Nerlove iki aşamalı en küçük kareler tahmincisinde, uygun araç değişkenler kullanılarak panel veri modeli dönüştürülmektedir. Dönüştürülen bu veriler kullanılarak model havuzlanmış en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilir ve dinamik modellerdeki içsellik sebep olduğu sapma azaltılır. Bu tahminci birim etkilerin olmaması durumunda kullanılabilir ancak birim etki varsa model birim/zaman etkiyi gözardı ettiği için sonuçlar yine sapmalı olacaktır (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 116).

Birim etkileri yok etmek ve içsellik problemini çözebilmek için gerekli metotlardan biri araç değişkenlerin kullanılması iken, diğer metot sabit etkiler tahmincisinin kullanılmasıdır (Sevinç, 2020, s. 5). Sabit etkiler tahmincisinde grup içi dönüşümle birim etki yok edilir. Grup içi tahminci ile gölge değişkenli en küçük kareler yöntemi sabit etkiler için aynı sonucu verir. Ancak Nickell, $N > T$ durumunda gölge değişkenli en küçük kareler tahmincisinin tutarsız olduğu durumu “Nickell sapması/dinamik panel sapması” olarak açıklamıştır. Bruno, Kiviet, Bun ve Kiviet $N > T$ durumu için bir düzeltme önermişlerdir. Bunun sonucunda Monte Carlo simülasyonlarıyla sapması düzenlenmiş en küçük kareler yönteminin küçük örneklerde diğer yöntemlerden daha tutarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelin ilk aşamasında grup içi tahmin yapılır, ikinci aşamasında ise parametreler düzenlenir. Modelin başlangıç değeri olarak Anderson Hsiao, Arellano Bond ve Blundell Bond tahmincileri kullanılabilir. Dinamik panel veri modellerinin tahmin yöntemleri arasında en çok kullanılan modeller sabit etkiler ile birinci fark tahmincileridir. Bunun nedeni, birim etkiler ile bağımsız değişken arasındaki korelasyona izin vermesi ve birim etkiyi göz önünde bulundurmasıdır (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 119).

Birinci fark tahmincilerinde modelde, birinci fark dönüşümü ile birim etki modelden çıkarılmaktadır. Birinci fark tahmincilerinde gözlenemeyen heterojenitenin kaldırılması için birinci farklar alınır, sonraki aşamada ise hata terimi ile gecikmeli bağımlı değişken arasındaki korelasyon araç değişkenle kontrol edilir ve GMM tahmini yapılır. Bütün moment koşullarının kullanımını sağlayamadığı için etkin bir tahminci olarak görülmemektedir. Modelde $N > T$ durumunda en küçük kareler tahmincisinin tutarsız olmasının nedeni, gecikmeli içsel değişkenler ile hata terimi arasındaki korelasyondur. Bu sorunun giderilmesinde Anderson ve Hsiao ile Arellano ve Bond gibi GMM tahmini birinci farklara dayalı tahminciler geliştirilmiştir (Baysal Kurt ve Çoban, 2021, s. 3379, Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 124).

Anderson ve Hsiao Modeline göre, araç değişkenlerin açıklayıcı değişkenlerle korelasyonlu iken, hata terimi ile korelasyonsuz olması gerekir. Ancak dinamik modeldeki bu araç değişken tahmin yöntemi bütün moment koşullarının yerine getirilmemesi ve $\Delta \varepsilon_{jt}$ yapısının dikkate alınmaması nedeniyle tutarlı olsa da etkin olmayan tahminlere sebep olacaktır. Arellano ve Bond (1991)' a göre bu etkin olmayan sapmaya neden olan şey tüm araç değişkenlerin kullanılmamasıdır. Arellano ve Bond (1991), tüm geçerli gecikmeli değişkenlerin araç değişkenler olarak kabul edilmesini sağlayan geliştirilmiş momentler metodu (GMM) modelini geliştirmişlerdir (Arı ve Özcan, 2012, s. 109).

3.5.2.1. Arellano ve Bond geliştirilmiş momentler tahmincisi

Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı çalışmada dinamik panel veri yöntemlerinden biri olan Arellano ve Bond Geliştirilmiş Momentler Tahmincisi kullanılmıştır.

Gözlemlenemeyen heterojenlik ve önceden belirlenen dinamik panel veri analizlerini tahmin etmek için en çok tercih edilen model 1991'de Arellano-Bond tarafından önerilen "Geliştirilmiş Momentler Metodu"dur. GMM ilk defa Hansen (1982) tarafından geliştirilmiş ve farkı alınmış kalıntılardaki otokorelasyonu dikkate almak amacıyla kullanılmıştır. Arellano-Bond (1991) yaklaşımının kökenleri aslında ilk defa Holtz-Eakin, Newey ve Rosen (1988) tarafından ortaya atılmıştır (Limanlı, 2019, s. 8).

Geliştirilmiş momentler metodu, modeli moment koşullarından yola çıkarak tahmin ettiği için çok güçlü varsayımlar gerektirmemektedir. Model minimum varsayımlara dayanır ve kişi başına bir kaç zaman serisi gözlemi olan panellerde bile tutarlı tahminler sağlar (Moral Benito, Allison ve Williams, 2018, s. 2).

Arellano ve Bond (1991) tüm geçerli gecikmeli değişkenlerin araç değişkenler olarak kabul edilmesini sağlayan GMM modelini, hem hata terimlerinin otokorelasyonlu hem de sabit varyans ve değişken varyans olması durumunda uygun olan bir tahmin yöntemi olarak açıklamışlardır (Hüsnüoğlu, 2017, s. 25). Yöntemde ilk olarak araç değişken matrisi kullanılarak birinci fark modeli dönüştürülmekte ve sonrasında dönüştürülmüş model geliştirilmiş en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmektedir. Bu nedenle geliştirilmiş momentler tahmincisi "iki aşamalı araç değişkenler tahmincisi" olarak da adlandırılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 129).

Arellano ve Bond, Arellano ve Bover /Blundell ve Bond tahmincileri aşağıdaki durumların oluşması durumunda uygulanabilen tahmincilerdir (Roodman, 2009, s. 86),

- $N > T$ (yatay kesit biriminin zamandan büyük olduğu durumlar)
- Sabit bireysel etkiler ve birimlerarası değişen varyans ve otokorelasyonun olduğu durumlar
- Bağımsız değişkenlerin dışsal olmadığı durumlar
- Fonksiyonel ilişkinin doğrusal olduğu durumlar
- Kendi geçmiş değerlerine bağlı değerler alan dinamik değişkenlerin olduğu durumlar.

Arellano-Bond (1991) modelinde ilave araçlar modele dâhil edildiği için daha etkin tahminler yapılabilir. Farkı alınmış denklemler;

$$y_{i3} - y_{i2} = \lambda (y_{i2} - y_{i1}) + \beta' \Delta \mathbf{x}_{i3} + \Delta u_{i3} \quad (3.12)$$

$$y_{i4} - y_{i3} = \lambda (y_{i3} - y_{i2}) + \beta' \Delta \mathbf{x}_{i4} + \Delta u_{i4} \quad (3.13)$$

$$y_{iT} - y_{iT-1} = \lambda (y_{iT-1} - y_{iT-2}) + \beta' \Delta \mathbf{x}_{iT} + \Delta u_{iT} \quad (3.14)$$

şeklinde gösterilebilir; (Limanlı, 2019, s. 8). Kurulan modelde y_{i1} , $(y_{i2} - y_{i1})$ için, y_{i1} ve y_{i2} ($y_{i3} - y_{i2}$) için geçerli araç değişkenlerdir. Yukarıda kurulan denklemlerden de anlaşılacağı gibi araç değişken listesi; y_{i1} , $y_{i2}, \dots, y_{i,T-2}$ şeklinde yazılabilir.

Arellano ve Bond (1991), Anderson ve Hsiao (1982) tahmincisinden daha verimli bir geliştirilmiş momentler metodu önermişlerdir. Daha detaylı incelenecek olursa; Arellano ve Bond (1991), dinamik bir panel veri analizinde y_{it} 'nin gecikmeli değerleri ile v_{it} bozuklukları arasında var olan ortogonalite koşullarının kullanılması halinde ilave araçların elde edilebileceğini ileri sürer (Baltagi, 2005, s. 136). Bu durum regresyon içermeyen basit otoregresif modelle aşağıdaki gibi gösterilir:

$$Y_{it} = \delta Y_{it-1} + u_{it} \quad i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T \quad (3.15)$$

Modelde hata terimi $u_{it} = \mu_i + v_{it}$ olarak ifade edilir. $\mu_i \sim \text{IID}(0, \sigma_\mu^2)$ ve $v_{it} \sim \text{IID}(0, \sigma_v^2)$ dağılımları birbirinden bağımsızdır. N 'in sonsuza gittiği $N \rightarrow \infty$ ve T 'nin sabit olduğu durumda δ 'nin tutarlı bir tahminini yapmak ve bireysel etkileri çıkarmak için birinci farklar alınır;

$$y_{it} - y_{i,t-1} = \delta (y_{i,t-1} - y_{i,t-2}) + (v_{it} - v_{i,t-1}) \quad (3.16)$$

şeklinde yazılır. Modelin hata terimi $(v_{it} - v_{i,t-1})$, MA(1) birim köklüdür. T=3 için yeni denklem aşağıdaki gibidir;

$$y_{i3} - y_{i2} = \delta(y_{i2} - y_{i1}) + (v_{i3} - v_{i2})$$

modelde y_{i1} geçerli bir araç değişken olmasının şartı; y_{i1} 'in $(y_{i2} - y_{i1})$ ile yüksek korelasyonlu olması ve hem v_{it} hem de $(v_{i3} - v_{i2})$ ile de seri korelasyonlu olmamasıdır. T=4 olduğu durumda ise sonuç değişmekte ve (3.16) aşağıdaki gibi gösterilmektedir;

$$y_{i4} - y_{i3} = \delta(y_{i3} - y_{i2}) + (v_{i4} - v_{i3})$$

y_{i2} ve y_{i1} 'in $(v_{i4} - v_{i3})$ ile korelasyonlu olmaması durumunda ise y_{i2} ve y_{i1} $(y_{i3} - y_{i2})$ için geçerli araçlar olacaktır. Her bir gelecek dönem için ekstra geçerli bir araç ekleyerek bu şekilde devam edilebilir, böylece T periyodu için geçerli araçlar

$$(y_{i1}, y_{i2}, \dots, y_{i,T-2})$$

şeklinde oluşacaktır. Bu araç değişken prosedüründe hala denklem (3.16)'daki farkı alınmış hata terimini hesaba katmamaktadır.

$$E(\Delta v_i \Delta v_i') = \sigma_\mu^2 (I_N \otimes G) \quad (3.17)$$

$$\Delta v_i' = (v_{i3} - v_{i2}, \dots, v_{iT} - v_{i,T-1}) \text{ ve}$$

$$G = \begin{pmatrix} 2 & -1 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ -1 & 2 & -1 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & -1 & 2 & -1 \\ 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & -1 & 2 \end{pmatrix}$$

Δv_i , MA(1) ile birim köklü olduğu için G matrisi (T-2) (T-2) boyutludur.

$$W_i = \begin{bmatrix} [y_{i1}] & & & & & & 0 \\ & [y_{i1}, y_{i2}] & & & & & \\ & & \ddots & & & & \\ 0 & & & & [y_{i1}, \dots, y_{i,T-2}] & & \end{bmatrix} \quad (3.18)$$

Bu açıklamalar doğrultusunda araç değişkenler matrisi $W = [W'_1, W'_2, W'_3, \dots, W'_N]$ şeklinde oluşur ve yukarıda açıklanan moment denklemleri $E(W'_i \Delta v_i) = 0$ ile gösterilir. Bu moment koşulları Holtz-Eakin (1988), Holtz-Eakin, Newey ve Rosen (1988) ve Ahn ve Schmidt (1995) tarafından da belirtilmiştir. Farkı alınmış denklem (3.16) W' ile önden çarpıldığında aşağıdaki sonuç elde edilir;

$$W' \Delta y = W' (\Delta y_{-1}) \delta + W' \Delta v \quad (3.19)$$

Denklem (3.19) genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) ile tahmin edildiğinde, Arellano ve Bond (1991) ön tek aşamalı tutarlı tahmincisi elde edilir;

$$\begin{aligned} \hat{\delta}_1 &= [(\Delta y_{-1})' W (W' (I_N \otimes G) W)^{-1} W' (\Delta y_{-1})]^{-1} \\ &\times [(\Delta y_{-1})' W (W' (I_N \otimes G) W)^{-1} W' (\Delta y)] \end{aligned} \quad (3.20)$$

N 'nin sonsuza gittiği ($N \rightarrow \infty$) ve T 'nin sabit olduğu durumda δ için Hansen (1982)'nin optimal GMM tahmincisi;

$$W' (I_N \otimes G) W = \sum_{i=1}^n W'_i G W_i$$

eşitliğinin,

$$V_N = \sum_{i=1}^n W'_i (\Delta v_i) (\Delta v_i)' W_i$$

eşitliği ile değiştirilmesi dışında denklem (3.20) ile aynı sonucu vermektedir. Bu GMM tahmincisi, v_i ve μ_i 'nin başlangıç koşulları veya dağılımları hakkında hiçbir bilgi gerektirmez. Bu tahmin ediciyi uygulanabilir hale getirmek için Δv , ön tutarlı tahmin edici $\hat{\delta}_1$ 'den elde edilen farkı alınmış artıklarla değiştirilir. Bunun sonucunda, iki aşamalı Arellano ve Bond (1991) GMM tahmincisi elde edilir;

$$\hat{\delta}_2 = [(\Delta y_{-1})' W \hat{V}_N^{-1} W' (\Delta y_{-1})]^{-1} [(\Delta y_{-1})' W \hat{V}_N^{-1} W' (\Delta y)] \quad (3.21)$$

Denklem (3.21)'deki ilk terim $\hat{\delta}$ 'nin asimtotik varyansının tutarlı bir tahminini verir.

$$\hat{var}(\hat{\delta}_2) = [(\Delta y_{-1})' W \hat{V}_N^{-1} W' (\Delta y_{-1})]^{-1} \quad (3.22)$$

Eşilikte v_{it} , IID $(0, \sigma_\mu^2)$ olduğu durumda $\hat{\delta}_1$ ve $\hat{\delta}_2$ asimptotik olarak eşittirler (Baltagi, 2005, s. 138).

Genelleştirilmiş momentler tahmincisinde N'nin küçük, T'nin büyük olduğu ya da N'nin yeterince büyük olmadığı durumlarda kullanılan araç değişken sayısı T ile birlikte artacaktır ve bu da N'nin kullanılan araç değişken sayısını geçmesiyle sonuçlanabilecektir. Bu da genelleştirilmiş momentler tahmincisi ve tahminciyi kullanarak elde edilen testlerin sapmalı olmasına yol açacaktır. Bu nedenle GMM tahmincisinde dikkat edilmesi gereken unsur kullanılan araç değişken sayısının N' e eşit ya da ondan küçük olmasıdır (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 130).

3.5.2.1.1. Sargan ve otokorelasyon testleri

Dinamik panel veri analizlerinde genelleştirilmiş momentler tahmincisinin hata terimlerinin otokorelasyon taşıyıp taşımadığı ile tahminde kullanılan araç değişkenlerin geçerli olup olmadığı, yani aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerliliğinin sınanması için bazı testler önerilmektedir. Sargan ve Hansen testleri hem araç sayısının yeterliliği hem de aşırı tanımlama bulunup bulunmadığının ölçülmesinde kullanılan testlerdir (Yaşar, 2021, s. 1046). Arellano ve Bond araç değişkenlerin geçerliliğini sınamak için Sargan testinin yapılması gerekliliği ile otokorelasyonu yani birinci fark modelinin kalıntılarında “ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur” temel hipotezini sınamak için otokorelasyon testinin “AR(1) ve AR(2)” gerekliliğini ifade etmişlerdir (Stata Xtdpdsys, 2021, s. 4).

Roodman yaptığı detaylı analizde aşırı araç değişkenlerinin varlığını tespit etmek amacıyla Sargan ve Hansen Testi'ni önermiştir. Sargan testi aşırı tahmin riskinin olmadığı tek aşamalı tahminlerde kullanılırken Hansen testi iki adımlı tahminlerde kullanılır. Ayrıca Sargan testi tahminin homoskedastik ağırlık matrisi kullanılarak yapıldığında yeterli iken; Hansen testi aşırı tanımlamayı heteroskedastik bir ağırlık matrisi kullanıldığında saptar (Yaşar, 2021, s. 1046).

GMM modelinde kullanılan araç değişkenlerin dışsal olması durumu, kalıntılar ile açıklayıcı değişkenlerin korelasyonsuz olduğunu gösterir. Sargan aşırı kısıtlama test istatistiği aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 148);

$$s=\Delta\hat{u}Z (\sum_{i=1}^N Z_i' \Delta\hat{u}_i\Delta\hat{u}_i'Z)^{-1} Z'\Delta\hat{u} \sim \chi_{p-K-1}^2 \quad (3.23)$$

yukarıdaki denklemde,

$$Z_i = \text{diag}(Y_{i1}, \dots, Y_{is}), (s=1, \dots, T-2) \quad (3.24)$$

eşitliği bulunmaktadır. Denklemde $\Delta\hat{u}$ iki aşamalı tahminden elden kalıntıları temsil eder. p , Z 'nin sütun sayısı olmak üzere, s test istatistiği $p-k-1$ serbestlik derecesi ile χ^2 dağılımına uymaktadır. Modelde heteroskedasite varsa, dirençli Hansen testi kullanılabilir. Modelde

Sistem GMM tahmininde ise modeldeki araç değişkenlerin geçerliliği için fark Sargan testi hesaplanır. Fark sargan testi sistem GMM ile fark GMM tahminleriyle hesaplanan iki ayrı sargan testi arasındaki farkı gösterir. Ayrıca C testi olarak da bilinen fark Hansen testi fark sargan testinin heteroskedasite altında tutarlı olan verisyonunu gösterir ve araçların alt kümelerinin geçerliliğini test etmek için kullanılır. Modelde kullanılan araç değişken sayısı çok yükseldiğinde, çok sayıda araç değişkenlerin geçerliliğinin sınanması gerekmekte ve bu testler zayıf kalmaktadır; “P-value 1.000 olmakta ya da 0,1’in altında kalmaktadır. 1.000 ya da 0.25’in altındaki p-value’lar güvenilir değildir” (Roodman, 2009, s. 98, Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 148). Sargan testi hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H0: Aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir.

H1: Aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerli değildir

Sargan testi ile “Aşırı tanımlama kısıtları geçerlidir” boş hipotezi sınanmaktadır ve bu nedenle %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde boş hipotez reddedilemez. Bu durumda araç değişkenler geçerlidir. Olasılık değerinin 0,05’ten küçük olması modelde aşırı tanımlama olduğunu, araç değişkenlerin geçerli olmadığını gösterir. Olasılık değerinin 0,05’ten büyük olması ise modelde kullanılan araç değişkenlerin geçerli olduğunu, aşırı tanımlama olmadığını göstermektedir (Yaşar, 2021, s. 1047).

Arellano ve Bond dinamik panel veri analizinde genelleştirilmiş momentler tahmincisinin hata terimlerinin, otokorelasyon taşıyıp taşımadığını test etmek için otokorelasyon testinin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Bir diğer deyişle birinci fark

modelinin kalıntılarında, “ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur” temel hipotezi sınanmaktadır. (Stata Xtdpdsys, 2021, s. 4). Bunun nedeni etkin bir GMM tahmincisinde ikinci mertebeden bir otokorelasyon olmaması [$E[\Delta u_{it} \Delta u_{it-2}] = 0$] gerekliliğidir. Genel olarak dinamik bir panel veri modeli (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 149);

$$\begin{aligned} Y_{it} &= \alpha Y_{it-1} + \beta X_{it}^* + \mu_i + u_{it} \\ &= \delta X_{it} + \mu_i + u_{it} \end{aligned} \quad (3.25)$$

şeklindedir. Modelde v_{it} 'nin ($=\mu_i + u_{it}$) otokorelasyonsuz olduğu varsayımı yapılmış ve $x_{it} = (y_{it-1}, x_{it}^*)$ kısaltması yapılmıştır. Yukarıdaki modele ait birinci fark modeli notasyonda basitlik sağlamak amacıyla farkı ifade etmek için kullanılan Δ kullanılmadan aşağıdaki gibi yazılmıştır;

$$Y = X\delta + u \quad (3.26)$$

şeklindedir. Esas model,

$$\Delta Y = \Delta X\delta + \Delta u \quad (3.27)$$

şeklindedir. Model kalıntısı ise;

$$\hat{u} = Y - X\hat{\delta} = (\tilde{\delta} - \delta) \quad (3.28)$$

şeklinde elde edilir ve $\tilde{\delta}, \delta$ 'nin GMM tahmincisidir. Birinci farklar modelinde v_{it} otokorelasyonsuzken, birinci mertebeden otokorelasyon olması ($E(u_{it} u_{it-1}) = 0$) beklenen bir durumdur ve önemli değildir. Ancak GMM tahmincilerinin etkin olabilmesi için ikinci dereceden otokorelasyon olmaması ($E(u_{it} u_{it-2}) = 0$) önemlidir. Birinci farklar modelinden elde edilen kalıntılar, ikinci mertebeden otokorelasyon testi için kullanılır ve;

$H_0 =$ Otokorelasyon yoktur

$H_1 =$ Otokorelasyon vardır

şeklinde hipotezler kurulur. GMM tahmincisinin etkin olması için ikinci dereceden otokorelasyon olmaması gerekir yani H_0 hipotezi reddedilmelidir. Bir başka deyişle modelde AR (1) test sonucunun istatistiksel olarak anlamlı ve negatif değer alması beklenirken; AR (2) test sonucunun istatistiksel olarak anlamsız çıkması beklenir (Efeoğlu ve Azgün, 2020, s. 550). Test sonucu AR (1) olasılık değerinin 0,05'ten büyük olması hata terimleri arasında seri korelasyon olmadığını gösterir. AR (2) olasılık

değerinin ise 0,05 düzeyinde anlamlı olmaması beklenir. Bu durum hatalarda seri otokorelasyon olmadığını ispatlar (Yaşar, 2021, s. 1047).

Arellano ve Bond otokorelasyon testi için test istatistiğini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir:

$$m_2 = \frac{\hat{u}_{-2}\hat{u}}{\hat{u}} \sim N(0,1) \quad (3.29)$$

“Test istatistiğinde \hat{u}_{-2} , iki kez gecikmesi alınmış kalıntıların vektörünü işaret etmektedir ve temel hipotez doğruysa; u_{it} otokorelasyonsuzdur ya da rassal yürüyüşe uymaktadır, bu durumda birinci fark modelinin hem havuzlanmış en küçük kareler hem de genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisi tutarlıdır” (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 150).

3.6. Veri Seti ve Model

Çalışmada imalat sanayi ithalat bağımlılık oranı bağımlı değişken olarak kabul edilmiş ve ithalat bağımlılığını etkileyen farklı değişkenlerden oluşan birçok modelleme yapılmıştır. Ancak çalışmada en iyi tahmin sonuçlarını veren 10 model ekonometrik model olarak belirlenmiştir. Çalışmada oran olmayan verilerin logaritmik değerleri alınarak analize dâhil edilmiştir. Verilerin hesaplanmasında Stata 15.0 versiyonu kullanılmıştır.

3.6.1. Veri seti

Modelde ithalat bağımlılık oranı bağımlı değişken; döviz kuru, görelî fiyatlar, ihracat, büyüme oranı, sanayi üretim endeksi, kapasite kullanım oranları, sabit sermaye yatırımları, ortalama ücret ile orta ve yüksek teknoloji sanayi katma değerinin toplam imalat katma değerine oranı değişkenleri bağımsız değişken olarak seçilmiştir.

- İthalat bağımlılık oranının gecikmeli değeri modelde ITHBO L1 olarak gösterilmiştir.
- 2003 bazlı reel efektif döviz kuru verileri TCMB’den elde edilmiştir ve modelde “DKUR” ile gösterilmiştir.
- Çalışmada görelî fiyatların hesaplanmasında Dünya Bankası verileri baz alınmıştır. İthalat ve ihracat değer endeksleri kullanılarak 2006-2019 dönemi için

görelî fiyatlar hesaplanmış ve analize dâhil edilmiştir. Görelî fiyatlar modelde “GF” ile ifade edilmiştir.

- İhracat değerleri verileri T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığında elde edilmiştir. İhracat değerleri çalışmaya logaritmaları alınarak dâhil edilmiş ve “lnIHR” ile gösterilmiştir.
- Büyüme oranları, TÜİK verileri kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmada büyüme oranları “BYMO” olarak gösterilmiştir.
- Sanayi üretim endeksi verileri T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerinden yararlanılarak analize dâhil edilmiştir ve modelde “SUE” olarak gösterilmiştir.
- Kapasite kullanım oranları 2007 yılından itibaren TCMB tarafından iktisadi yönelim anketine dâhil edildiğinden dolayı çalışmaya 2007 yılından itibaren dâhil edilmiştir. Kapasite kullanım oranları çalışmada “KKO” olarak gösterilmiştir.
- Sabit sermaye yatırımları, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerinden yararlanılarak analize dâhil edilmiştir. Modelde kullanılan sabit sermaye yatırımları, özel sektör imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının özel sektör toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payını temsil etmektedir. Sabit sermaye yatırımları çalışmada “SSY” olarak gösterilmiştir.
- Ortalama ücret değerleri, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığında elde edilen sektörel bazda ücret değerlerinin toplulaştırılmasıyla hesaplanmıştır. Ortalama ücret düzeyleri çalışmada logaritmaları alınarak “lnOUCR” olarak gösterilmiştir.
- Orta ve yüksek teknolojili sanayi katma değerinin toplam imalat sanayi katma değerine oranı, Dünya Bankası verileri esas alınarak modellere dâhil edilmiştir. Orta ve yüksek teknolojili sanayi katma değerinin toplam imalat sanayi katma değerine oranı çalışmada “YTEK” olarak gösterilmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenler ve beklenen etkileri aşağıdaki gibidir.

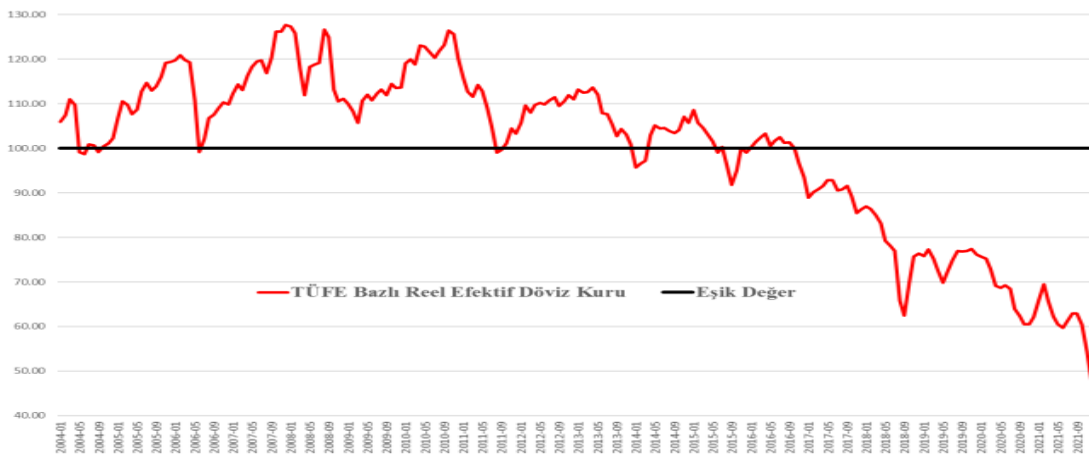
A) Döviz kuru

Döviz geçişkenliği, bir ekonomide döviz kurlarında oluşan dalgalanmaların ithal malların fiyatlarını etkilemesi durumudur. Bu geçişkenlik simetrik ve asimetric olarak etkisini gösterir. Döviz kuru geçişkenliğinin simetrik olduğu durumda kurun değer kaybetmesi sonucu ithal fiyatlarında oluşan değişim, kurun değer kazanması sonucu

oluşan değişimle eşit olmalıdır (Gümrah ve Konur, 2017, s. 82). Ancak literatürdeki çalışmalar krizlerin ve ekonomik yapının etkisiyle reel kur değişimlerinin ithalat, ihracat ve dış ticaret üzerindeki etkisinin değişkenlik yaratabileceğini göstermiştir. Bu durum belirli bir dönem süresince ilgili değişkenlerin simetrik ve doğrusal bir ilişki sergileyemeyeceği anlamına gelmektedir (Güler, 2021, s. 951).

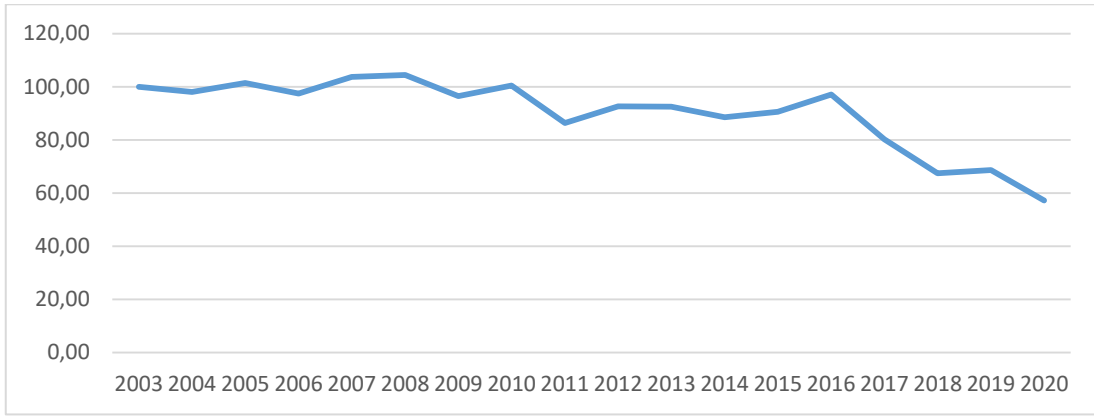
Bussière (2007) çalışmasında küresel dengesizlikleri ve dış ticaret dengesinin döviz kurundaki değişime verdiği tepkiyi anlamak için ticaret fiyatları belirleyicilerinin incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. İthalat ve ihracat fiyatları ile döviz geçişkenliği arasındaki ilişkinin temel nedenlerini şu şekilde açıklamıştır: Birincisi, para politikasının yürütülmesinde döviz kuru geçişkenliği önemlidir. Çünkü ithal fiyat değişimleri yurt içi enflasyon üzerinde etkili olacaktır. İkincisi, fiyat rekabet gücünün ölçümünde ihracat fiyatları ile döviz kuru değişikliği arasındaki esnekliğin önemli olmasıdır. Çünkü bu unsur net ihracatı ve reel faaliyetleri etkileyecektir. Üçüncüsü ise, ticaret fiyatlarının döviz kuru dalgalanmasına verdiği tepkinin, ticaret miktarlarının döviz kuruna verdiği tepkiyi de belirleyici olmasıdır (Bussière, 2007, s. 7).

Türkiye’de döviz geçişkenliğinin asimetrik olmasının nedenleri menü maliyetleri, fiyat katılıkları, geçiş maliyetleri, monopolcü ya da tam rekabetçi firma yapısının bulunup bulunmaması, ihracatçı ve ithalatçı firmaların piyasa yapısı (kur değişimlerinin ithal ve ihraç mallarının fiyatlarını hangi ölçüde etkileyeceğini gösteren fiyat esneklikleri) ve ithal girdi bağımlılığının derecesi olarak özetlenmiştir (Kolcu ve Yamak, 2017, s. 645, Güler, 2021, s. 951).

Şekil 3. 5. TüFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru
Kaynak: Özer, M. (2021c)

Şekil 3.5 yıllar itibarı ile tüketici fiyatları endeksli reel efektif döviz kurunu göstermektedir. Siyah çizgi eşik değerini işaret etmektedir. Eşik değerın üzerine çıkılması ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer kazandığını göstermekteyken; eşik değerın altına düşülmesi ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer kaybını ve ülkedeki malların ucuzladığını gösterir. Reel efektif döviz kuru 2017 yılının sonlarına doğru eşik değer olan 100 seviyesinin altında seyretmiş ve ülke parasının değer kaybı yüksek düzeylerde olmuştur. İlgili dönemde ihracatın artmasının nedeni de bu değer kaybı olarak açıklanabilir. Şekil 3.6'daki birim iş gücü maliyeti bazlı reel efektif döviz kuru ise yine 2017 itibarı ile düşmeye başlamış ve 2020 yılında en düşük seviyesine gerilemiştir. Bu durum Türkiye'de iş gücünün ücret seviyesindeki düşüşü göstermektedir.

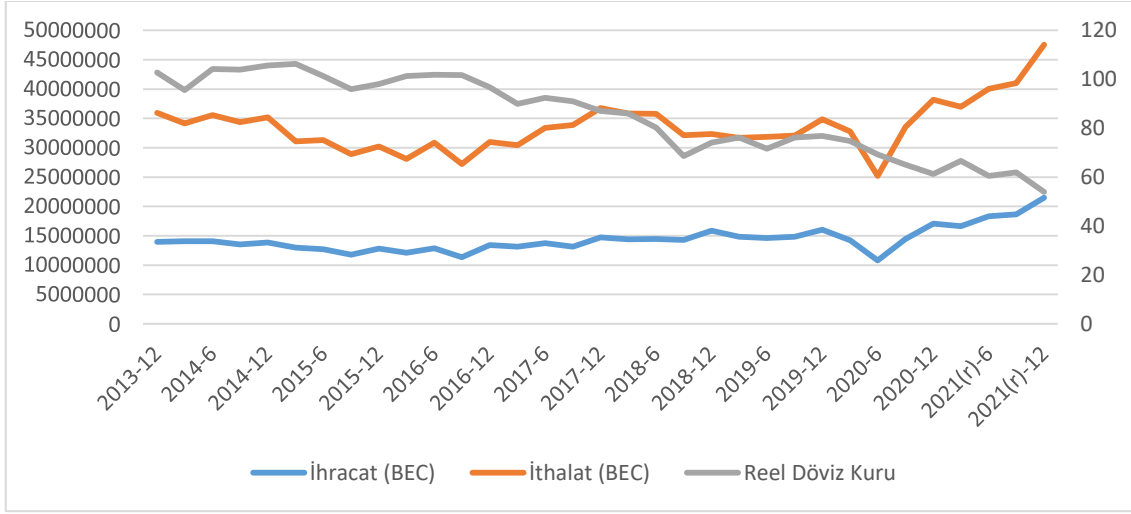

Şekil 3. 6. Birim İş Gücü Maliyeti Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)

Kaynak: Özer, M. (2021c)

Ülke parasının değer kaybetmesi ile ithal malların fiyatları ve ihraç mallarının miktarı yükselir. Bu durum ekonomide enflasyonist bir etki yaratabilir. Ancak ekonomideki genel duruma ve enflasyon yaratan etkenlere bağlı olarak enflasyonun nihai durumu oluşur. Ulusal paranın değerinin düşmesi sonucu ithal ürün fiyatları yükselir. Söz konusu ithal malların tüketici fiyatları endeksi hesaplamasında önemli bir payı bulunmaktadır. Türkiye'nin imalat sanayisinde hammadde ve ara malı ithalatçısı bir ülke olması nedeniyle, Türkiye'de ulusal paranın değer kaybı ithal girdi kullanılan ürünlerin fiyatlarını ve maliyetlerini artıracaktır. Döviz kuru şokları Türkiye'de enflasyonun nedenlerinden birini de oluşturmaktadır. Ancak kur şokları etkilerini yaratırken asimetrik olarak yaratır. Bu da döviz kurunun değer kazandığında fiyatlara geçişkenliği ile değer kaybettiğinde fiyatları geçişkenliği arasında önemli farklar olduğu anlamına gelir. Bu

koşullar altında sadece enflasyonu düşürmeye yönelik bir para politikası uygulanmadığı takdirde, enflasyonu düşürmek de mümkün olmayacaktır (Özer, 2021c).

Şekil 3. 7. Türkiye’de İhracat-İthalat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi
Kaynak: TÜİK ve TCMB verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3.7 2013 yılı son çeyrek ile 2021 yılı son çeyrek arası TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ile Türkiye’nin geniş ekonomik grupların sınıflamasına (BEC) göre toplam ithalat ve ihracatı arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Grafik Türkiye’de reel döviz kuru ile ithalat ve ihracat arasında bir ilişkinin bulunmadığını göstermektedir. Türk lirasının değer kaybettiği dönemlerde temel iktisat teorilerinin aksine ithalat aynı seyirde ilerlememekte ve ihracatta sürekli yükseliş göstermemektedir. 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren ihracata eşlik eden bir ithalat eğilimi gözlemlenmektedir (Özer, 2021b). Döviz kurunun düşmesine bağlı olarak ülke parası değer kaybederse bu durumda ülkede ihracat artar, ithalat azalır ve toplam talep de artar. Türkiye’de bu durumun aksine Türk lirasının önemli paralar karşısında değer kaybetmesi durumunda ihracat artıp ithalat azalma göstermemektedir. Bu durumun sebebi, Türkiye’de imalat sanayisinin ithalata bağımlı olmasıdır. Teorik olarak reel kur arttıkça ihracatın artıp ithalatın azalması gerekir. Ancak Türkiye’de bu durum geçerli değildir. Çünkü Türkiye’de ihracatın artması için daha fazla ithalat yapılması gerekmektedir. Şekil 3.7’den de görüldüğü gibi 2021 yılının ikinci çeyreğinde Türk lirasının önemli yabancı paralar karşısında değer kaybetmesiyle ihracat artış göstermiştir ancak sanayi sektörün büyük bölümünü oluşturan imalat sanayisinin ithalat bağımlılığı nedeniyle Türk lirasının değer kaybı büyümeye yeterli katkıda bulunamamıştır (Özer, 2021a).

B) Göreli fiyatlar

Görelî fiyatlar, bir malın fiyatı ile bir mal sepetinin fiyatının arasındaki oran ya da herhangi iki malın fiyatları arasındaki oran olarak tanımlanır. Görelî fiyatlar, malların fiyatlarında diğêr malların fiyatlarına kıyasla nasıl bir değışimin meydana geldiğini de gösterir (Gerdesmeier, 2009, s. 23).

Görelî fiyatlarda beklenen durum, ekonomik gelişmeler ile paralellik göstermesidir. Görelî fiyatların bazı dönemlerde sık dalgalanma göstermesi ve dalga boylarının yüksekliğı, ekonomideki belirsizliğı artırarak yatırım kararlarının gecikmesine yol açacaktır. Bu durum ekonomik büyümeyi negatif yönde etkileyeceğı için ekonomi politikalarının hedefleri arasında bulunan görelî fiyat dalgalanmalarının da kontrol altında tutulması gerekliliğini ön plana çıkarır (Soybilgen ve Yazgan, 2019, s. 1).

Dış ticaret koşullarında görelî fiyatların belirlenmesi ise ithalat ve ihracat değıer endekslerine bağılıdır. Dış ticaret koşullarında görelî fiyatların formülü;

$$\text{Görelî fiyatlar} = \frac{\text{İthalat değıer endeksi}}{\text{ihracat değıer endeksi}} * 100 \quad (3.30)$$

şeklinde ve çalışmada da bu formül kullanılmıştır.

Teorik olarak görelî fiyatlarla ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Görelî fiyatları yorumlarken dikkat edilmesi gereken husus ulusal mal ve hizmetlerin görelî fiyatlarının mı yoksa yabancı ülkedeki mal ve hizmetlerin görelî fiyatlarının mı arttığıdır. Ülke parasının değıer kazanması durumunda yani ülkedeki mal ve hizmetlerin görelî fiyatlarının artması durumunda ithal mallar görece ucuzlayacak ve bu durum ithalat talebini artıracaktır. İthalat talebinin artmasına bağılı olarak da ithalat bağımlılık oranı artacaktır. Bu durum ülkedeki görelî fiyatlarla ithalat bağımlılık oranı arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi göstermektedir. Bir başka yorumla ülke parasının değıer kazanması durumunda yani yabancı ülke mal ve hizmetlerinin görelî fiyatlarının düşmesi durumunda, ithalat talebi artacaktır. Bu da ithalat bağımlılık oranını artıracaktır. Buradan elde edilen sonuç yabancı ülke görelî fiyatlarıyla ithalat bağımlılık oranı arasında negatif yönlü ilişkinin bulunmasıdır.

Bu çalışmada görelî fiyatlardaki artış ÷lke içinde üretilen mal ve hizmetlerin uluslararası görelî fiyatlarının artması anlamını taşımaktadır.

C) İhracat değeri

Ülkelerde ekonominin en önemli sorunlarından biri de dış ticaret açıklarıdır. Dış ticaret açıklarının azaltılmasında veya giderilmesinde ÷lkelerin ihracat performansı önemli rol üstlenmektedir. Ancak ihracata yönelik sektörlerde ihracat artışı, ithalat artışını da beraberinde getirecek ve bu da ithalat bağımlılığının artmasına neden olacaktır (Akbaş ve Şentürk, 2013, s. 203).

Ülkelerde doğal kaynak eksikliği de hem üretim hem de ihracat için gerekli olan her türlü girdinin (hammadde, ara mal) ithal edilmek durumunda kalınacağını göstermektedir. Ayrıca söz konusu girdileri kullanan sektörlerin büyümesi de ithalatı ve ithalata bağımlılığı artıracaktır (Saygılı vd., 2010, s. 98).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı tarafından uygulanan dâhilde işleme rejimi politikası da ihracatın artan ithalat bağımlılığına katkıda bulunan bir etmen olarak gör÷lmektedir (Sönmez, 2019). Dâhilde işleme rejimi uygulaması, ihraç ürünlerini çeşitlendirmek ve ihraç ürünlerine dünya piyasalarında rekabet gücü kazandırmak amacıyla;

ticaret politikası önlemlerine tabi olmaksızın, dünya piyasa fiyatlarından gümrük muafiyetli olarak, ihraç ürünün üretimi için gerekli olan ve fiyat ve/veya kalite bakımından yurt içi piyasalardan temin edilemeyen, hammadde, yardımcı madde ve ambalaj malzemeleri ithalatına imkan veren ekonomik etkili bir gümrük rejimi uygulamasıdır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021).

İhracat konusunda unutulmaması gereken önemli bir nokta da ihracat üretim oranı ile ihracat arz oranı arasındaki ilişkidir. İhracat üretim oranındaki artışın, ihracat arz oranındaki artışa dönüşmediği bir ekonomide söz konusu olan sektörde ihracatın ithalata bağımlı olduğu sonucuna ulaşılır. Sonuç olarak ihracat üretim oranı ile ihracat arz oranı arasındaki pozitif fark ihracatın ithalat bağımlılığının arttığını göstermektedir (Şişman ve Bağcı, 2014, s. 36).

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda, ihracat oranı ile ithalat bağımlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

D) Büyüme oranı

Ekonomik büyüme; üretim faktörlerinin sayıca artmasından, iş bölümü ve uzmanlaşmayla verimlilik artışından ve teknolojik gelişmelerden etkilenen makro ekonomik bir değişkendir.

Gelişmekte olan ülkelerde üretimin önemli bir bölümünün ithal girdi kullanımıyla sağlanması nedeniyle, ekonomik büyüme ile ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki beklenmektedir. Dış ticaret yapısındaki değişme ile ihracat ve ithalat oranlarının yükselerek gayri safi milli hâsıla içindeki payının artması, gelişmekte olan ülkelerde serbest ticaret politikalarına yönelmenin iki önemli sonucudur (Dineri ve Işık, 2021, s. 69).

Bir ülkenin ithalata dayalı bir ekonomik büyüme sürecinde olduğu ara malı, hammadde ve beşeri sermaye ithal ederek ihracatını artırmasından anlaşılabilir. İhracat ve ithalat işlemlerinin bağlantılı olması nedeniyle bu tarz büyüme süreçlerinde ekonomik büyümeyi sağlamak ve ihracatı artırmak için ithalata olan gereksinim artar (Akbaş ve Şentürk, 2013, s. 195). İmalat sanayinde yurt içi üretimin, ithal girdi kullanımının yüksek olduğu sektörler lehine değişmesi ve Türk lirasının değerlenmesi de ithalata bağımlılık gereksinimini artırmaktadır (Yükseler ve Türkan, 2006, s. 5).

Yurt içi üretimin bulunmadığı, doğal kaynak eksikliği durumunda da üretim için gerekli her türlü girdi ithal edilmek durumunda kalınır. Bu durum bu girdileri kullanan sektörün büyümesine ve ithalatın artmasına neden olur. Firmaların ithalat talebinin artmasıyla ekonomik büyüme oranına paralel olarak ithal girdi kullanımı da artış gösterir (Saygılı vd., 2010, s.98).

Yapılan açıklamalar doğrultusunda, büyüme oranı ile ithalat bağımlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

E) Sanayi üretim endeksi

Sanayi üretim endeksi, kısa dönemde ekonomide meydana gelen gelişmelerin ve ekonomik politikaların olumlu veya olumsuz etkilerinin ölçülebilmesi amacıyla hesaplanmaktadır. Sanayi üretim endeksindeki artış ihracatı artıracak ve bu durum üretimi ara ve yatırım malı ithaline bağlı olan Türkiye’de ithalat bağımlılık oranının artmasıyla sonuçlanacaktır.

F) Kapasite kullanım oranı

Sanayi üretiminin gidişatı hakkında bilgi veren imalat sanayi kapasite kullanım oranı TCMB tarafından İktisadi Yönelim Anketi çerçevesinde hazırlanır ve bu oranla imalat sanayisinde faaliyet gösteren işyerlerinin kapasite kullanımlarının izlenmesi amaçlanır.

2007 yılı öncesi TÜİK tarafından imalat sanayi eğilim anketlerine göre hesaplanan KKO, 2007 yılı itibarı ile TCMB tarafından hesaplanmaya başlanmıştır. Her iki kurum tarafından hazırlanan oranlar arasında hem yöntem hem de uygulama açısından farklar bulunmaktadır. Bu nedenle yapılacak analizlerde bu farklılıklar dikkate alınmalıdır (Abdioğlu, 2013, s. 5306). Kapasite kullanım oranı 2007 yılından itibaren iktisadi yönelim anketine dâhil edildiğinden KKO verilerine bu yıldan itibaren ulaşılmaktadır (TCMB İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı, 2019).

İmalat sanayisinin toplam sanayi içindeki payının yüksek olması nedeniyle sanayi üretimi endeksindeki artışlar kapasite kullanım oranlarını da artıracaktır. Bu da KKO oranı arttıkça imalat sanayisinde ithalata bağımlılığın artması olarak yorumlanabilir.

G) Sabit sermaye yatırımları

Bir ekonomide uzun dönemde sabit değerlere ya da varlıklara yapılan yatırımlar hem millî gelir oluşumunda hem de ülkenin sermaye birikimine sağladığı katkı ile ülke ekonomisinin itici gücünü oluşturur. Sabit sermaye yatırımları (SSY), kamu ve özel sabit sermaye yatırımlarının toplamına eşittir (Uslu ve Altun Ada, 2021, s. 11).

Hammadde ve ara malında ithalat bağımlılığının yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde sabit sermaye yatırımlarının artması hammadde ve ara malı ithalatını artırarak ithalat bağımlılık oranının artmasına neden olacaktır. Gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye’de de hammadde ve ara malı ithalat bağımlılığının yüksek olması sonucu sabit sermaye yatırımları ile ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif bir ilişkinin varlığı beklenmektedir.

H) Ortalama ücret ve ithalat bağımlılık oranı

Bir ekonomide tüketim, üretim ve yatırım kararları alınırken faiz, ücretler, fiyatlar ve döviz kuru gibi değişkenlerin gelecekte alabileceği değerleri tahmin etmek önem arz etmektedir. Bu tahminlerde belirsizlik dönemlerinin etkileri de önemli bir rol üstlenmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken unsur ücretlerde oluşan değişimin, beklenen reel gelir değişkenliğini de artırmasıdır. Bireyler gelecekte reel gelirlerinin düşebileceğini düşündüklerinde, tasarruflarını artırarak dayanıklı tüketim malı taleplerini azaltacaktır. Reel ücretlerde bir artış olduğunda ücretler önemli bir maliyet kalemi olduğundan firmaların maliyetleri artacak; tersi durumda da firmaların maliyetleri azalacaktır (Hasanov, 2008, s. 195). Kundak ve Aydoğuş (2018)'a göre reel ücretlerde oluşan bir artışın ithalata bağımlı sektörlerde gelişmesi durumunda, mevcut sektörlerde maliyetler artacak bu da yatırım ve ara malı ithalatını azaltacaktır. Ücret artışının ihracata dayalı sektörlerde meydana gelmesi de ihracat maliyetini yükselterek ihracatın azalmasına sebep olacaktır (Kundak ve Aydoğuş, 2018, s. 259). Bu durum ücret artışı ile ithalat bağımlılık oranı arasındaki negatif ilişkiyi gösterir.

I) Orta - yüksek teknoloji sanayi katma değerinin toplam imalat sanayi katma değerine oranı

Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (BSTB) tarafından yayınlanan 2013-2017 Strateji Planında Türkiye Sanayi Stratejisi'nin genel amacı; "İlgili taraflarla işbirliği içinde geliştirilen politikalar, stratejiler ve bu politika ve stratejiler doğrultusunda verilen desteklerle sanayinin planlı gelişimini sağlamak ve yüksek teknolojiye dayalı, dışa bağımlılığı azaltan ve yüksek katma değerli bir sanayi yapısının oluşumuna öncü olmak (2013-2017 dönemi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Stratejik Planı)" olarak belirlenmiştir. Yukarıda açıklanan amaca yönelik üç temel stratejik hedef aşağıdaki gibidir (Özen, 2014, s. 66);

- 1) Orta ve yüksek teknoloji sektörlerin üretim ve ihracat içindeki payının artırılması,
 - 2) Düşük teknoloji sektörlerde katma değeri yüksek ürünlere geçişin sağlanması,
 - 3) Becerilerini sürekli geliştirebilen şirketlerin ekonomideki ağırlığının artırılması,
- şeklinde üç temel stratejik hedef tespit edilmiştir.

Katma değer, bir malın üretim değerinden, malın üretiminde kullanılan hammadde ve her türlü ara malı girdi değerinin çıkarılmasıyla elde edilir. Bu kapsamda imalat sanayisinde yapısal değişimi anlayabilmek için imalat sanayi katma değerinin teknolojik yapısının değerlendirilmesi gerekir (Avcı, Uysal ve Taşçı, 2016, s. 56). İmalat sanayi sektörlerinin gösterdiği değişimi değerlendirmek için kullanılan iki temel göstergeden biri imalat sanayi/GSYH, diğeri imalat sanayisinin kalitesi hakkında bilgi veren orta ve yüksek teknoloji sektörlerin toplam imalat sanayi katma değeri içindeki payıdır. Çünkü imalat sanayisinin gayri safi yurtiçi hâsıla içindeki payı düşüş gösterse de üretimde teknolojik içeriğin artması daha güçlü bir imalat sanayiye işaret edecektir (Doğruel ve Doğruel, 2019, s. 217). Üretilen ürünlerin teknoloji düzeyi yükseldikçe genellikle birim başına satış değeri de yükselecektir. Gelişmekte olan ülkelerde üretimde katma değer artırılması temel ekonomi hedefleri arasındadır. Bu nedenle ihracatta orta ve yüksek teknoloji ürünlerin payının artırılması performans kriteri olarak seçilir. Orta yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerin katma değerinin toplam imalat sanayi katma değerindeki payının artırılması ve ülkedeki teknoloji ve ürün geliştirme kapasitesinin artırılması ülkenin ara malı girdilerinde ithalata bağımlılığını azaltmak açısından da büyük önem taşımaktadır (Sanayi Strateji Belgesi 2023, 2019, s. 52). Bu durum orta yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerin katma değerinin toplam imalat sanayi katma değerindeki payı ile ithalat bağımlılık oranı arasındaki negatif ilişkiyi işaret etmektedir.

On Birinci Kalkınma Planı çerçevesinde hazırlanan İmalat Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu'na (2018) göre Türkiye'de alt sanayi sektörleri arasında en fazla ithalat yapan ilk beş sektörden üçü orta yüksek teknoloji sanayi grubundadır. Bu sektörler “Kimyasal Madde ve Ürünler”, “Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat” ve “Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) İmalatı” sektörleridir (T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023 İmalat Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2018, s. 103). Türkiye'nin ara malı ithalatçısı bir ülke olması nedeniyle Türkiye'de orta yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerin katma değerinin toplam imalat sanayi katma değerindeki payının yükselmesi ithalat bağımlılık oranını düşürmeyecektir. Aşağıdaki tablo Eurostat tarafından belirlenen Nace 2 düzeyinde teknoloji yoğunluklarını göstermektedir.

Tablo 3. 2. *Teknoloji Yoğunluğuna Göre NACE 2 Düzeyinde İmalat Sanayi*

İmalat Sanayi	NACE 2 Kod
Yüksek Teknolojili Sektörler	21 Eczacılık Ve Ecz.İlişkin Mal.İmalatı 26 Bilgisayar, Elektronik ve Optik Ürünleri İmalatı
Orta Yüksek Teknolojili Sektörler	20 Kimyasal Ürünler İmalatı 27 Elektrikli Teçhizat İmalatı 28 Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman İmalatı 29 Motorlu Kara Taşıtı, Treyler (Römork) ve Yarı Treyler (Yarı Römork) İmalatı 30 Diğer Ulaşım Araçları İmalatı
Orta Düşük Teknolojili Sektörler	19 Kok Kömürü ve Petrol Ürünleri İmalatı 22 Kauçuk ve Plastik Ürünler İmalatı 23 Diğer Metalik Olmayan Ürünler İmalatı 24 Ana Metal Sanayi 25 Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı 33 Makine ve Ekipman Kurulumu ve Onarımı
Düşük Teknolojili Sektörler	10 Gıda Ürünleri İmalatı 11 İçecek İmalatı 12 Tütün Ürünleri İmalatı 13 Tekstil Ürünleri İmalatı 14 Giyim Eşyaları İmalatı 15 Deri ve İlgili Ürünler İmalatı 16 Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri İmalatı (Mobilya Hariç) Saz, Saman ve Benzeri Malzemelerden Örülerek Yapılan Eşyaların İmalatı 17 Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı 18 Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması 31 Mobilya İmalatı 32 Diğer İmalatlar

Kaynak: Eurostat indicators on High-tech industry and Knowledge-intensive services

İstanbul Sanayi Odasının 2009 yılında hazırladığı “Global Sanayi Eğilimleri ve Türkiye İçin Değerlendirme” raporunda orta yüksek teknoloji sınıflandırmasında yer alan mallar için bazı çıkarımlar yapılmıştır. Bunlar aşağıdaki gibidir (Gürlesel, 2009, s. 149,153);

- Orta-yüksek teknoloji sınıflandırmasında yer alan sektörlerde katma değer arttığı ancak sektörlerin küresel katma değer içindeki payının azaldığı açıklanmıştır. Ayrıca bu sektörlerde ihracat ve üretim fiyatları artmakta veya sabit kalmaktadır.
- Orta-yüksek teknoloji sınıflandırmasında yer alan kimyasal ürünler ile motorlu kara taşıtları sektörleri üretim yeri değişen ve en yüksek yabancı sermaye yatırımı yapılan sektörlerdir.
- Orta- yüksek teknoloji sınıflandırmasında yer alan makine ve teçhizat sektörü dış ticareti en çok yapılan, üretim yeri değişen, aksam, parça ve bileşenleri daha çok yurt dışından tedarik edilen sektör olarak belirlenmiştir.
- Orta-yüksek teknoloji sınıflandırmasında yer alan ilaç, radyo TV iletişim araçları, motorlu kara taşıtları ve makine ve teçhizat gibi sektörler AR-GE çalışmalarının en çok yoğunlaştığı ilk sektör grubu olarak açıklanmıştır.

3.6.2. Model

Türkiye’de tasarruf açığı imalat sanayi ilişkisinin ortaya konulabilmesi için 2006-2019 dönemine ait verilerden yararlanılarak NACE 2 düzeyinde sektörel ithalat bağımlılığını etkileyen faktörler ve bu faktörlerin geçerliliği test edilmiştir. Çalışmada dinamik panel veri yöntemlerinden biri olan Arellano-Bond tarafından önerilen genelleştirilmiş momentler yöntemi kullanılmıştır. Arellano-Bond yöntemiyle sonuçlar elde edildikten sonra; modelin bir bütün olarak anlamlılığını ölçen Wald testi, modelde aşırı tanımlama kısıtlarının geçerliliğini sınamak için Sargan testi ve otokorelasyon olup olmadığını test etmek için otokorelasyon (AR) testleri yapılmıştır. Çalışmanın ekonometrik modelleri aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

$$\text{Model 1;} \quad (3.31)$$

$$\text{ITHBO}_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{ITHBO}_{it-1} + \alpha_2 \text{GF}_{it} + \alpha_3 \ln\text{IHR}_{it} + \alpha_4 \text{YTEK}_{it} + \alpha_5 \text{KKO}_{it} + \alpha_6 \text{BYMO}_{it} + \text{uit}$$

Model 2; (3.32)

$$ITHBO_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 ITHBO_{it-1} + \alpha_2 GF_{it} + \alpha_3 SUE_{it} + \alpha_4 YTEK_{it} + \alpha_5 KKO_{it} + uit$$

Model 3; (3.33)

$$ITHBO_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 ITHBO_{it-1} + \alpha_2 GF_{it} + \alpha_3 BYMO_{it} + \alpha_4 YTEK_{it} + \alpha_5 KKO_{it} + uit$$

Model 4; (3.34)

$$ITHBO_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 ITHBO_{it-1} + \alpha_2 GF_{it} + \alpha_3 BYMO_{it} + \alpha_4 YTEK_{it} + \alpha_5 KKO_{it} + \alpha_6 \ln OUCR_{it} + uit$$

Model 5; (3.35)

$$ITHBO_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 ITHBO_{it-1} + \alpha_2 DKUR_{it} + \alpha_3 \ln IHR_{it} + \alpha_4 YTEK_{it} + \alpha_5 KKO_{it} + \alpha_6 BYMO_{it} + uit$$

Model 6; (3.36)

$$ITHBO_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 ITHBO_{it-1} + \alpha_2 DKUR_{it} + \alpha_3 \ln IHR_{it} + \alpha_4 YTEK_{it} + \alpha_5 BYMO_{it} + uit$$

Model 7; (3.37)

$$ITHBO_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 ITHBO_{it-1} + \alpha_2 DKUR_{it} + \alpha_3 BYMO_{it} + \alpha_4 \ln OUCR_{it} + \alpha_5 YTEK_{it} + uit$$

Model 8; (3.38)

$$ITHBO_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 ITHBO_{it-1} + \alpha_2 DKUR_{it} + \alpha_3 BYMO_{it} + \alpha_4 \ln OUCR_{it} + \alpha_5 YTEK_{it} + \alpha_6 \ln IHR_{it} + uit$$

Model 9; (3.39)

$$ITHBO_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 ITHBO_{it-1} + \alpha_2 DKUR_{it} + \alpha_3 BYMO_{it} + \alpha_4 \ln IHR_{it} + \alpha_5 YTEK_{it} + \alpha_6 KKO_{it} + uit$$

Model 10; (3.40)

$$ITHBO_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 ITHBO_{it-1} + \alpha_2 GF_{it} + \alpha_3 SUE_{it} + \alpha_4 YTEK_{it} + \alpha_5 SSY_{it} + uit$$

3.6.3. Modelde kullanılan değişkenlerin test edilmesi

Modelde ithalat bağımlılık oranı bağımlı değişken; döviz kuru, görelı fiyatlar, ihracat, büyüme oranı, sanayi üretim endeksi, kapasite kullanım oranları, sabit sermaye yatırımları, ortalama ücret ile orta ve yüksek teknoloji sanayi katma değerinin toplam imalat katma değerine oranı değişkenleri bağımsız değişken olarak seçilmiş ve açıklanan değişkenler kullanılarak 10 farklı model oluşturulmuştur. İhracat değeri ve ortalama ücretlerin logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir. Çalışmada dinamik panel veri yöntemlerinden biri olan Arellano-Bond tarafından önerilen genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) kullanılmıştır. Modelin tahminlenmesinde “xtabond” komutu kullanılmıştır. Bu komutla yapılan birinci fark dönüşümü ile sabit parametre modelden düşölmekte, bağımlı değişkenin bir gecikmeli değeri modelde kullanılan diğer değişkenler ile birlikte modele bağımsız değişken olarak eklenmekte ve bir aşamalı tahmin sonuçlarına ulaşılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 130). Bu nedenle çalışmanın dinamik panel veri analizi yöntemiyle değerlendirilmesinde ithalat bağımlılık oranının bir yıl gecikmeli değeri modellere bağımsız değişken olarak eklenmiştir. Arellano-Bond yöntemiyle sonuçlar elde edildikten sonra modelin bütün olarak anlamlılığını ölçmekte kullanılan Wald testi, modelde aşırı tanımlama kısıtlarının geçerliliğini sınamak için Sargan Testi ve otokorelasyon olup olmadığını test etmek için otokorelasyon (AR)1 ve (AR)2 testleri de yapılmıştır.

GMM tahmincisinde N'nin küçük, T'nin büyük olduğu ya da N'nin yeterince büyük olmadığı durumlarda kullanılan araç değişken sayısı T ile birlikte artacaktır ve N'nin kullanılan araç değişken sayısını geçmesiyle sonuçlanabilecektir. Bu da genelleştirilmiş momentler tahmincisi ve tahminciyi kullanarak elde edilen testlerin sapmalı olmasına yol açacaktır. Bu nedenle GMM tahmincisinde dikkat edilmesi gereken unsur kullanılan araç değişken sayısının N' e eşit ya da ondan küçük olmasıdır (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 130). Çalışmada yapılan tahmin sonuçları araç değişken sayısının birim boyutunu (N) aştığını göstermektedir. Bu nedenle tüm modellerde kullanılan araç değişken sayısı birim boyutundan küçük hale getirilmiştir. Arellano-Bond (GMM) metodu kullanılarak yapılan tahmin sonuçları aşığıdaki gibidir.

Tablo 3. 3. İthalat Bağımlılık Oranını Etkileyen Faktörlerin Arellano-Bond GMM Yöntemiyle Sınanması

DEĞİŞKENLER	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8	Model 9	Model 10
ITHBO										
L1.	.41388145* (0.0010)	.2437244** (0.0151)	.44824934* (0.0004)	.38454313* (0.0046)	.57809955* (0.0001)	.7408838* (0.0000)	.72721615* (0.0001)	.73919437* (0.0001)	.57809955* (0.0001)	.24889456* (0.0183)
GF	.0005797*** (0.0534)	.00108969* (0.0001)	.00066706** (0.0299)	.00082537* (0.0096)						.00073769** (0.0140)
lnIHR	.01468833** (0.0271)				.0217707** (0.0154)	.02678074* (0.0064)		.0264578* (0.0086)	.0217707** (0.0154)	
YTEK	7,36E-03* (0.0000)	5,52E-03* (0.0000)	8,54E-03* (0.0000)	7,36E-03* (0.0000)	8,24E-03* (0.0000)	8,83E-03* (0.0000)	8,09E-03* (0.0003)	8,88E-03* (0.0001)	8,24E-03* (0.0000)	3,92E-03* (0.0004)
BYMO	.00119849* (0.0018)		.0013003* (0.0008)	.00104882** (0.0143)	.00160776* (0.0001)	.0021865* (0.0000)	.00220075* (0.0000)	.00220521* (0.0000)	.00160776* (0.0001)	
KKO	.00111699* (0.0008)	.00145349* (0.0000)	.0012697* (0.0002)	.0012629* (0.0001)	.00100115* (0.0049)				.00100115* (0.0049)	
SUE		.00024219* (0.0008)								.00067145* (0.0000)
lnOUCR				.00570882 (0.1241)			.00505203 (0.6252)	-.00114921 (0.9130)		
DKUR					.00019279 (0.2755)	.00027796 (0.1567)	.0001153 (0.7661)	.00022654 (0.5572)	.00019279 (0.2755)	
SSY										.18755213* (0.0002)
N	264	264	264	264	264	264	264	264	264	264
AR 1	-3.7208992	-3.2904713	-3.7134989	-3.3791391	-4.3093957	-4.7227563	-4.0926891	-4.3048205	-4.3093957	-3.5188206
AR 2	.0409393	-.24670813	-.27537541	-.29163473	.31709072	.40731917	-.13422251	.40293317	.31709072	-.02805379
Sargan	7.8975815	17.685499	8.6191119	9.5069596	8.5204493	6.541731	11.579217	7.0807164	8.5204493	18.840376

* p<0.01; ** p<0.05; *** p<0.10

3.6.4. Çalışma bulguları

İthalat bağımlılık oranının gecikmeli değeri ikinci modelde %5 geri kalan modellerin tamamında %1 anlam düzeyinde katsayıları tutarlı ve istatistiksel olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır. Elde edilen ampirik bulgulara göre (araç değişkenleri geçerli, GMM tahminleri tutarlı) ithalat bağımlılık oranının bir gecikmeli değerinin etkisi modellerin tamamında pozitif çıkmıştır. Bu durum sonuçların uzun dönemde de geçerli olduğunu göstermektedir. Kullanılan modellerde ithalat bağımlılık oranının bir önceki değerindeki bir birimlik artışın cari dönemde yarattığı artış 0.24 ile 0.74 birim aralığında hesaplanmıştır. İkinci ve onuncu modellerde bu değer 0.24 civarında iken altıncı, yedinci ve sekizinci modellerde sırasıyla 0.74, 0.72 ve 0.73 olarak hesaplanmıştır.

2003 bazlı reel efektif döviz kuru verileri beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu modellerde analize dâhil edilmiş ve incelenen dönemde istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır. Bunun nedeni döviz kurunun ihracat ve ithalatla asimetric bir ilişki içinde olmasıdır.

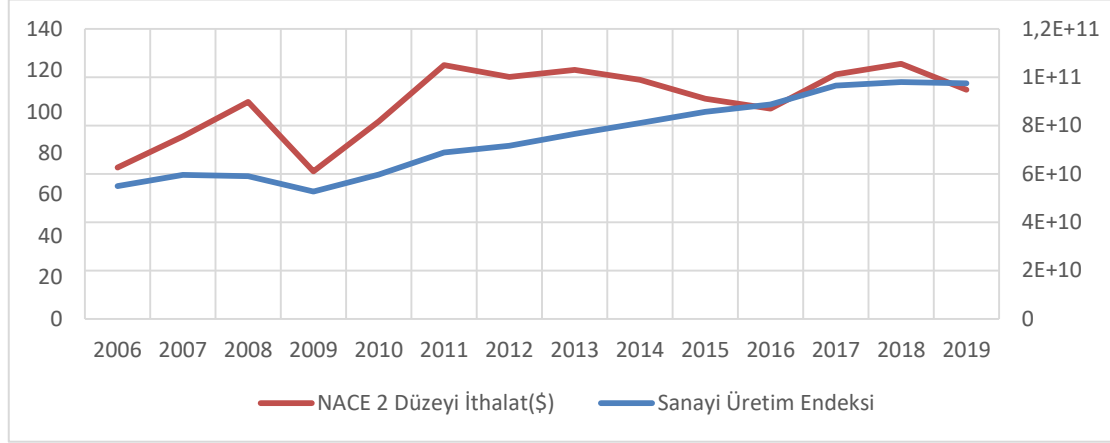
10 farklı model kurulan çalışmada görelî fiyatlar ilk dört modele ve onuncu modele dâhil edilmiştir. İkinci ve dördüncü modellerde %1 düzeyinde, üçüncü ve onuncu modelde %5 düzeyinde, birinci modelde %10 anlam düzeyinde katsayıları tutarlı ve istatistiki olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır. Kavramsal olarak görelî fiyatlarla ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif bir ilişki beklenmektedir. Birinci modeldeki ampirik sonuçlar görelî fiyatlardaki 1 birimlik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.00057 birim artırdığı göstermektedir. İkinci modeldeki ampirik sonuçlar görelî fiyatlardaki 1 birimlik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.00108 birim artırdığı göstermektedir. Üçüncü modeldeki ampirik sonuçlar görelî fiyatlardaki 1 birimlik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.00066 birim artırdığı göstermektedir. Dördüncü modeldeki ampirik sonuçlar görelî fiyatlardaki 1 birimlik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.00082 birim artırdığı göstermektedir. Onuncu modeldeki ampirik sonuçlar görelî fiyatlardaki 1 birimlik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.00073 birim artırdığı göstermektedir. Elde edilen ampirik bulgular ilgili dönemde görelî fiyatlarla ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif bir ilişki olduğu ve beklendiği gibi teorik sonuçlarla paralellik gösterdiğini ortaya koymuştur. Döviz kuru ve görelî fiyatlar yakın değişkenlerdir. Döviz kuru modeli açıklamada anlamsız çıkarken görelî fiyatların istatistiki olarak anlamlı çıkmasının nedeni incelenen dönemde döviz kurunun değil görelî fiyatların uyumlu olması olarak açıklanabilir.

İhracat değerleri çalışmada beş modelde kullanılmıştır. Altıncı ve sekizinci modellerde %1 düzeyinde, birinci, beşinci, dokuzuncu modellerde de %5, anlam düzeyinde katsayıları tutarlı ve istatistiki olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır. Birinci modeldeki ampirik sonuçlar ihracattaki %1'lik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.001 birim artırdığı göstermektedir. Beşinci modeldeki ampirik sonuçlar ihracattaki %1'lik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.002 birim artırdığı göstermektedir. Altıncı modeldeki ampirik sonuçlar ihracattaki %1'lik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.002 birim artırdığı göstermektedir. Sekizinci modeldeki ampirik sonuçlar ihracattaki %1'lik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.002 birim artırdığı göstermektedir. Dokuzuncu modeldeki ampirik sonuçlar ihracattaki %1'lik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.002 birim artırdığı göstermektedir. Elde edilen ampirik bulgular ilgili dönemde ihracat değerleri ile ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Sonuçlar beklenildiği gibi teorik modellerle ve literatürde yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Büyüme oranları, ikinci ve onuncu model hariç tüm modellerde modele dâhil edilmiştir. Dördüncü modelde %5 düzeyinde, geri kalan modellerde %1 anlam düzeyinde katsayıları tutarlı ve istatistiki olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır. Birinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve dokuzuncu modellerdeki ampirik sonuçlar büyüme oranlarındaki 1 birimlik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.001 birim artırdığı göstermektedir. Altıncı, yedinci ve sekizinci modellerdeki ampirik sonuçlar büyüme oranlarındaki 1 birimlik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.002 birim artırdığı göstermektedir. Elde edilen ampirik bulgular ilgili dönemde büyüme oranları ile ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçlar beklenildiği gibi teorik modellerle ve literatürde yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Şekil 3.3 NACE 2 düzeyi ithalat-sanayi üretim endeksi ilişkisini göstermektedir. Şekil 3.3'te sanayi üretim endeksi ile ithalat düzeyinin paralellik gösterdiği görülmektedir. Sanayi üretim endeksi, ikinci ve onuncu modelde analize dâhil edilmiş ve her iki modelde de %1 anlam düzeyinde katsayıları tutarlı ve istatistiki olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır. İkinci modeldeki ampirik sonuçlar sanayi üretim endeksindeki 1 birimlik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.0002 birim artırdığı göstermektedir. Onuncu modeldeki ampirik sonuçlar sanayi üretim endeksindeki 1 birimlik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.0006 birim artırdığı göstermektedir. Elde edilen ampirik bulgulara sanayi üretim endeksi ile ithalat arasında pozitif yönlü bir ilişkiyi göstermektedir.

Sonuçlar beklenildiği gibi teoriyi desteklemekte ve çalışma Erkişi ve Tekin (2019) ile Özbay (2021)'in çalışmaları ile paralellik göstermektedir.

Şekil 3. 8. 2006-2019 İthalat - Sanayi Üretim Endeksi İlişkisi

Kaynak: SBB ve T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kapasite kullanım oranları altıncı, yedinci, sekizinci ve onuncu modeller hariç geri kalan 6 modelde analize dâhil edilmiştir ve %1 anlam düzeyinde katsayıları tutarlı ve istatistiki olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır. Altı modelin tamamındaki ampirik sonuçlar kapasite kullanım oranlarındaki 1 birimlik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.001 birim artırdığı göstermektedir. Elde edilen ampirik bulgular kapasite kullanım oranları ile ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuçlar beklenildiği gibi teorik modellerle ve Petek ve Şanlı'nın (2019) çalışmasıyla paralellik göstermektedir.

Sabit sermaye yatırımları onuncu modelde analize dâhil edilmiş ve %1 anlam düzeyinde katsayıları tutarlı ve istatistiki olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır. Onuncu modeldeki ampirik sonuçlar sabit sermaye yatırımlarındaki 1 birimlik artışın ithalat bağımlılık oranını 0.187 birim artırdığını göstermektedir. Elde edilen ampirik bulgular ilgili dönemde sabit sermaye yatırımları ile ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif yönlü bir ilişkiyi göstermektedir. Sonuçlar beklenildiği gibi teoriyi desteklemiş ve çalışma Kundak ve Aydoğuş'un (2018) çalışmasıyla paralellik göstermiştir.

Dördüncü, yedinci ve sekizinci modellerde analize dâhil edilen ortalama ücret düzeyleri modeli açıklamada istatistiki olarak anlamsız çıkmıştır. Ortalama ücret düzeyinin hiç bir modelde anlamlı çıkmaması ilgili dönemde ortalama ücretlerin -

gelişmekte olan, üretimi ara ve yatırım malları ithalatına bağlı olan- Türkiye’de, ithalat bağımlılık oranını açıklayamadığını göstermektedir.

“YTEK” kurulan 10 modelin tamamında modele dâhil edilmiştir ve tüm modellerde %1 anlam düzeyinde katsayıları tutarlı ve istatistiki olarak anlamlı bir sonuca ulaşılmıştır. Teoride orta ve yüksek teknoloji sanayi katma değerinin toplam imalat katma değerine oranının artmasının ithalat bağımlılık oranını azaltması beklenir. Ancak ilgili dönemde Türkiye’de orta ve yüksek teknoloji sektörler incelendiğinde bu sektörlerin üretiminin ara malı ithalatına bağlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle orta ve yüksek teknoloji sanayi katma değerinin toplam imalat katma değerine oranı yükseldikçe daha fazla üretimin yapılabilmesi için daha fazla ara malı ithalatına ihtiyaç duyulacaktır. Bu da orta ve yüksek teknoloji sanayi katma değerinin toplam imalat katma değerine oranı ile ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif yönlü bir ilişkiyi göstermektedir. Elde edilen ampirik bulgular gelişmekte olan ve üretimi ara ve yatırım malı ithalatına bağlı olan Türkiye’de bu pozitif yönlü ilişkiyi açıklamaktadır. Kurulan modellerin tamamındaki ampirik sonuçlar, orta ve yüksek teknoloji sanayi katma değerinin toplam imalat katma değerine oranındaki 1 birimlik artışın ithalat bağımlılık oranında çok küçük bir artışa neden olduğunu göstermektedir.

Çalışmada Arellano-Bond GMM yöntemi uygulandıktan sonra araç değişkenlerin dışsallığını ölçmek için Sargan testi ve otokorelasyonu test etmek için (AR)1 ve (AR)2 testleri yapılmıştır. Sargan testi, modelde araç değişkenlerin dışsallığını test eder ve Sargan testi sonucunda p değerinin 0.05 düzeyinden yüksek çıkması araç değişkenlerin geçerli olduğunu gösterir. Hesaplanan p değeri $0.25 < p < 1$ şeklinde olduğunda araçların modeli açıklamada çok güçlü olduğu söylenebilir. Çalışmada hesaplanan Sargan testlerinde 10 model için de araç değişkenlerin dışsal (geçerli) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 3.4 Sargan testi p değerlerini göstermektedir. Tablo 3.4’e göre Sargan testi p değerleri sırasıyla 0.08 ve 0.06 olan ikinci ve onuncu modeller incelendiğinde, bu modellerde ithalat bağımlılık oranı gecikmeli değerlerinin (ITHBO L1) modeli açıklama gücünün de düşük olduğu görülmektedir. Bu modellerde 0.05 değerinden yüksek Sargan p değerleri araçların dışsal (geçerli) olduğunu gösterir ancak bu modellerde araçlar modeli açıklamada zayıf kalmaktadır. Geri kalan 8 modelde sargan p değerleri 0.25’ten oldukça yüksek hesaplanmıştır. Yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda modelde kullanılan araçların modeli açıklama gücünün çok yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 3. 4. Sargan Testi Sonuçları

Sargan Testi	Prob > chi2
1. Model	0.72
2. Model	0.08
3. Model	0.65
4. Model	0.57
5. Model	0.66
6. Model	0.83
7. Model	0.39
8. Model	0.79
9. Model	0.66
10. Model	0.06

Tablo 3.5 Wald testi sonuçlarını göstermektedir. Modelin tümünün birlikte anlamlılığını sınamak için yapılan Wald testi sonuçlarına bakıldığında ise tüm kurulan modellerde modellerin genel olarak anlamlı olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 3. 5. Wald Testi Sonuçları

Wald Testi	Wald Chi²	Prob > chi2
1. Model	99.12	0.0000
2. Model	102.61	0.0000
3. Model	86.75	0.0000
4. Model	104.12	0.0000
5. Model	84.89	0.0000
6. Model	67.95	0.0000
7. Model	63.93	0.0000
8. Model	72.58	0.0000
9. Model	84.89	0.0000
10. Model	95.08	0.0000

Modellerdeki otokorelasyon sorununu ortaya çıkarmak için yapılan (AR)1 ve (AR)2 testleri sonuçları oldukça önemlidir, çünkü genelleştirilmiş momentler

tahmincisinin etkin olması için ikinci mertebeden otokorelasyon olmaması gerekir (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 150). Çıktı sonuçlarında arm1 ((AR)1); 1. Mertebeden otokorelasyonu, arm2 ((AR)2) ise 2. Mertebeden otokorelasyonu göstermektedir. 1. Mertebeden otokorelasyonun negatif olması beklenmektedir ve etkin bir GMM tahmincisi için H_0 hipotezi reddedilememeli ve ikinci dereceden otokorelasyon olmamalıdır. Tablo 3.3 incelendiğinde kurulan 10 modelin (AR)1 test sonuçları beklendiği gibi negatif olarak hesaplanmıştır. Kurulan modellerin tamamında birinci mertebeden negatif otokorelasyon vardır.

Tablo 3. 6. AR Testi Sonuçları

AR Testi	(AR)1	(AR)2
Prob > z		
1. Model	0.0002	0.9673
2. Model	0.0010	0.8051
3. Model	0.0002	0.7830
4. Model	0.0007	0.7706
5. Model	0.0000	0.7512
6. Model	0.0000	0.6838
7. Model	0.0000	0.8932
8. Model	0.0000	0.6870
9. Model	0.0000	0.7512
10. Model	0.0004	0.9776

Tablo 3.6 AR testi sonuçlarını göstermektedir. Tablo 3.6’da (AR)2 prob>z sonuçları incelendiğinde kurulan tüm modellerde ikinci mertebeden otokorelasyon yoktur sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan Wald testi, Sargan araç değişken testi, (AR)1 ve (AR)2 otokorelasyon testleri sonuçlarına göre kurulan tüm modellerin dinamik olarak tahmin edilmesi uygun bulunmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de imalat sanayi ve sanayi mallarının dış ticaretini etkileyen kararların temelini; 24 Ocak 1980 kararları ile dış ticaretin serbestleştirilmesi, 1989 yılında çıkarılan “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar” ile finansal işlemlerin serbestleştirilmesi ve 1996 yılında Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği oluşturur.

İlgili dönemlerde Türkiye’de dışa açılma ve serbestleşmenin kurumsal bir yasal dayanağının olmaması ve finansal derinliğin sağlanamaması bir takım olumsuzluklara yol açmıştır. Finansal serbestleşmeyle oluşan spekülasyon kısa vadeli yabancı sermaye girişleri Türk lirasının önemli yabancı ülke paraları karşısında değer kazanmasına, kredi imkanlarının artmasına, ülke içi talebin ve ithalat talebinin yükselmesine neden olmuştur. Bu durum, üretimde ithal ara ve yatırım malı talebini artırarak ithalat bağımlılık oranlarının yükselmesiyle sonuçlanmıştır.

Kısa vadeli spekülasyon yabancı sermaye girişlerinin yarattığı etkilerden biri de aşırı borç yükü ve borçlanmayla ulusal tasarrufların bir kısmının yatırımlara aktarılamadan yurt dışına transfer edilmesine sebep olmasıdır. Türkiye’de de tasarrufların düşük olması, planlanan yatırım seviyelerine ulaşmak için dış tasarruflara olan bağımlılığı artırmıştır. 2001 yılındaki krizle birlikte düşen tasarruf oranları, cari işlemler dengesindeki bozulmanın ve yüksek tasarruf açıklarının temel nedenini oluşturmuştur.

Dönemsel olarak incelendiğinde ülkede uygulanan para ve maliye politikalarında tasarruflar üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Türkiye ekonomisinde 1990’lı yıllarda uygulanan yanlış maliye politikaları ülkede yüksek kamu açıklarına neden olmuştur. 2010 ve 2011 yıllarında oluşan toplam tasarruf açıklarının nedeni ise bu maliye politikaları değil, özellikle hane halkının ve özel sektörün düşük tasarrufları olarak görülmüştür. Bu durum Türkiye ekonomisinde 2001 yılı sonrası olumlu etkiler yaratan bütçe disiplini ve kamu tasarrufları yaratan politikaların tasarruf sorunu için tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. 2000-2001 krizi döneminde oldukça yüksek bir seviyeye ulaşan özel kesim tasarruf açıkları 2008 krizi ile 2009 yılında da yüksek seviyelere çıkmış ve 2010 yılından itibaren toparlanma göstermiş, 2017 yılından itibaren ise yeniden çok yüksek değerlere ulaşmıştır. 2008 krizi sonrası Türkiye’de istikrarın sağlanması ve krizin etkilerinin giderilmesi için reel sektöre yönelik maliye politikaları uygulanmıştır.

Tasarruf sorunu Türkiye ekonomisinde her dönemde önemli olmuştur. Çalışmada tasarruf oranları değerlendirilirken TÜİK'in 2016 yılında millî gelir hesaplamalarında yaptığı önemli değişiklik de göz önünde bulundurulmuştur. Bu değişiklikle eski serilere göre hesaplanan tasarruf oranları ile yeni serilere göre hesaplanan tasarruf oranları arasında önemli farklar oluşmuştur. Yeni seriye göre hesaplanan tasarruf oranları, Türkiye'de tasarrufların çok büyük bir sorun oluşturmadığını göstermektedir. Ancak Türkiye'de tasarrufların yatırımları karşılayamaması sonucu cari işlemler dengesindeki olumsuzluklar artmıştır. İmalat sanayisinde üretimin ithalat bağımlılığının artması da cari işlemler açığını yükseltmiştir. Ayrıca ara ve yatırım mallarında üretiminin ithalata bağımlılığının yükselmesi ile ekonomide özel kesim tasarrufları azalmış ve buna bağlı olarak tasarruf açıkları da artış göstermiştir (Özlale ve Karakurt, 2012, s. 1-12). Bu nedenle Türkiye'nin ara ve yatırım malı ithalat bağımlılığı tasarruf açıklarını artırıcı özelliğindedir.

Çalışmada imalat sanayi alt sektörlerine ait sektörel bazda ithalat bağımlılık oranlarından yola çıkılarak dolaylı bir bağlantı kurulmuştur. Bu amaç doğrultusunda, T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri referans alınarak NACE 2 ve NACE 3 düzeyinde ithalat bağımlılık oranları hesaplanmış ve dinamik panel veri analizi (Arellano-Bond Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi) ile ithalat bağımlılık oranlarını etkileyen değişkenler test edilmiştir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye'de 2006-2019 döneminde imalat sanayinin gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı ortalama %16,7'dir. İlgili dönemde genel imalat sanayinde ara ve yatırım malı ithalat bağımlılık oranı ortalama %24 ve NACE 2 düzeyinde imalat sanayi ithalat bağımlılık oranı ise ortalama %20 olarak hesaplanmıştır. Aradaki %4'lük fark analize dahil edilmeyen 12 ve 19 kodlu alt sektörlerden kaynaklanmaktadır.

2006-2019 döneminde NACE 2 düzeyinde imalat sanayi ithalat bağımlılık oranları hesaplamalarından elde edilen bulgulara göre imalat sanayi alt sektör ortalamalarında; en yüksek ithalat bağımlılık oranlarının sırasıyla %43 ile motorlu kara taşıtları, %36 ile diğer ulaşım araçları, %34 ile ana metal sanayi ile bilgisayar ve elektronik ürünlerde olduğu gözlemlenmiştir. Bu yıllar arasında ithalat bağımlılık oranının en düşük olduğu alt sektörleri ise %6 ile kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması, %4 ile mobilya imalatı oluşturmaktadır. NACE 3 düzeyinde ithalat bağımlılık oranları 2006-2019 yılları arası ortalama değerlerle incelendiğinde en yüksek

ithalat bağımlılığına sahip olan alt sektörleri; %54 ile motorlu kara taşıtları imalatı, %47 ile hava taşıtları ve uzay araçları imalatı, %36 ile ana demir çelik ürünleri imalatı, %35 ile kauçuk ürünlerin imalatı, %33 ile optik aletlerin ve fotografik ekipmanların imalatı, %32 ile temel kimyasal maddelerin, kimyasal gübre ve azot bileşiklerinin üretimi oluşturmaktadır. NACE 3 düzeyinde en düşük ithalat bağımlılığına sahip olan sektörleri ise, %19 ile kağıt hamuru, kağıt ve mukavva imalatı ve %21 ile plastik ürünlerin imalatı oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular çalışmanın Özlale ve Karakurt (2012)'un çalışmasıyla paralel olduğunu göstermektedir.

Çalışmada imalat sanayi ithalat bağımlılık oranı bağımlı değişken olarak kabul edilmiş ve ithalat bağımlılığını etkileyen farklı değişkenlerden oluşan birçok modelleme yapılmış ve çalışmada en iyi tahmin sonuçlarını veren 10 model ekonometrik model olarak belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular, Türkiye’de reel döviz kuru ile ithalat ve ihracat arasında bir ilişkinin bulunmadığını, Türkiye’de döviz kurunun asimetrik olduğunu göstermektedir. Teorik olarak reel kur arttıkça ihracatın artıp ithalatın azalması gerekmektedir. Ancak Türkiye’de bu durum geçerli olmamıştır. Bunun sebebi, Türkiye’de imalat sanayisinin ithalata bağımlı olmasıdır. Bu durum çalışmadaki döviz kuru değişkeninin istatistiksel olarak anlamsız çıkmasını açıklamaktadır.

İlgili dönemde görel fiyatlarla ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif bir ilişki olduğu ve beklendiği gibi teorik sonuçlarla paralellik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bilindiği gibi döviz kuru ve görel fiyatlar yakın değişkenlerdir. Döviz kuru modeli açıklamada anlamsız çıkarken görel fiyatların istatistiki olarak anlamlı çıkmasının nedeni incelenen dönemde döviz kurunun değil görel fiyatların uyumlu olması olarak açıklanabilir.

İmalat sanayisinin ithalata bağımlılığını etkileyen önemli değişkenlerden biri de ihracat değerleridir. Elde edilen bulgular ihracat değerleri ile ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Türkiye’de üretimin ara ve yatırım malı ithalatına bağımlı olması, ihracatın yapılabilmesi için ithal girdi talebinin artması anlamına gelecektir, bu da ithalat bağımlılığını arttıracaktır. Elde edilen sonuçlar beklenildiği gibi teorik modellerle ve literatürde yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Büyüme oranı da imalat sanayi ithalat bağımlılığını etkileyen bir değişkendir. Elde edilen ampirik bulgular ilgili dönemde büyüme oranları ile ithalat bağımlılık oranı

arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ekonomik büyüme için üretim artışı gereklidir. Türkiye’de üretimin ara ve yatırım malı ithalatına bağımlı olması sonucu ekonomik büyüme için ithal ara ve yatırım malı talebi artacaktır bu da iki değişken arasındaki pozitif yönlü ilişkiyi ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlar beklenildiği gibi teorik modellerle ve literatürde yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Sanayi üretim endeksi ile ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Yani sanayi üretim endeksindeki artış ihracatı artıracak ve buna bağlı olarak ithalat talebi ve ithalat bağımlılık oranı da artacaktır. Elde edilen sonuçlar beklenildiği gibi teorik modellerle uyum göstermektedir.

İmalat sanayisinin toplam sanayi içindeki payının yüksek olması nedeniyle sanayi üretimi endeksindeki artışlar kapasite kullanım oranlarını da artıracaktır. Bu da kapasite kullanım oranı arttıkça imalat sanayisinde ithalata bağımlılığın artması olarak yorumlanabilir. Kapasite kullanım oranı ve ithalat bağımlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar beklenildiği gibi teorik modellerle uyum göstermektedir.

Çalışma sonuçları ilgili dönemde ortalama ücret düzeyi ile ithalat bağımlılığı arasında bir ilişki olmadığını göstermektedir. Ortalama ücretlerin anlamsız çıkması, ilgili dönemde -gelişmekte olan, üretimi ara ve yatırım malları ithalatına bağlı olan- Türkiye’de, ithalat bağımlılık oranını açıklayamadığını göstermektedir.

Hammadde ve ara malında ithalat bağımlılığının yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde sabit sermaye yatırımlarının artması hammadde ve ara malı ithalatını artırarak ithalat bağımlılık oranının artmasına neden olacaktır. Türkiye’de de üretimin ithalata bağımlı olması sonucu sabit sermaye yatırımları ile ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar beklenildiği gibi teorik modellerle ve literatürde yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Teoride orta ve yüksek teknoloji sanayi katma değerinin toplam imalat katma değerine oranının artmasının ithalat bağımlılık oranını azaltması beklenir. Ancak ilgili dönemde Türkiye’de orta ve yüksek teknoloji sektörler incelendiğinde bu sektörlerin üretiminin ara malı ithalatına bağlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle orta ve yüksek teknoloji sanayi katma değerinin toplam imalat katma değerine oranı yükseldikçe daha fazla üretimin yapılabilmesi için daha fazla ara malı ithalatına ihtiyaç duyulacaktır. Bu da orta ve yüksek teknoloji sanayi katma değerinin toplam imalat katma değerine oranı ile ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif yönlü bir ilişkiyi göstermektedir. Elde edilen

ampirik bulgular gelişmekte olan ve üretimi ara ve yatırım malı ithalatına bağlı olan Türkiye’de bu pozitif yönlü ilişkiyi açıklamaktadır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında döviz kuru ve ortalama ücretlerin modeli açıklamada anlamsız kaldığı, diğer bağımsız değişkenlerle ithalat bağımlılık oranı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye’de 2001 krizi sonrası kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin ve kurun aşırı değerlenmesine bağlı olarak sanayi sektöründe ara ve yatırım malları ithalatına olan talep artmış ve bu durum ithalata bağımlılık oranlarının yükselmesiyle sonuçlanmıştır (Yeldan, Yıldırım, 2015, s.82). İstanbul Sanayi Odası tarafından hazırlanan, imalat sanayinin kaydettiği performansı gösteren ve 2015 yılından itibaren açıklanan “Satılma Yöneticileri Endeksleri (PMI)” incelendiğinde eşik değer olan 50 düzeyinin altına inilen dönemler dikkat çekmektedir.

PMI’nın eşik düzey olan 50,0 seviyesinin üzerinde gerçekleşmesi sektörde iyileşmeler olduğunu, 50,0 düzeyi sektörde bir değişme olmadığını, 50,0 düzeyinin altında gerçekleşmesi ise sektörde kötüleşmeler olduğunu göstermektedir (İSO, 2022a). Türkiye verileri incelendiğinde 2015 Şubat ayında 55,6 olan PMI değeri Nisan 2020’de 33,4 seviyesine düşmüştür. 2021 yılı Ağustos ayında 54,1 olan PMI değeri 2021 yılı Aralık ayından itibaren sürekli düşüş göstermiş ve 2022 yılı Mayıs ayında da eşik değer olan 50 seviyesinin altında seyretmiştir. Bu durum imalat sanayinin performansının gerileme kaydettiğini göstermektedir (İSO, 2022b). Bu açıklamalar doğrultusunda Türkiye’de sanayi malları üretimi ve imalat sanayi üretiminde ithalata bağımlılığın azaltılması gerekliliği ön planda tutulmalıdır.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından ithalata olan bağımlılığın azaltılması için bir eylem planı hazırlanmıştır. Hazırlanan “İthalata Olan Bağımlılığın Azaltılması Programı Eylem Planı”ndaki temel başlıklar şu şekildedir:

- İmalat sanayiinin ihtiyaç duyduğu girdilerin üretimine dönük, yerli katma değeri artıracak ürün/tür üretiminin özendirilmesi,
- Ar-ge, yenilik ve tasarım faaliyetlerinin orta-yüksek ve yüksek teknolojiye sahip ürünlerde yoğunlaşması,
- Enerji, işgücü, ulaşım ve altyapı maliyetlerinin düşürülmesi, uygun standartta ve maliyette sürekli yerli girdi temininin artırılması,
- Yurt içi doğal kaynak potansiyelinin daha etkin değerlendirilmesi,

- Yerleşmenin desteklenmesi, bu amaçla uygun mekanizmaların geliştirilmesi, yerli firmaların ölçek ve teknoloji yetersizliği veya küresel firmaların ölçek avantajı nedeniyle yurtiçi üretim kapasitesi yaratılmayan ürün gruplarında yatırımların ülkemize çekilmesi,
- Dâhilde işleme rejiminin gözden geçirilmesi,
- AB'nin tek taraflı olarak yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmalarının (STA) ticareti saptırıcı, rekabeti bozucu etkilerinin azaltılması ve haksız rekabete yol açan ithalata karşı önlem alınması,
- Geri dönüşüm/geri kazanım ve toplama-ayırmaya konu atıkların sağlık, çevre, enerji perspektiflerinden değerlendirilerek etkin bir şekilde ekonomiye kazandırılması,
- Yurt içi hurda arzını artırmaya yönelik çalışmaların desteklenmesi ve hurda toplama, ayırıştırma ve işleme merkezlerine yönelik girişimlerin desteklenmesi (SBB, İthalata Olan Bağımlılığın Azaltılması Programı Eylem Planı, 2018, s. 3-20).

Yapılan incelemeler Türkiye'de ara ve yatırım malı ithalatındaki artış eğiliminin sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınmanın önünde bir engel oluşturduğunu, bu nedenle ülke içi kaynakların verimli ve etkin yönetilmesinin önemini ortaya koymuştur. Büyüme ve kalkınma üzerinde etkili olacak bir diğer etmen de tasarrufların yatırımlara aktarılmasını sağlayacak, tasarruf açıklarını düşürecek ekonomi politikalarıdır.

Bu kapsamda makro ekonomik değişkenler üzerinde etki yaratan para ve maliye politikaları düzenlenmeli, toplam faktör verimliliğindeki artış hedeflenmeli ve ihracat hacmi artırılmalıdır. Ancak gelişmekte olan, üretimi ara ve yatırım malı ithalatına bağlı olan Türkiye'de ihracatın artması ithalat bağımlılık oranını da artıracaktır. Bu nedenle tasarruf bilincinin erken yaşlarda oluşması için beşeri sermayeye yapılan yatırımların düzenlenmesi, “yastık altı” birikimlerinin ekonomiye kazandırılması, elde edilen faiz gelirlerindeki stopajın kalıcı olarak düşürülerek bireylerin tasarrufa teşvik edilmesi, devlet destekli bireysel emeklilik sisteminin daha cazip hale getirilmesi, finansal okuryazarlık oranının artırılması gibi hedeflerle ulusal tasarrufların verimli alanlara aktarılması, dış tasarruflar ile cari işlemler açığının azaltılması ve bunlara bağlı olarak ithalat bağımlılık oranlarının düşürülmesi istikrarlı ve sürdürülebilir büyümenin temelini oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdikeev N. M., Bogachev Y. S. and Bekulova S. R. (2019). Investment potential of the manufacturing industry. *Finance: Theory and Practice*. 23 (4), 24-42.
- Abdioğlu, Z. (2013). Türkiye için enflasyonu hızlandırmayan kapasite kullanım oranı tahmini. *Journal of Yasar University*, 8 (31), 5296-5323.
- Acar Balaylar, N. (2011). Reel döviz kuru istihdam ilişkisi: Türkiye imalat sanayi örneği. *Sosyoekonomi Dergisi*, 16 (16), 137-160.
- Acar Balaylar, N. ve Abuk Duygulu, A. (2011). Türkiye’de faiz politikası ve toplam talep ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 275-298.
- Acet, H. (2005). Enflasyon hedefleme politikası, uygulamalar ve Türkiye’de uygulanabilirliği. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5 (10), 177-203.
- Adalet, M. (2009). Küresel krizde son durum: karşılaştırmalı sanayi üretimi. *Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu Politika Notu*, 09-23.
- Aghion, P., Comin, D., Howitt, P. and Tecu, I. (2009). when does domestic saving matter for economic growth? *Harward Business School Working Paper*, 64 (3), 1-44.
- Aka, K. ve Arıcan, E. (2019). Türkiye’de hanehalkı tasarruf davranışlarının belirleyicileri. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11 (21), 163-184.
- Akan, Y., Arslan, İ. ve Kaynak, S. (2008). Türkiye’de ekonomik istikrarı sağlamada maliye politikası uygulamaları (bir ampirik çalışma: 1980-2006). *Sosyoekonomi*, 7 (7), 107-116.
- Akbaş, Y.E. ve Şentürk, M. (2013). Türkiye’nin ithalat ve ihracat bağımlılığı: seçilmiş ülke örnekleri üzerine ampirik bir uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 13 (2), 195-208.
- Akdoğan Gedik, M. (2008). Kamu açıklarına ilişkin maliye politikası uyarlamaları ve iktisadi etkileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 245-268.
- Akgül Yılmaz, G. (2013). Türkiye’de 2008-2009 krizinde uygulanan genişletici vergi politikasının üretim üzerindeki etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34 (1), 213-228.
- Akıncı, M. ve Yılmaz, Ö. (2013). Türkiye ekonomisinde üçüz açık hipotezinin geçerliliği: sınır testi yaklaşımı. *İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Dergisi*, (50), 1-27.

- Alptekin, V., Kasa, H. ve Uygun, E. (2018). Yurtiçi tasarruflar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *International Journal of Academic Value Studies*, 4 (20), 621-630.
- Altıok, M. (2009). Keynes ve Keynesçi kuramda kriz ve iktisat politikası tartışmaları. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 3 (6-7), 75-102.
- Altunöz U. (2018). Cari açık, bütçe açığı ve yatırım-tasarruf açığı bağlamında Türkiye'nin üçüz açık analizi. *Maliye Dergisi*, (175), 115-139.
- Alzoubi, M. and. Kasasbeh, H. A. (2021). The investment-saving puzzle in MENA countries: disentangling gross saving. *Ekonomski Pregled*, 72 (5), 774-795.
- Apak, S. ve Yılmaz, G. (2009). Türkiye'de kriz döneminde açıklanan ekonomik önlem paketleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (43), 14-23.
- Arı, A. ve Özcan, B. (2012). İşçi gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: dinamik panel veri analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (38), 101-117.
- Arıcan, E. ve Okay, G. (2014). Ekonomik istikrarsızlık ortamında merkez bankalarının uyguladığı para politikaları ve Türkiye örneği. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 1-50.
- Ata, S. (2012). Türkiye'nin ihracat potansiyeli: çekim modeli çerçevesinde bir inceleme. *International Conference On Eurasian Economies 2012*, 276-282.
- Athukorala, P. and Sen, K. (2004). The determinants of private saving in India, *World Development*, 32 (3), 491-503.
- Avcı, M., Uysal, S. ve Taşçı, R. (2016). Türk imalat sanayinin teknolojik yapısı üzerine bir değerlendirme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17 (36), 49-66.
- Aytemiz, S. (2005). Türkiye imalat sanayi üretimi ve dış ticaretinin yapısı. *Ekonomik Yaklaşım*, 16 (56), 43-56.
- Azizov, M. (2012). Para politikası araçlarının ekonomiyi yönlendirmede kullanılması: Azerbaycan örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 63-73.
- Bal, H. ve Akça, E.E. (2016). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri: seçilmiş Doğu Asya ve Pasifik Ülkelerinden ampirik bulgular. *Sosyoekonomi Dergisi*, 24 (30), 91-111.

- Balı, S. ve Cinel, M.O. (2011). Altın fiyatlarının İMKB 100 endeksine etkisi ve bu etkinin ölçülmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (3-4), 45-63.
- Balmumcu, Ö. ve Süslü, B. (2017). Para politikası açısından Türkiye’de 2001 ve 2008 kriz deneyimleri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54 (626), 9-32.
- Baltagi, B.H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. (3.edition). England: John Wiley & Sons, Ltd.
- Barış, S. ve Uzay, N. (2015). Yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (46), 119-151.
- Barış, S. ve Şahin, M. (2017). Tasarruf davranışını etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Tokat’ta kamu çalışanlarına yönelik bir uygulama. *5. Anadolu International Conference in Economics*. May 11-13, 2017, Eskişehir, Turkey.
- Barışık, S. (2010). Türkiye’de finansal serbestleşme sürecinde mali baskınlığın bankacılık sektörüne etkisi (1989-2007 dönemi ekonometrik analiz). *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2 (1), 429-447.
- Bayraktutan, Y. ve Demirtaş, I. (2011). Gelişmekte olan ülkelerde cari açığın belirleyicileri: panel veri analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 1-28.
- Baysal Kurt, D. ve Çoban, O. (2021). Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki imalat sanayi endüstri içi ticaretin belirleyicileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (4), 3369-3397.
- Berberoğlu, B. (2009). 2001 Ekonomik krizinin Türkiye sanayi sektörü üzerindeki net kriz etkisinin analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 31-52.
- Berezinskaya, O. and Vedev, A. (2017). The dependence of russian manufacturing on imports and the strategy of import substitution, *Problems of Economic Transition*, 59 (1-3), 1-15.
- Berke, B., Temiz, D. ve Karakurt, E. (2015). Üçüz açık ve büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 10 (2), 67- 89.
- Birinci, N. ve Akyazı, H. (2017). Düz ve artan oranlı kişisel gelir vergisi tarifelerinin ekonomik etkileri. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (1), 45-60.

- Birinci, Y. (1989). Enflasyon, para politikası ve stratejileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 19-30.
- Bolatoğlu, N. ve Erden, L. (2015). Türkiye’de özelleştirmenin kamu mali davranışları üzerine etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33 (4), 39-58.
- Bozkurt, C. ve Karatay Göğül, P. (2010). Para ve maliye politikalarının koordinasyonu. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 2 (2), 27-44.
- Bozkurt, E., Toktaş, Y. ve Altınar, A. (2019). Türkiye’de tasarruf ve finansal okuryazarlık üzerine bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (72).
- Burtan Doğan, B. ve Akbakay, Z. (2016). Enflasyon hedeflemesi stratejisi ile fiyat istikrarının sağlanması. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 629-642.
- Bussière, M. (2007). Exchange Rate Pass-Through To Trade Prices The Role Of Non-Linearities and Asymmetries. *European Central Bank Working Paper Series*, (822).
- Campell, J.Y. (1987). Does savings anticipate declining labour income? An alternative test of the permanent income hypothesis. *Econometrica*, 55 (6), 1249-1273.
- Can, İ. (2003). Ekonomik krizlere karşı uygulanması gereken vergi politikası. *Maliye Dergisi*, (142), 69-107.
- Can, M. (2009). *İşletmelerde Zaman Serileri Analizi ile Tahmin*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Chernova, V., Noha, V. (2019). A study of the characteristics of food import dependence of the countries. *El estudio de la dependencia alimentaria de los países*. 8 (24), 484-492.
- Chuba, M.A. and Ebhotemhen, W. (2019). Savings, investment and economic growth nexus in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 10 (14), 73-82.
- Civan, M. ve Uğurlu, M. (2005). Türkiye’de kamu finansman dengesi, bütçe açıklarının gelişimi ve finansmanında izlenen yolların etkinliği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (25), 46-59.
- Coşkun, Y. (2012). Repo ve ters repo düzenlemeleri: banker krizi sonrası ortaya çıkışı ve finansal başarısızlık dersleri ışığında politika önerileri. *Business and Economics Research Journal*. 3 (1), 59-90.

- Çetinkaya, A.T. ve Türk, E. (2014). Tasarruf ve yatırımların ekonomik büyümeye etkisi Türkiye örneği (1975-2012). *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 24 (2), 45-60.
- Çımat, A., Avcı, M. ve Nas, Y. (2016). Hanehalkı borcunun belirleyicileri: Fethiye örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 37 – 63.
- Çiçek, H., Gözegir, S. ve Çevik, E. (2010). Bir maliye politikası aracı olarak borçlanma ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1990–2009). *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11 (1), 141-156.
- Çoban A. ve Çoban O. (2020). Gelişmekte olan ekonomilerde tasarruf açığı problemi: Türkiye örneği. *ECLLS International Online Conference Economics & Social Sciences*. September 8-9, 2020. Kyrenia Proceedings Book, 485-503.
- Çolak, Ö.F. ve Öztürkler, H. (2012). Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi. *Bankacılar Dergisi*, 1-43.
https://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Arastirma_ve_Raporlar/colak.pdf (Erişim tarihi: 02.03.2020)
- Dağlı, İ. Ve Ezanoğlu, Z. (2021). Ar-Ge, patent ve ileri teknoloji ihracatının ekonomik büyümeye etkileri: OECD ülkeleri için dinamik panel veri analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 438-460.
- Değirmen, S. ve Şengönül, A. (2012). Türkiye’de net özel tasarruf-yatırım açığının belirleyicileri. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2012/114*, 1-26.
- Demir, G. (1993). Ödünç verilebilir fonlar kuramı ve faiz oranları. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (1-2), 87-108.
- Demir, M. ve Sever, E. (2017). Vergi gelirleri ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkelerine ilişkin panel veri analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 9 (2), 51-66.
- Demir, Y. (2007). Yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye olan etkisinin Türkiye bağlamında test edilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (34), 152-161.
- Dineri, E. ve Taş, E. (2017). Tasarruf ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: OECD ülkeleri örneği. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(1), 79-97.
- Dineri, E. ve Işık, N. (2021). İthalat bağımlılığı ve Türkiye ekonomisinde imalat sanayi: Hatemi-J asimetrik nedensellik testi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7 (1), 68-82.

- Doğruel, A.S. ve Doğruel, F. (2019). Küreselleşme, unutulmuş sanayi politikaları ve sanayisizleşme. *Çalışma ve Toplum: Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 1 (60), 209-230.
- Durgun Kaygısız, A., Göze Kaya, D. ve Kösekahyaoglu, L. (2016). Türkiye’de tasarruf, yatırım, cari açık ve büyüme: 1980-2014 dönemi üzerine bir nedensellik ilişkisi analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 273-300.
- Durkaya M. ve Ceylan, S. (2006). Vergi gelirleri ve ekonomik büyüme. *Maliye Dergisi*, (150), 79-89.
- Durmuş, H. (2018). Türkiye’de enflasyon hedeflemesi: örtük enflasyon ve açık enflasyon dönemleri üzerine bir değerlendirme. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (11), 181-201.
- Dücan, E. (2008). *Türkiye ekonomisinde tasarruf-yatırım dengesizlikleri ve üçüz açıklar sorunu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Düzgün, R. (2009). Türkiye’de özel tasarrufun belirleyicileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (32), 173-189.
- Efeoğlu, R. ve Azgün, S. (2020). Demokrasi ve ekonomik kalkınma ilişkisi: yükselen ekonomiler üzerinde ekonometrik bir analiz. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (23), 541-563.
- Egeli, H.A. ve Egeli, H. (2008). Bir geçiş ekonomisi olarak Kırgızistanın’ın dış borçlarının sürdürülebilirliği. *Sosyoekonomi Dergisi*, 7 (7), 11-25.
- Eğilmez, M. (2002). Kapasite kullanımı. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/mahfiegilmez/kapasite-kullanimi-621797/> (Erişim tarihi: 07.12.2020)
- Eğilmez, M. (2012 b). Güncellenmiş para politikası uygulamaları. <https://www.mahfiegilmez.com/2012/09/guncel-para-politikas.html> (Erişim tarihi: 17.04.2020)
- Eğilmez, M. (2012 a). İkiz açık, üçüz açık. <https://www.mahfiegilmez.com/2012/10/ikiz-ack-ucuz-ack.html> (Erişim tarihi: 04.11.2021)
- Eğilmez, M. (2013 a). İç tasarruflarla cari açık ilişkisi. <http://www.mahfiegilmez.com/2013/03/ic-tasarruflarla-cari-ack-iliskisi.html> (Erişim tarihi: 12.07.2019)

- Eğilmez, M. (2013 b). Tasarruf yatırım dengesi geometrisi.
<https://www.mahfiegilmez.com/2013/09/tasarruf-yatrm-dengesi-geometrisi.html>
(Erişim tarihi: 11.11.2021)
- Eğilmez, M. (2014 b). Küresel krizin çözümü için maliye politikasına ihtiyaç var.
<https://www.mahfiegilmez.com/2014/07/kuresel-krizin-cozumu-icin-maliye.html> (Erişim tarihi: 15.09.2021)
- Eğilmez, M. (2014 a). Tasarruf sorunumuz büyük.
<http://www.mahfiegilmez.com/2014/10/tasarruf-sorunumuz-buyuyor.html>
(Erişim tarihi: 01.01.2020)
- Ekinci, A. ve Gül, E. (2007). Türkiye'de yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: uygulamalı bir analiz (1960-2004). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (19), 167-184.
- Ener, M. ve Karanfil, M. (2015). Türkiye ekonomisinde tasarruf açığının orta gelir tuzağı üzerine etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (2), 31-46.
- Engin Öztürk, M.B. ve Şarkaya İçellioğlu C. (2019). Sanayi üretim endeksinin ve petrol ithalatının cari işlemler dengesi üzerindeki etkileri: Avrupa ülkelerine yönelik bir analiz. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (ek sayı), 1-21.
- Erkişi, K. ve Tekin, Ü.E. (2019). The relationship between intermediate and capital goods imports, industrial production and economic growth: the case of Turkey. *Journal of Yaşar University*, 14 (55), 358-368.
- Eroğlu, İ. (2007). Açık enflasyon hedeflemesi stratejisi ve Türkiye deneyimi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007 (2), 1-28.
- Eroğlu, N. (2009). Türkiye’de 90’lı ve 2000’li yıllarda para politikaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 23-42.
- Eurostat Indicators on High-Tech Industry and Knowledge – Intensive Services
https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/htec_esms_an3.pdf
(Erişim Tarihi: 30.12.2021)
- Fedyunina, A. and Averyanova, Y. (2019). Import and export of high-tech products in Russian manufacturing companies. *Russian Journal of Economics* 5(2), 199-210.
- Gencel, U. ve Kuru, E. (2012). Vergi kültürü ve vergi politikaları etkileşimi: Türkiye değerlendirmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10 (20), 29-60.

- Gerdesmeier, D. (2009). *Fiyat İstikrarı: Sizin İçin Neden Önemlidir?* Avrupa Merkez Bankası Eurosystem. Dijital Kitap.
<https://www.tbb.org.tr/Content/dijitalkitaplar/istikrar/pdf/TBB-fiyat-istikrari-dijital-kitap.pdf> (Erişim tarihi: 19.03.2022)
- Ghosh, S. (2000). The casual relationship between international trade and employment in the manufacturing sector of the United States. *The International Trade Journal*, 14 (4), 399-420.
- Ghosh, C., and Chaudhury, R. H. (2022). A comparative study of saving behaviour between India and China. *Millennial Asia*.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/09763996221087049> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).
- Gidigbi, M. O., Donga M. and Hassan I. B. (2020). Pooled mean group (PMG) approach on saving and investment link in Africa: The implications for capital mobility. *BizEcons, Quarterly*, 14, 23-35.
- Göçer, İ. ve Akın, T. (2016). Kırılgan beşlide tasarruf-yatırım açığının ekonomik büyümeye etkileri: yeni nesil bir ekonometrik analiz. *Ege Akademik Bakış*, 16 (2), 197-210.
- Gökalp, M. F. ve Yıldırım, A. (2006). Türkiye imalat sanayi dış ticaretinin kirlilik emisyonu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8 (1), 227-243.
- Gökçe, C. ve Erol, M. (2020). Türkiye’de tasarruf açığı ve enerji açığının ekonomik büyüme ile ilişkisi: nedensellik analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 102-122.
- Gül, S. (2018). İhracat mı yurt içi satış mı? Firmaların dış pazarlara yönelme esnekliğine bir bakış.
https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/ihracat_yurtici_satis (Erişim tarihi: 27.09.2020)
- Güler, A. (2021). Reel döviz kuru şoklarının ihracat ve dış ticaret dengesi üzerindeki asimetrik etkiler: Türkiye için NARDL yaklaşımından kanıtlar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (2), 950-970.

- Gülşen, M.A. ve Gölçek, A.G. (2018). Türkiye ekonomisinde 2001 öncesi ve sonrası özelleştirme politikalarının mali analizi: bankacılık sektörü üzerine bir inceleme. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 5 (13), 58-77.
- Gümrah, Ü. ve Konur, F. (2017). Asimetrik döviz kuru geçişkenliği: Türkiye örneği. *Siyaset, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (4), 81-90.
- Günaydın, İ. (2000). Türkiye’de kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki nedensel ilişkiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 55-74.
- Güney, G. ve Kılıçaslan, Y. (2018). Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ve firma performansı. *Ekonomik Yaklaşım*, 29 (106), 31-72.
- Güreşçi Pehlivan, G. ve Utkulu, U. (2007). Türkiye’nin tüketim fonksiyonu: parçalı hata düzeltme modeli bulguları. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 7 (14), 39-65.
- Gürlesel, C.F. (2009). *Global sanayi eğilimleri ve Türkiye için değerlendirme*. (1.baskı). İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları, No: 2009/2.
- Hasanah, R.S. (2020). The role of capital inflow through saving-investment framework: the case of Indonesia. *The Indonesian Journal of Development Planning*, IV (1), 1-26).
- Hasanov, M. (2008). Enflasyon belirsizliğinin üretim üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9 (2), 191-206.
- Hüsnüoğlu, N. (2017). Dijital bölünmeyi etkileyen faktörler üzerine bir uygulama: panel veri GMM analizleri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18 (2), 19-34.
- Hüsnüoğlu, N. ve Güler, A. (2010). Krizin tüketim harcamaları üzerine etkisi: Giresun ili uygulaması. *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29 (2), 197-226.
- Işık, N. ve Alagöz, M. (2005). Kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (24), 63-75.
- İnançlı, S. ve Konak, A. (2011). Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlılığı: otomotiv sektörü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6 (2), 343-362.
- İşbilir, S. (2014). *Türkiye’de petrol bazlı yakıt fiyatlarının motor hacimlerine göre binek araç talebine etkisi: panel veri yaklaşımı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kalinin, A. M., Koroteevb, S. S., Krupinb, A. A. and Nefedovb, A.V. (2021). Technological import dependence of the Russian economy: an assessment using input-output tables. *Studies on Russian Economic Development*, 32 (1), 52-58.
- Kanca, O.C. ve Bayrak, M. (2015). Kamu harcamaları bileşenleri ile işsizlik arasındaki ilişki (Türkiye örneği). *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 1 (2), 55-74.
- Kantarıcı, H.B. ve Karacan, R. (2008). Mali disiplinin sağlanması açısından Türkiye IMF ilişkilerinin değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, (155), 144-158.
- Kara, A.H. ve Orak, M. (2008). Enflasyon hedeflemesi. *Ekonomik Tartışmalar Konferansı, 10 Ekim 2008, İstanbul*.
- Karabulut, Ş., Ekinci, R. ve Tüzün, O. (2018). Feldstein-Horioka hipotezinin Türkiye’de kamusal ve özel tasarruf-yatırım dengesi açısından analizi. *International Journal of Public Finance*, 2 (2), 18-37.
- Karaca, C. (2014). Uygulanan para ve maliye politikaları açısından geçmiş krizler ve 2008 küresel ekonomik krizinin karşılaştırmalı analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 263-286.
- Karaçor, Z. (2006). Öğrenen ekonomi Türkiye: kasım 2000-şubat 2001 krizinin öğrettikleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 379-391.
- Karagöl, E.T. ve Özcan, B. (2014). Sürdürülebilir büyüme için tasarruf. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, (92), 1-28.
- Karagöz, K. (2007). Türkiye’de dış borçlanmanın nedenleri ekonometrik bir değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, (66-67), 99-110.
- Karanfil, M. (2014). Türkiye ekonomisinde tasarruf açığı sorunu: zaman serisi analizi. *Journal of Entrepreneurship and Development*, 9 (2), 1-18.
- Kargı, B. (2014). Türkiye ekonomisinde sürekli gelir hipotezine ilişkin kanıtlar: zaman serileri analizi (2004-2012). *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (42).
- Kargı, V. ve Özüğurlu, H.Y. (2007). Türkiye’de küreselleşmenin vergi politikaları üzerine etkileri: 1980-2005 dönemi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14 (1), 275-289.
- Kaya, M. (2016). Türkiye’de cari açık sorunu ve nedenleri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (10), 51-75.

- Kesebir, M. (2018). Türkiye’de 2001 krizi sonrası bankacılık sektörünün durumu, yapısal reformlar ile son yıllardaki gelişmeler. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3 (2), 1-19.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2001). *Türkiye ekonomisi*. (12. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keynes, J.M. (1936). *Genel teori istihdam, faiz ve paranın genel teorisi* (Çev: U.S. Akalın). İstanbul: Kalkedon
- Khrustalev, E.Y. and Slavyanov A.S.(2019). Dependence on imports as a threat to innovative development of the russian manufacturing sector. *Digest Finance*, 24 (2), 124 -134.
- Kılıç, E.K. (2020). Dünyada bankacılık tarihi ve krizleri: Türkiye’deki bankacılık sektörü. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 1 (1), 1-31.
- Kılıçaslan, H. ve Yavan, S. (2017). Türkiye’de vergi yükünün değerlendirilmesi: OECD ülkeleri ile karşılaştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (2), 33-51.
- Koç, E., Şenel, M.C. ve Kaya, K. (2017). Türkiye’de ekonomik göstergeler-imalat sanayi kapasite kullanım oranı. *Mühendis ve Makina*, 58 (689), 1-22.
- Koç, E., Şenel, M.C. ve Kaya, K. (2018). Türkiye’de sanayi sektörünün genel durumu-sanayi ciro endeksi. *Mühendis ve Makina*, 59 (692), 17-34.
- Kolcu, F. ve Yamak, N. (2017). Türkiye’de döviz kuru değişiminin dış ticaret fiyatları üzerindeki asimetrik etkisi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 644-663.
- Konak, A. (2012). *Ticarette dışa bağımlılık ve Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkileri: 1980-2010 ekonomik analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, S. (2021). Para politikası-döviz kuru-enflasyon. M. Bayır ve H. Güvenoğlu (Editörler), *Para politikasında güncel tartışmalar* içinde (s. 85-104). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kök, R. ve Şimşek, N. (2014). Panel veri analizi. <https://docplayer.biz.tr/44058878-Panel-veri-analizi-prof-dr-recep-kokk-dr-nevzat-simsek.html> (Erişim tarihi: 12.05.2021)

- Köse, Y., Atik, M. ve Yılmaz, B. (2015). Merkez Bankası kâr etmeli mi? T.C. Merkez Bankası örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 261-275.
- Kundak, S. (2015). *Türkiye’de imalat sanayinin ithalata bağımlılığının analizi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kundak, S. ve Aydoğuş, İ. (2018). Türkiye’de imalat sanayinin ithalata bağımlılığının analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (1), 252-266.
- Kurt, A. (2020). Türkiye’de özelleştirmenin ekonomik boyutu ve işçi sendikalarının özelleştirmeye yaklaşımlarına yönelik bir inceleme. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 48-73.
- Kurum, M.E., Oktar, S. (2019). Zorunlu karşılık politikasının enflasyon üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1 (3), 186-204.
- Küçükkiremitçi, O. (2014). Yüksek katma değer, yüksek teknoloji ve 2023 hedefleri, *Planlama Kurultayı III*.
<https://www.inovasyon.org/images/makaleler/sizdenBize/okk.katma.deger.tekn.Pl.K.2014.pdf> (Erişim tarihi: 18.09.2020)
- Limanlı, Ö. (2019). Stata uygulamalı doğrusal dinamik panel veri modelleri. https://www.researchgate.net/publication/338051544_Stata_Uygulamali_Dogrusal_Dinamik_Panel_Veri_Modelleri (Erişim tarihi: 04.06.2021)
- Lupak, R., Boikoa, R. and Kunytska-Iliashb, M. and Taras Vasylytsiv, T. (2021). State management of import dependency and state’s economic security ensuring: New analysis to evaluating and strategizing. *Contents lists available at Growing Science Accounting* (7), 855-864.
- Magoti, E., Mabula, S. and Ngong’ho, S.B. (2020). Triple deficit hypothesis: a panel ARDL and dumitrescuhurlin panel causality for east African countries African. *Journal of Economic Review*, VIII (I), 144-161.
- Mariolis, T., Leriou, E. and Soklis, G. (2018). Dissecting the input-output structure of the Greek economy, *Munich Personal Repec Archive, MPRA Paper No. 87578*, 1-18.
- Moral-Benito, E., Allison, P. and Williams, R. (2018). Dynamic panel data modelling using maximum likelihood: an alternative to Arellano-Bond. *Applied Economics*, 1-22.

- Nargeleçekenler, M. (2009). *Makroekonomik ve finansal serilerin ekonometrik analizi: panel veri yaklaşımı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nargeleçekenler, M. (2011). Hisse senedi fiyatları ve fiyat/kazanç oranı ilişkisi: panel verilerle sektörel bir analiz. *Business and Economics Research Journal*. 2 (2), 165-184.
- Narin, M. ve Özer, A. (2009). Küresel Krizin Reel Sektör Üzerine Etkileri: Türkiye İmalat Sanayi. 1089-1122.
<http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11616/12141/64.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim tarihi: 22.12.2020)
- Nas, Ş. (2021). MINT ülkelerinde ara girdi ve nihai talebin ithalat bağımlılığı: girdi-çıkıtı analizi. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, VI (1), 69-95.
- On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). İmalat sanayi politikaları, *Özel İhtisas Komisyonu Raporu 2018*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/ImalatSanayiiPolitikalar%C4%B1OzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf> (Erişim tarihi: 18.08.2020)
- Oğuz, O. (2017). Türkiye'de sanayi üretim endeksi için setar tipi doğrusal olmayan birim kök analizi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 5 (1), 1-17.
- Oli, S. K. and Xie, Y. (2021) Domestic savings, investment, and economic growth: an empirical evidence from Nepal using VEC model. *Journal of Economic Science Research*, 4 (3), 44-59.
- Önder, T. (2005). *Para politikası: araçları, amaçları ve Türkiye uygulaması*. TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Örnek, İ. (2008). Yabancı sermaye akımlarının yurtiçi tasarruf ve ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (02), 199-217.
- Özbay, Ü. (2021). Türkiye'nin sanayi üretimi ile dış ticareti arasındaki ilişki: 2001-2009 dönemi için değerlendirmeler. *Verimlilik Dergisi*, (4), 153-165.
- Özcan, B. ve Peker, A.E. (2018). Özel tasarrufun belirleyenleri: Türkiye örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (2), 179-197.
- Özcan, K.M. ve Günay, A. (2012). Türkiye'de özel tasarrufları belirleyen unsurlar. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*.
<http://www.tek.org.tr/files/disc/dt65.pdf> (Erişim tarihi: 22.01.2022)

- Özen, S. (2014). İmalat sanayinde dönüşüm. *Özel İhtisas Komisyonu Raporu*.
https://www.corlutso.org.tr/uploads/docs/trakya_imalat_sanayi_sektoru_ihtisas_komisyon_raporu_2014.pdf (Erişim Tarihi: 26.12.2021)
- Özer, M. (2021 a). Nasıl Büyüdüğümüze Lütfen Dikkat Edin!.
<https://ilerihaber.org/yazar/nasil-buyudugumuze-lutfen-dikkat-edin-129587.html>
(Erişim tarihi: 20.11.2021)
- Özer, M. (2021 b). Bu İthalat Yapısıyla Nereye Kadar. https://ilerihaber.org/yazar/bu-ithalat-yapisiyla-nereye-kadar-131397#_edn1 (Erişim tarihi: 12.02.2022)
- Özer, M. (2021 c). Enflasyon-‘Devaluasyon’ Sarmalında Türkiye Ekonomisi.
<https://ilerihaber.org/yazar/enflasyon-devaluasyon-sarmalinda-turkiye-ekonomisi-133337> (Erişim tarihi: 26.12.2021)
- Özer, M., ve Çiftçi, N. (2009). Ar-ge tabanlı içsel büyüme modelleri ve ar-ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: OECD ülkeleri panel veri analizi. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8 (16), 219-240.
- Özök, Y. (2019). Analysis of relationship between the indicators of money supply and inflation: the case of Turkey. *3rd International Conference on Economic Research Proceeding Book*, Alanya: Alaaddin Keykubat Üniversitesi, 161-167.
(Erişim tarihi: 12.01.2022)
https://www.researchgate.net/publication/340284099_Model_Of_Garbology_Marketing_Concept_On_The_Example_Of_Trade_Sector_pp98-106
- Özlale, Ü. ve Karakurt, A. (2012). Türkiye’de Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması İçin Politika Önerileri. *Bankacılar Dergisi*, 23 (83), 1-33.
https://www.tbb.org.tr/dosyalar/arastirma_ve_raporlar/ozlale.pdf (Erişim tarihi: 30.11.2020)
- Pamukçu, T. and Boer, P. (2000). A structural decomposition analysis of imports of Turkey (1968-1990). 1-37.
https://www.academia.edu/699050/A_structuraldecomposition_analysis_of_imports_of_turkey_1968-1990 (Erişim tarihi: 19.03.2020)
- Parasız, İ. (2010). *Prensipier ve Politika İktisada Giriş*. (10.baskı). İstanbul: Ezgi Kitabevi.

- Pata, U.K. (2018). Türkiye’de enflasyon, tasarruf ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin simetrik ve asimetrik nedensellik testleri ile analizi. *Maliye Dergisi*, (174), 92-111.
- Pektaş Erdem, B. (2017). *Türkiye’de hanehalkı tasarruflarını etkileyen faktörler*. T.C. Kalkınma Bakanlığı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2973.
- Pervez, T. (2021). The role of interest rate, unemployment and inflation in deciding domestic saving of Pakistan: an empirical analysis, *Journal of Policy Research (JPR), Research Foundation for Humanity (RFH)*, 7(1), 26-35.
- Petek, A. ve Şanlı, O. (2018). Makro ekonomik değişkenler açısından Türkiye’de sanayi sektörünün gelişimi ve imalat sanayinin teknolojik yapısı. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (3), 185-203.
- Petek, A. ve Şanlı, O. (2019). Türkiye’de gayrisafı yurtiçi hâsıla, döviz kurları ve sanayi üretim endeksinin kapasite kullanım oranları üzerine etkileri: zaman serileri analizi. *International Review of Economic and Management*, 7 (1), 49-73.
- Polat, H. (2011). Türkiye ekonomisinde imalat sanayi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 24-39.
- Ribaj, A. and Mexhuani, F. (2021) The impact of savings on economic growth in a developing country (the case of Kosovo). *Journal of Innovation and Entrepreneurship* 10 (1), 2-13.
- Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: an introduction to difference and system GMM in stata. *The Stata Journal*, 9,(1), 86-136.
- Sabaz, B. ve Terzioğlu, M. (2020). üretimde ithal girdi kullanımını üzerine firma düzeyinde bir araştırma: Denizli tekstil ve hazır giyim sektörü örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 43-50.
- Salman, A.H., Jassim, A.M.and Rasheed, M.K. (2020). The role of external shocks in domestic savings: experiences of oil-producing countries. *Palarch’s Journal Of Archaeology Of Egypt/Egyptology* 17(06), 16607-16625.
- Sancak, E. ve Demirci, N. (2012). Ulusal tasarruflar ve Türkiye’de sürdürülebilir büyüme için tasarrufların önemi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2), 159-198.
- Sarı, Y. (2007). Cumhuriyetten günümüze Türkiye’de uygulanan para politikaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (7).

- Saygılı, Ş., Cihan, C., Yalçın C. ve Hamsici, Y. (2010). Türkiye imalat sanayiinin ithalat yapısı. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği*, 10/02.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/16e81cc5-44d8-4d2b-a7d4-b61cedb0b4c1/WP1002.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPAC-E-16e81cc5-44d8-4d2b-a7d4-b61cedb0b4c1-m3fB8Ud>
(Erişim tarihi:22.03.2020)
- SBB. (2018). İthalata olan bağımlılığın azaltılması programı eylem planı.
[https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/02Ithalata Olan Bagimlilikin Azaltilmasi Programi.pdf](https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/02Ithalata_Olan_Bagimlilikin_Azaltilmasi_Programi.pdf) (Erişim tarihi: 01.02.2022)
- Sevinç, A. (2020). *Heterojen birimler arası korelasyonlu dinamik panel veri modelleri: OECD ülkelerinde enerji talebinin modellenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezdi, T. ve Giray, F. (2019). 2000 sonrası Türkiye’yi etkileyen krizler ve özelleştirme gelirleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Journal of Life Economics*, 6, (3), 265-282.
- Sezgin, Z., Sevim, C. ve Kalyoncu, F. (2015). Türkiye ekonomisinde cari açık sorunu: tasarrufların önemi ve bireysel emeklilik sistemi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 227-240.
- Simachev Y., Kuzyk M. and Zudin N. (2016). Import dependence and import substitution in Russian manufacturing. *A Business Viewpoint. Foresight and STI Governance*, 10 (4), 25-45.
- Sivrekli Demircan, E. (2003). Vergilendirmenin ekonomik büyüme ve kalkınmaya etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (21), 97-116.
- Sivri, U. ve Eryüzlü, H. (2010). Rasyonel beklentiler-yaşam boyu sürekli gelir hipotezinin testi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (11), 90-99.
- Soybilgen, B. ve Yazgan, E. (2019). Enflasyon ve göreceli fiyatlar. *Cefis Working Paper Series* First Version: Noovember 2019. 1-12.

- Sönmez, M. (2019). İhracatın ithalata bağımlılığı yüzde 60. (Al-Monitor, 12 Mart 2019) <https://mustafasonmez.net/ihracatin-ithalata-bagimlilik-yuzde-60al-monitor-12-mart-2019/> (Erişim tarihi: 25.12.2021)
- Suiçmez, H. (2005). 2001 krizi, reel sektör ve verimlilik odaklı büyüme. *Verimlilik Dergisi*, (3), 9-26.
- Sümer, A.L. (2016). Yurtiçi tasarrufların ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (13), 281-302.
- Süreççi Yamaçlı, D. (2011). Türkiye’de üçüz açıklar olgusunun analizi: dinamik bir yaklaşım. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18 (1), 51-59.
- Süslü, B. ve Balmumcu, Ö. (2015). Türkiye ekonomisi için tasarruf açığı ve para politikası. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11 (25), 1-15.
- Süslü, C. (2010). *Makroekonomik faktörlerin hisse senedi getirilerine etkisi: Türkiye ve gelişmekte olan piyasalar üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, H. (2009). *Türkiye ekonomisi*. (10. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Şeker, M. (2006). Dış borçlanmaya teorik bir bakış ve dış borçların ekonomik etkileri. *Sosyoekonomi Dergisi*, 3 (3), 73-92.
- Şenesen, Ü. ve Günlük Şenesen, G. (2003). Import dependency of production in Turkey: structural change from 1970'S to 1990's. *Tenth Annual Conference of the Economic Research Forum (ERF)*, 1-10. https://www.researchgate.net/publication/268417147_IMPORT_DEPENDENCY_OF_PRODUCTION_IN_TURKEY_STRUCTURAL_CHANGE_FROM_1970's_TO_1990's/download (Erişim tarihi: 20.03.2020)
- Şengür, M. (2020). Gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme ilişkisi: geçiş ekonomileri üzerine panel veri analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15 (1), 331-346.
- Şengür, M. ve Taban, S. (2016). Gelir dağılımı-tasarruf ilişkisi: Türkiye’de hanehalkı gelir türünün tasarruflar üzerindeki etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), 49-71.
- Şentürk, M., Kayhan, S. ve Bayat, T. (2016). Küresel finans krizi sonrasında merkez bankacılığı ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (3), 145-160.

- Şişman, M., Yamak, T. ve Ertuğrul, M. (2004). Türkiye'nin rekabet gücü: imalat sanayi, ihracat ve sermaye hareketleri (arbitraj). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 91-119.
- Şişman, M. ve Bağcı, E. (2014). Türkiye tekstil ve hazır giyim sektöründe ithalat bağımlılığı. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36 (1), 29-53.
- Takım, A. (2011). Türkiye’de 1960-1980 yılları arasında uygulanan kalkınma planlarında maliye politikaları. *Maliye Dergisi*, (160), 154-176.
- Tarı, R. ve Çalışkan, Ş. (2005). Kocaeli ilinde tüketimin gelir hipotezlerinin analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (2), 1-19.
- Taş, N., Doğan, A. ve Önder, E. (2014). İşsizlik, takibe düşen kredi ve boşanma oranı değişkenlerinin suç sayısı üzerine etkisinin belirlenmesi: Türkiye için bölgesel panel veri analizi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7 (1), 13-35.
- Taşar, M.O. (2010). “Türkiye’nin güçlü ekonomiye geçiş programı” ve makro ekonomik etkilerinin analizi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3 (1), 76-97.
- TCMB (2019). *İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı Metaveri*. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/59188d94-32e7-4028-b452-d9349a4c33e8/KKO-Metaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-59188d94-32e7-4028-b452-d9349a4c33e8-nsUIWK4> (Erişim tarihi: 22.09.2020)
- Teyyare, E. (2018). Sektörel bazda sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde etkisi: Türkiye örneği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*. 4 (2), 115-129.
- Tezer, H. (2018). Türkiye ekonomisinde döviz kuru ayarlamalarının Marshall–Lerner koşulunda J–etkisinin geçersizliği, 2005-2017. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7 (3), 22-39.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *Ekonomik ve sosyal göstergeler* (2014). https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Uluslararası_Ekonomik_Gostergeler_2014.pdf (Erişim tarihi: 19.11.2020)
- T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). (2018). *Otomotiv sanayi çalışma grubu raporu*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/OtomotivSanayiiCalismaGrubuRaporu.pdf> (Erişim tarihi: 18.04.2020)

- T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). (2018). *Tüketim ve tasarruf eğilimleri özel ihtisas komisyonu raporu*. [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/Tuketim ve TasarrufEgilimleriOzelIhtisasKomisyonu Raporu.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/Tuketim-ve-TasarrufEgilimleriOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf) (Erişim tarihi: 12.12.2020)
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi ve Teknoloji Stratejisi 2023. (2019). <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/SanayiStratejiBelgesi2023.pdf> (Erişim tarihi: 20.08.2022)
- Tokgöz, E. (1990). T.C. Merkez Bankası ve “açık piyasa işlemleri”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (1), 55-75.
- Töre, İ. (2015). Geçmişten günümüze Türkiye’de yabancı sermaye mevzuatı. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIX, (3-4), 123-148.
- TÜİK (2020). Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması, ISIC Rev.3. TÜİK Sınıflama Sunucusu. <https://biruni.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaSatirListeAction.do?surumId=128&kod=D&ustKod=D&seviye=1&detay=E&turId=1&turAdi=%201.%20Faaliyet%20S%C3%83%C2%83%C3%82%C2%84%C3%83%C2%82%C3%82%C2%B1n%C3%83%C2%83%C3%82%C2%84%C3%83%C2%82%C3%82%C2%B1flamalar%C3%83%C2%83%C3%82%C2%84%C3%83%C2%82%C3%82%C2%B1&satirId=566177> (Erişim tarihi: 01.02.2022)
- TÜİK (2021). Sanayi Üretim Endeksi Temel Yılı Revizyonuna İlişkin Açıklamalar <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/DownloadFile?p=aaRjUKv3ax/BvDxq9OjYDP1jUOgq6NFpMHWhp55T19hVCQH2Ha85ZqjpZheIbGfNtNwKg5G1AirUyL7TFd4WwE2HQW6ePNgJfxwftKPiPEg=> (Erişim tarihi: 02.02.2022)
- TÜİK (2021). Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2020. (37190). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Y%C4%B1l%C4%B1k-Sanayi-ve-Hizmet-%C4%B0statistikleri-2020-37190#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=Ge%C3%A7ici%20sonu%C3%A7lara%20g%C3%B6re%202020%20y%C4%B1l%C4%B1nda,pay%C4%B1%20%28%2C9%20oldu.&text=Ticaret%20sekt%C3%B6r%C3%BC%20ciroda%20%46%20ilk%20s%C4%B1rada%20yer%20ald%C4%B1> (Erişim tarihi: 09.03.2022)

- Tunay, K.B. (2017). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hane halkı tasarruflarının makro ekonomik belirleyicileri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54 (633), 61-78.
- TÜSİAD. (2008). Türk sanayiine sektörel bakış. Yayın No. TÜSİAD-T/2008 - 05/466. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/3659-turkiye-sanayiine-sektorel-bakis> (Erişim tarihi: 14.07.2020)
- Tüleykan, H. ve Parlak, M.A. (2018). Türkiye’de kamu kesiminin eğitim harcamalarının değerlendirilmesi (2006-2018). *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 6 (2), 34-53.
- Türkan, E. (2006). Türkiye’de üretimin ithalat ve ihracat bağımlılığı. *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, https://www.researchgate.net/publication/269397425_Turkiye%27de_Uretim_in_Ithalat_ve_Ihracat_Bagimliliği (Erişim tarihi: 21.03.2020)
- Türkay, H. (2013). Türkiye’de cari açık, bütçe açığı ve yatırım-tasarruf açığı ilişkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (2), 253-269.
- Türker Kaya, Y. (2001). Türk Bankacılık Sisteminde Net Faiz Marjının Modellenmesi hakkında MSPD Çalışma Raporu, 2001/4. *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Mali Sektör Politikaları Dairesi*.
- Tüyen, Z. (2014). Türkiye’de para politikalarının geleceği. *Gümrük&Ticaret Dergisi*, (4), 19-31.
- Ulusoy, A. ve Küçükkale, Y. (1994). Türkiye’de dış borçların iktisadi büyüme ve enflasyon üzerine etkisi Granger nedensellik testi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 45-56.
- Uluyol, O. ve Türk V.E. (2013). Finansal rasyoların firma değerine etkisi: Borsa İstanbul (Bist)’da bir uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*. 15 (2), 365-384.
- Umutlu, G., Alizadeh, N. ve Erkılıç A.Y. (2011). Maliye politikası araçlarından borçlanma ve vergilerin ekonomik büyümeye etkileri. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30 (1), 75-93.
- Uslu, H. (2020). Yurtiçi tasarruf-yatırım dengesinin cari işlemler dengesine etkileri: Türkiye ekonomisi için dönemsel karşılaştırmalı bir analiz. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12 (22), 315-343.

- Uslu, H. ve Altun Ada, A. (2021). Sabit sermaye yatırımları ile milli gelir ilişkisi: kamu ve özel kesim ayrımında 1963-2018 Türkiye uygulaması. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (19), 10–25.
- Uygur, E. (2001). Krizden krize Türkiye: 2000 kasım ve 2001 şubat krizleri. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni* 2001/1. <http://www.tek.org.tr/dosyalar/KRIZ-2000-20013.pdf> (Erişim tarihi: 19.06.2020)
- Uygur, E. (2012). Türkiye’de Tasarrufların Seyri ve Etkileyen Bazı Unsurlar. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni* 2012/108. <http://www.tek.org.tr/dosyalar/tasarruflar1.pdf> (Erişim tarihi: 18.04.2020)
- Uzay, N. (2002). Kamu büyüklüğü ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Türkiye örneği (1970-1999). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (19), 151-172.
- Üçer, S.E. (2018). Türkiye’de özelleştirmenin üç dönemi: 1980’ler, 1990’lar ve 2001 sonrası. 9 - 11 Mart 2018-1. *Uluslararası İKSAD Sosyal Bilimler Kongresi*’nde sunulan bildiri. Mardin. <https://avesis.yildiz.edu.tr/yayin/ba29c193-1158-451b-9f05-726d9d6748d6/turkiyede-ozellestirmenin-uc-donemi-1980ler-1990lar-ve-2001-sonrasi> (Erişim tarihi: 01.07.2020)
- Van Rijckeghem, C. and Üçer, M. (2009). The evolution and the determinants of the Turkish private saving rate: what lessons for policy?. *Koç Üniversitesi– TÜSİAD Economic Research Forum Research Report Series*, (09-01). <https://eaf.ku.edu.tr/wp-content/uploads/2019/06/rr09-02-1.pdf> (Erişim tarihi: 01.07.2020)
- Voyvoda, E. (2012). Türkiye ekonomisinde kamu maliye politikaları ve büyüme ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2012/72. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/81621/1/723858187.pdf> (Erişim tarihi: 26.06.2020)
- Wafula, M., Obange, N. and Odondo, A. (2019). Effect of domestic saving on capital formation in Kenya. *Journal of Economics and Sustainable Development*. 10 (16), 142-154.
- Yadav, I.S., Goyari P. and Mishra Y.K. (2018). Saving, investment and growth in India: evidence from cointegration and causality tests. *Economic Alternatives*.(1). 55-68.

- Yalçınkaya, M.H., Çılbant, C. ve Özçalık, M. (2009). Avrupa Birliği sürecinde Türk imalat sanayi dış ticaretinin rekabet gücü: 1989-2009 dönemi VAR analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 16 (1), 115-137.
- Yalta, A.Y. (2020). Para teorisi ve politikası ders notları. *Türkiye Bilimler Akademisi açık ders malzemeleri projesi*. [https://yunus.hacettepe.edu.tr/~yyalta/files/para-teorisi-kitap-surumu-\(s1,1\).pdf](https://yunus.hacettepe.edu.tr/~yyalta/files/para-teorisi-kitap-surumu-(s1,1).pdf) (Erişim tarihi: 03.01.2021)
- Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2006). Harberger-Laursen-Metzler etkisi: literatür ve Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (1), 57-69.
- Yamak, R. ve Abdioğlu, Z. (2007). Tüketimin tesadüfi yürüyüşü: Türkiye örneği 1987–2006. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (7), 69-79.
- Yaman Songur, D. (2019). *Dış ticaretin fiyat-maliyet eki üzerine etkisi: Türkiye imalat sanayii için bir uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaraşır, S. ve Yılmaz, B.E. (2011). OECD ülkelerinde özel tasarruflar: bir bakış (1999-2007). *Maliye Dergisi*, (160), 139-153.
- Yaraşır Tülümce, S. (2013). Türkiye’de üçüz açığın ampirik analizi (1984-2010). *Maliye Dergisi*, (165), 97-114.
- Yaşar, E. (2021). İhracat çeşitlendirmesinin belirleyicileri: seçilmiş ülkeler için dinamik panel veri analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (4), 1039-1054.
- Yavuzarslan, N. (2011). *Finansal istikrar ve zorunlu karşılıklar*. TCMB Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Yeldan, A. E. (2009). Kapitalizmin yeniden finansallaşması ve 2007/2008 krizi: Türkiye krizin neresinde?. *Çalışma ve Toplum*, (1), 11-28.
- Yeldan, A. E. ve Yıldırım, D. (2015). Küreselleşme ve sanayisizleşme bağlamında Türkiye’de ve dünyada demokrasi açığı. *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 2(45), 65-88.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *İleri panel veri analizi stata uygulamalı*. (3.baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Panel veri ekonometrisi stata uygulamalı*. (5.baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

- Yıllancı, V., Zeren, F. ve Arı, A. (2013). Tüketim-gelir oranı güneydoğu Asya ülkelerinde durağan mı?: Panel birim kök testi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (21), 130-139.
- Yıldırım, K. ve Öcal, F.M. (2020). Tasarruf açığı sorunu: Türkiye ve Çin karşılaştırması. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10 (2), 262-274.
- Yıldırım, S. (2010). 2008 yılı küresel ekonomi krizinin dünya ve Türkiye ekonomisine etkileri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (18), 47-55.
- Yılmaz, A. ve Karataş, T. (2009). Türkiye ekonomisinde 2001 sonrası süreçte cari işlemler açığının nedenleri üzerine bir inceleme. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 27 (2), 69-96.
- Yılmaz, B.E. (2021). Maliye politikası ders notları. *İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi*.
<http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/maliyepolitikasiau220.pdf> (Erişim tarihi: 05.10.2020)
- Yılmaz, F. (1994). Gelişmekte olan ülkelerde para politikaları. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 77-84.
- Yılmaz, F. ve Tezcan, N. (2007). Vergi hâsılatı ve sabit sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye olan etkisi: ekonometrik bir inceleme. 8. *Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*. Malatya: İnönü Üniversitesi.
https://www.researchgate.net/profile/Nuray-Tezcan-3/publication/228729752_VERGI_HASILATI_ve_SABIT_SERMAYE_YATIRIMLARININ_EKONOMIK_BUYUMEYE_OLAN_ETKISI_EKONOMETRIK_BIR_INCELEME/links/575eeab508ae9a9c955f8e2f/VERGI-HASILATI-ve-SABIT-SERMAYE-YATIRIMLARININ-EKONOMIK-BUYUMEYE-OLAN-ETKISI-EKONOMETRIK-BIR-INCELEME.pdf (Erişim tarihi: 29.07.2021)
- Yükseler, Z. (1998). Makro ekonomik hesaplar ve ödemeler dengesi.
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Makro_Ekonomik_Hesaplar_ve_Odemeler_Dengesi%E2%80%8B.pdf (Erişim tarihi: 02.05.2021)
- Yükseler, Z. (2009). Türkiye’de kriz dönemlerinde ekonomik gelişmeler ve ödemeler dengesi uyumu.
https://www.researchgate.net/publication/259071157_TURKIYE'DE_KRIZ_DO

NEMLERİNDE EKONOMİK GELİŞMELER VE ÖDEMELER DENGESİ UYUMU (Erişim tarihi: 05.01.2021)

- Yükseler, Z. (2013 a). Sanayi üretim ve katma değer bileşimindeki değişim.
https://www.researchgate.net/publication/259068224_SANAYI_URETİM_VE_KATMA_DEĞER_BİLESİMİNDEKİ_DEĞİŞİM (Erişim tarihi: 29.12.2020)
- Yükseler, Z. (2013 b). Yatırım-tasarruf dengesi: Türkiye uygulaması ve sorunlar.
https://www.researchgate.net/publication/258808662_YATIRIM-TASARRUF_DENGESİ_TURKIYE_UYGULAMASI (Erişim tarih: 30.12.2020)
- Yükseler, Z. (2016). Türkiye imalat sanayii sektörü (kısa vadeli iş istatistikleri, sektörel gelişmeler ve teknoloji düzeyi).
https://www.researchgate.net/publication/289534199_TURKIYE_IMALAT_SANAYI_SEKTORU_KISA_VADELİ_İŞ_İSTATİSTİKLERİ_SEKTÖREL_GELİŞMELER_VE_TEKNOLOJİ_DÜZEYİ (Erişim tarihi: 16.09.2020)
- Yükseler, Z. (2017). 2009 referans yıllı yeni millî gelir serisi ve analizi.
https://www.researchgate.net/publication/313419893_2009_Referans_Yıllı_Yeni_Millî_Gelir_Serisi_ve_Analizi (Erişim tarihi: 23.12.2021)
- Yükseler, Z. (2020). Koronavirüs (covid-19) salgınının istihdam ve büyümeye etkisi.
https://www.researchgate.net/publication/340511319_KORONAVİRUS_COVID19_SALGINININ_İSTİHDAM_VE_BUYUMEMEYE_ETKİSİ (Erişim tarihi: 04.01.2021)
- Yükseler Z. ve Türkan E. (2006). *Türkiye'nin üretim ve dış ticaret yapısında dönüşüm: küresel yönelimler ve yansımalar*. Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporları Serisi. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9002-turkiyenin-uretim-ve-dis-ticaret-yapisinda-donusum-kuresel-yonelimler-ve-yansimalari> (Erişim Tarihi: 26.12.2021)
- Yükseler, Z. ve Türkan, E. (2008). Türkiye'nin üretim ve dış ticaret yapısında dönüşüm küresel yönelimler ve yansımalar. *TÜSİAD Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu*, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-02/453.

- http1 ...(2015). Tasarruf - Yatırım Dinamikleri Ve Cari İşlemler Dengesi Gelişmeleri. *TCMB Yayınları*. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/1c433a55-1f29-4115-acd7-70dc3861772b/TCMB_KITAPCIK_2015_1.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-1c433a55-1f29-4115-acd7-70dc3861772b-m51k1bu (Erişim tarihi: 03.06.2019)
- http2....2013-2017 Dönemi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Stratejik Planı <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/379/Bilim+Sanayi+ve+Teknoloji+Bakanligi+2013-2017> (Erişim tarihi: 27.06.2021)
- http3...(2020) T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ekonomik Göstergeler <https://www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler> (Erişim Tarihi: 01.01.2021).
- http4....(2021) Dâhilde İşleme Rejimi. *Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı* <https://ticaret.gov.tr/ihracat/mevzuat/dahilde-isleme-rejimi> (Erişim Tarihi: 25.12.2021)
- http5...(2021) Türkiye İstatistik Kurumu , Büyüme Oranları <https://www.data.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 02.03.2021).
- http6...(2021) T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler <https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/> (Erişim Tarihi: 20.02.2021)
- http7...(2021) T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Resmi İstatistik Programına Katkılarımız, Ekonominin Genel Dengesi <https://www.sbb.gov.tr/resmi-istatistik-programina-katkilarimiz/> (Erişim Tarihi: 21.02.2021)
- http8...(2021) Postestimation tools for xtdpdsys <https://www.stata.com/manuals/xtxdpdsyspostestimation.pdf> (Erişim tarihi: 12.11.2021)
- http9....(2022) MÜSİAD, Sameks endeksi [https://www.musiad.org.tr/icerik/yayin-40/ptn-11#:~:text=SAMEKS%20\(Sat%C4%B1nalma%20M%C3%BCd%C3%BCrleri%20Endeksi\)%2C,verilere%20ula%C5%9F%C4%B1lmas%C4%B1n%C4%B1%20ama%C3%A7layan%20bir%20endekstir.](https://www.musiad.org.tr/icerik/yayin-40/ptn-11#:~:text=SAMEKS%20(Sat%C4%B1nalma%20M%C3%BCd%C3%BCrleri%20Endeksi)%2C,verilere%20ula%C5%9F%C4%B1lmas%C4%B1n%C4%B1%20ama%C3%A7layan%20bir%20endekstir.) (Erişim tarihi: 01.02.2022)

http10....(2022a) İSO Türkiye İmalat PMI

<https://www.iso.org.tr/projeler/iso-turkiye-imalat-pmi/> (Erişim tarihi:
01.02.2022)

http11...(2022b) İSO Türkiye İmalat PMI

<https://www.iso.org.tr/projeler/iso-turkiye-sektorel-pmi/> (Erişim tarihi:
01.06.2022)